LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS

Agnė ČEPAITIENĖ
Danguolė MIKULĖNIENĖ

TARMYNAS – LIETUVOS VIETINIŲ KALBOS VARIANTŲ DUOMENŲ BAZĖS MODELIS

Ko ieškoti, ką galima rasti ir kaip lengva juo naudotis

Mokslo studija

Vilnius
2022

Mokslo studija parengta Valstybinės lietuvių kalbos komisijos remiamo projekto *Lietuvos vietinių kalbos variantų duomenyno sukūrimas* lėšomis pagal *Valstybinės kalbos vartojimo, norminimo ir sklaidos programą*.

Recenzentės
Prof. dr. Asta Kazlauskienė (Vytauto Didžiojo universitetas)
Doc. dr. Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė (Vilniaus universitetas)

Patvirtinta spausdinti Lietuvių kalbos instituto Mokslo tarybos posėdyje
2022 m. gegužės 4 d. (nutarimo Nr. MT-3).
Pritarta spausdinti Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro posėdyje
2022 m. vasario 18 d. (protokolo Nr. 3G-3).

© Agnė Čepaitienė, autorė ir sudarytoja, 2022
© Agnė Čepaitienė, Aidas Gudaitis, žemėlapių sudarytojai, 2022
© Danguolė Mikulėnienė, autorė ir sudarytoja, 2022
© Audronė Kvietkutė, santrauka anglų kalba, 2022
© Lietuvių kalbos institutas, 2022
© Silva Jankauskaitė, dailininkė, 2022

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*.

ISBN 978-609-411-316-1
doi.org/10.35321/e-pub.40.tarmynas-geolingvistikos-portalas

Turinys

Pratarmė 4
Įvadas 6
Iš *Tarmyno* istorijos 12
Teorinis *Tarmyno* pagrindas – multimodalusis tarmių tyrimo modelis 18
Tarmyno stebėsenos punktai 24
Empirinė *Tarmyno* medžiaga 35
- Apklausų medžiaga 36
- Rankraštinė medžiaga 49
- Kartografinė medžiaga 51
- Garso įrašai ir jų fragmentų transkripcijos 56
- Vaizdo medžiaga 59
- Išvestiniai ir papildomi duomenys 61

Medžiagos rinkimo būdai išmaniaisiais įrenginiais 66
Tarmyno duomenų rinkiniai 80
Tarmyną papildantys informaciniai duomenys 88
Fragmentinė *Tarmyno* duomenų geoerdvinė analizė 97
Viešinimas *Geolingvistikos portale* 102
Apibendrinimas 107
Literatūra ir šaltiniai 109
Summary 117

Pratarmė

Lietuvių kalbos institute tarmių medžiaga saugoma maždaug nuo XX a. penktojo dešimtmečio pradžios, nors parengiamieji tarminių duomenų rinkimo darbai pradėti gerokai anksčiau – vos tik įkūrus Antano Smetonos lituanistikos institutą, pradėjusį veikti 1939 m.

Geolingvistikos centro Tarmių archyvas negali pasididžiuoti ankstyvaisiais tarmių garso įrašais (bandomieji prieškariniai ir pokariniai pirmųjų dialektologinių ekspedicijų įrašai, deja, neišlikę), tačiau sukauptà tūkstančiais skaičiuojama tarminių faktų kartoteka nedidelio formato kortelėmis. Išsaugoti ir anketos *Apklausas 1* atsakymai, kuriuos Antrojo pasaulinio karo metais surinko kalbininkai ir Lietuvos kaimo šviesuomenė. O bene pats didžiausias čia saugomų artefaktų (kortelių, anketų, vietovių, kuriose rinkta tarmių medžiaga, aprašų ir tarminių tekstų sąsiuvinių, žemėlapių, nuotraukų, garso įrašų ir kt.) skaičius susijęs su *Lietuvių kalbos atlasu* ir jo rašymo istorija.

Nei karas, nei okupacijos, nei pusę šimtmečio besitęsusi sovietizacija šio turto nesunaikino, priešingai – kasmet iki šiol dialektologų ir jiems talkinančių žmonių pastangomis jis nuolat pildomas. Tačiau dideliais sukauptos medžiagos turtais, laikomais moderniose Lietuvių kalbos instituto saugyklose, ne visada galima greitai ir efektyviai pasinaudoti dėl netobulo registracijos ir paieškos mechanizmo, menko darbuotojų skaičiaus, taip pat palyginti ribotų išteklių kopijavimo galimybių.

Ilgai ieškota išeičių, kad visa medžiaga būtų prieinama ne tik Lietuvos, bet ir svetur gyvenantiems tyrėjams: baltistams, slavistams, indoeuropeistams, taip pat ir visuomenei. Tai ir lėmė *Tarmyno* projekto atsiradimą.

Projektas *Lietuvos vietinių kalbos variantų duomenyno modelio sukūrimas* 2020–2021 m. buvo vykdomas remiant Valstybinei lietuvių kalbos komisijai iš *Valstybinės kalbos vartojimo, norminimo ir sklaidos programos* lėšų (projekto vadovė dr. Agnė Čepaitienė, dalyviai ir vykdytojai prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė, doc. dr. Rima Bakšienė, dr. Laura Brazaitienė ir dokt. Žydrūnas Šidlauskas).

Esame dėkingi talkininkams, padėjusiems įgyvendinti šį projektą, ne tik moraliai, bet ir finansiškai (papildomomis konsultacijų valandomis) jį parėmusiai Lietuvių kalbos instituto administracijai – direktorei dr. Albinai Auksoriūtei, direktoriaus pavaduotojai mokslo reikalams dr. Aurelijai Tamulionienei.

Išskirtinė padėka visiems Geolingvistikos centro darbuotojams, o ypač dokt. Aidui Gudaičiui, prie *Tarmyno* atsiradimo svariai prisidėjusiam ir konsultacijomis, ir praktiniais klausimais, rūpestingajai Tarmių archyvo šeimininkei dr. Simonai Vyniautaitei

ir dr. Dianai Dambrauskienei. Labai ačiū ir kitiems mums talkinusiems Instituto darbuotojams – Mariui Glebui, Nedai Slausgalvytei, Nijolei Vinikaitei, Danutei Stakienei, Vytautui Šveikauskui.

Veikiančiam *Tarmyno* modeliui sukurti vien Tarmių archyvo medžiagos neužtenka. *Tarmyno* idėjos autorės Danguolės Mikulėnienės siūlymu remtasi ne tik archyviniais, bet ir naujausiais empiriniais duomenimis, 2018–2020 m. surinktais Kauno rajono savivaldybės teritorijoje, per kelerius metus išvaikščiotoje ir išvažinėtoje nustatant bendrinės lietuvių kalbos, kaip lietuvių kalbos standarto, zoną (tarpukariu ji formavosi aplink laikinąją sostinę Kauną).

Nuoširdžiai dėkojame Kauno rajono savivaldybei, o ypač merui Valerijui Makūnui, vyriausiajam specialistui Antanui Bagdonui, mero patarėjui komunikacijai Edmundui Mališauskui, Švietimo skyriaus vedėjui Jonui Petkevičiui, Kačerginės mokyklos-daugiafunkcio centro direktorei Aurikai Laurinaitienei ir dar daugeliui čia nesuminėtiems – visiems, kurie sudarė išskirtinai palankias darbo ir buities sąlygas trejus metus į vasaros ekspedicijas vykusiems Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro darbuotojams: vadovei, vyriausiajai mokslo darbuotojai prof. habil. dr. Danguolei Mikulėnienei, vyriausiajai mokslo darbuotojai doc. dr. Rimai Bakšienei, mokslo darbuotojai dr. Laurai Geržotaitei-Brazaitienei, jaunesniajai mokslo darbuotojai dr. Simonai Vyniautaitei. Kitu metų laiku joms nuoširdžiai talkino mokslo darbuotoja dr. Agnė Čepaitienė, jaunesnioji mokslo darbuotoja dr. Diana Dambrauskienė, jaunesnysis mokslo darbuotojas dokt. Žydrūnas Šidlauskas.

Kad įgyvendintu *Tarmyno* modeliu būtų galima naudotis ir, įvertinus vartotojų pasiūlymus bei pastabas, jį toliau plėtoti, Valstybinės lietuvių kalbos komisijos remiamas projektas baigiamas šia studija, skaitytojams atversiančia duris į naują ir gal kalbininkų bendruomenei dar ne visada įprastą skaitmeninį kalbinių duomenų pasaulį, sukonstruotą geografinių informacinių sistemų pagrindu. Dėkojame šią studiją skaičiusiems ir vertingų siūlymų pateikusiems Geolingvistikos centro kolegoms.

Atskira autorių padėka šios studijos recenzentėms – prof. dr. Astai Kazlauskienei ir doc. dr. Gintarei Judžentytei-Šinkūnienei.

Tarmyno modelis tik pradeda savo gyvenimą. Todėl dėkojame už Jūsų pastabas ir siūlymus, kaip jį gerinti.

Esame pasirengę padėti visiems, norintiems išsamiau susipažinti tiek su *Tarmynu*, tiek ir jo pildymo galimybėmis. Jeigu, naudojantis *Tarmynui* sukurtais medžiagos rinkimo ir peržiūros įrankiais, kiltų klausimų ar neaiškumų, prašytume mums rašyti adresu tarmynas@lki.lt.

Įvadas

Visame pasaulyje sparčiai kinta tradicinės tarmės, dažnai jų pagrindu formuojasi naujieji tarminiai (ar tarmiškieji) dariniai[1]. Kartu su kalbos pokyčiais atsiranda ir naujų būdų jiems analizuoti: dirbtiniu intelektu grįstų technologijų pagrindu kuriamos heterogeniškos kalbinės medžiagos bazės, tvarkomos ir kiekybiniais bei kokybiniais metodais nagrinėjamos didelių duomenų (angl. *Big data*) sankaupos, analizės rezultatai kartografuojami ir vizualizuojami pasitelkus šiuolaikinius sprendimus[2].

Pastaraisiais dešimtmečiais tokiems uždaviniams spręsti vis dažniau pasirenkama XX a. viduryje atsiradusi geografinių informacinių sistemų (GIS) technologija, skirta erdvinei ir aprašomajai informacijai kaupti, saugoti, vaizduoti, redaguoti, integruoti ir analizuoti. Sparti GIS pažanga – sukurta erdvinių duomenų ir dalijimosi duomenimis infrastruktūra, patobulintos padėties nustatymo, duomenų gavimo, sklaidos bei analizės technologijos ir kt. – įgalino GIS priemones ir metodus taikyti ne tik geografijoje, bet ir daugelyje kitų mokslo sričių[3]. Ne išimtis – ir tarmėtyra[4].

1 Plg. Lietuvoje tradicinių tarmių pagrindu besiformuojančius ir susiformausius naujuosius tarmių darinius – regiolektus ir geolektus. Plačiau žr.: Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai*), sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 257–262; Geržotaitė Laura, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolektų ir regiolektų formavimasis Lietuvoje. Žemėlapis ir komentarai. – *Cit. veik.*, XIII žemėlapis (spalvota įklija).

2 Goodchild Michael F. 1992: Geographical information science. – *International Journal of Geographical Information Systems* 6(1), 31–45; plg.: *Tartu universiteto Estų kalbos tarmių tekstynas.* Prieiga internete: http://www.murre.ut.ee/estonian-dialect-corpus/, *Vokiečių lingvistinės geografijos informacinė sistema.* Prieiga internete: https://www.regionalsprache.de/SprachGIS/Map.aspx ir kt.

3 Goodchild Michael F. 2009: Geographic information systems and science: today and tomorrow. – *Annals of GIS* 15(1), 3–9. Apie bendruosius GIS ir jų veikimo principus žr.: Bernhardsen Tor 2002: *Geographic Information Systems: An Introduction*, 3rd Edition, New York: Wiley; Xiong Hui, Shekhar Shashi, Zhou Xun 2008: *Encyclopedia of GIS,* Springer, Boston, MA ir kt.; apie GIS taikymą moksle žr. Longley Paul A., Goodchild Michael F., Maguire David J., Rhind David W. 2010: *Geographic Information Systems and Science*, New York: Wiley.

4 Apie GIS taikymo lingvistikoje galimybes žr. Lee Jay, Kretzschmar William A. Jr 2007: Spatial analysis of linguistic data with GIS functions. – *International Journal of Geographical Information Systems* 7(6), 541–560. Dar žr. kalbos variantiškumo analizę taikant GIS technologiją: Luo Wei, Hartmann John F., Li Jinfang, Sysamouth Vinya 2000: GIS Mapping and Analysis of Tai Linguistic and Settlement Patterns in South China. – *Geographic Information Sciences* 6(2), 129–136; Wang Fahui, Hartmann John F., Luo Wei, Huang Pingwen 2006: GIS-Based Spatial Analysis of Tai Place Names in Southern China: An Exploratory Study of Methodology. – *Geographic Information Sciences* 12(1), 1–9; Ayad Yasser, Luthin Herb 2009: Mapping Dialect: GIS

Pastaraisiais metais GIS priemones sistemingai pradėjo taikyti ir Lietuvos geolingvistai, pradėję kurti *Lietuvos vietinių kalbos variantų duomenyno*, arba *Tarmyno*, kaip *ArcGIS* geoduomenų bazės daugiavartotojiškoje reliacinių duomenų bazių valdymo sistemoje, modelį[5]. Šios mokslo studijos objektas ir yra šis *Tarmynas*. Studijos tikslas – kaip galima plačiau supažindinti su kuriamu *Tarmynu* ir jo galimybėmis. *Tarmynas* prieinamas Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro administruojamame *Geolingvistikos portale*.

Studijos uždaviniai:

1) trumpai supažindinti su Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvu, kurio medžiagos pagrindu kuriamas *Tarmynas*;

2) atsižvelgiant į teorinį *Tarmyno* pagrindą, aptarti *Tarmyno* modelio struktūrą;

3) pristatyti *Tarmyno* teikiamas duomenų rinkimo, analizės ir viešinimo galimybes kalbos variantiškumo tyrimuose.

Studija iliustruojama tiriamąja heterogeniška *Tarmyno* medžiaga: tai skirtingais chronologiniais laikotarpiais surinkti kalbiniai duomenys (garso įrašai, tarptautine fonetine abėcėle užrašyti tekstai, pirminė ir neredaguota *Lietuvių kalbos atlaso* medžiaga, kalbininkų rankraščiai ir kt.), kalbinę aplinką leidžiantys įvertinti duomenys (skelbimų, iškabų, kapinių nuotraukos, gyvenamųjų vietovių infrastruktūros duomenys, sociokultūriniai bendruomenės narių tinklai ir kt.) ir vietinių kalbos variantų vartotojų kalbinę savivertę apibūdinanti medžiaga (sociolingvistinės ir perceptyviosios dialektologijos anketos), t. y. visi į multimodaliosios (daugiafunkcės) dialektologijos modelį patenkantys elementai, plačiau aprašyti įvairiuose šios studijos skyriuose[6].

Applications in Studying Dialect of Western Pennsylvania. – *The 2009 ESRI International User Conference Proceedings*, 13–17 July, San Diego, California, USA, 1–26. Prieiga internete: http://proceedings.esri.com/library/userconf/proc09/uc/papers/pap_1686.pdf; Teerarojanarat Sirivilai, Tingsabadh Kalaya 2011: Using GIS for Linguistic Study: A Case of Dialect Change in the Northeastern Region of Thailand. – *Procedia Social and Behavioral Sciences* 21, 362–371; Teerarojanarat Sirivilai, Tingsabadh Kalaya 2011a: A Gis-Based Approach for Dialect Boundary Studies. – *Dialectologia* 6, 55–75 ir kt., dar žr. Lee Jay Jiajun, Qiao Han Dong 2018: GIS in Linguistic Research. – *Computer Science*, 152–156 ir kt.

5 Apie *ArcGIS* geoduomenų bazes plačiau žr. *ArcGIS geodatabase.* Prieiga internete: https://desktop.arcgis.com/en/arcmap/latest/manage-data/geodatabases/what-is-a-geodatabase.htm.

6 Mikulėnienė Danguolė 2020a: New Trends in Lithuanian Dialectology: Multimodal Research Model. – *Acta Linguistica Lithuanica* 82, 11–33; Mikulėnienė Danguolė 2020: Issues of Periodization: Dialectological Thought, Methodological Development and Ideological Turns. – *Lithuanian Dialectology Profiles: Problems and Findings*, sudarė V. Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 8–37. Modelis pirmą kartą pritaikytas humanitarinių mokslų daktaro disertacijoje, žr. Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Sukurtasis *Tarmyno* modelis, kaip buvo numatyta Valstybinės lietuvių kalbos komisijos iš *Valstybinės kalbos vartojimo, norminimo ir sklaidos programos* lėšų finansuojamame projekte *Lietuvos vietinių kalbos variantų duomenyno sukūrimas* (sutarties Nr. K-1012020/SK-5, projekto vadovė dr. Agnė Čepaitienė), iliustruojamas pirmiausia Kauno rajono duomenimis (Kauno rajono žemėlapį žr. 1 pav.). Jie apima 200 vnt. garso įrašų ir jų charakteristikų (atributų), 50 vnt. garso įrašų fragmentų, papildomai užrašytų tarptautine fonetine abėcėle; daugiau nei 9 tūkst. skaitmeninių vaizdų ir jų atributų – apie 4 tūkst. nuotraukų, daugiau nei 5 tūkst. LKA kortelių, 12 tarmių aprašų, 13 išvestinių tyrimų rezultatų pavyzdžių, 30 Antano Salio užpildytų anketų *Apklausas 1 (žodžių geografijai)*; daugiau nei 1 tūkst. klausimynų duomenų – 50 užpildytų *Tarminių ypatybių vartojimo dažnių anketų*, 201 *Sociolingvistinį pateikėjo klausimyną*, 20 *Vietovių sociolingvistinių anketų*, 751 *Percepcijos tyrimo klausimyną* (išsamiau apie visą *Tarmyną* sudarančią medžiagą žr. skyrių „Empirinė *Tarmyno* medžiaga“). Numatyta, kad ateityje į *Tarmyną* pateks visos Lietuvos ir jos užribio (buvusių) lietuviškųjų LKA punktų kalbinė medžiaga.

2020–2021 m. vykdyto projekto metu pavyko parengti ir išbandyti ne tik patį modelį, bet ir papildomai sukaupti pirminių duomenų iš kelių Kauno rajono vietovių – 9 garso įrašus, 11 anketų, beveik 300 nuotraukų[7].

Lingvistinių korpusų ir duomenynų kūrimas nėra naujas reiškinys. Lietuvoje sukurta rašomosios, sakytinės ir kt. kalbos tekstynų[8], tačiau visą Lietuvos teritoriją ir visas vietines kalbas bei jų atmainas apimančio duomenyno iki šiol nebuvo. Ankstesniais metais Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve saugomos medžiagos pagrindu buvo sukurtos *Tarmių tekstyno duomenų*[9] ir *Tarmių archyvo duomenų*[10] bazės, tačiau jos, baigiančios jau beveik antrą dešimtmetį, yra nedidelės apimties, neatnaujinamos ir neteikiančios galimybės atlikti erdvinę kalbinių duomenų analizę. Suprantama, čia nematyti ir XXI a. kalbinio variantiškumo vaizdo. Kitaip tariant, jos

7 Į *Tarmyną* objektai patenka tik atlikus jų techninę patikrą. Ekspedicijų metu sukaupta daugiau medžiagos, tačiau ne visa ji kokybiška, taigi ir netinkanti išsamesnei kalbinei analizei (pavyzdžiui: nekokybiški ar apgadinti garso įrašai, neįskaitomi antkapinių paminklų užrašai nuotraukose ir kt.).

8 Plg.: *VDU Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga internete: http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/; *Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga internete: http://sakytinistekstynas.vdu.lt/index.php; *Lygiagretusis tekstynas*. Prieiga internete: http://tekstynas.vdu.lt/page.xhtml;jsessionid=925BD4C9DDD1495F7CBE0742015D3DB1?id=parallelCorpus; *VU Lietuvių mokslo kalbos tekstynas*. Prieiga internete: http://tekstynas.vdu.lt/page.xhtml;jsessionid=925BD4C9DDD1495F7CBE0742015D3DB1?id=parallelCorpus ir kt.

9 Žr. *Tarmių tekstynas*. Prieiga internete: http://tarmiuarchyvas.lki.lt/pradinis.php?sutrump=bnd.

10 Žr. *Tarmių archyvo duomenų bazė*. Prieiga internete: www.tarmes.lki.lt.

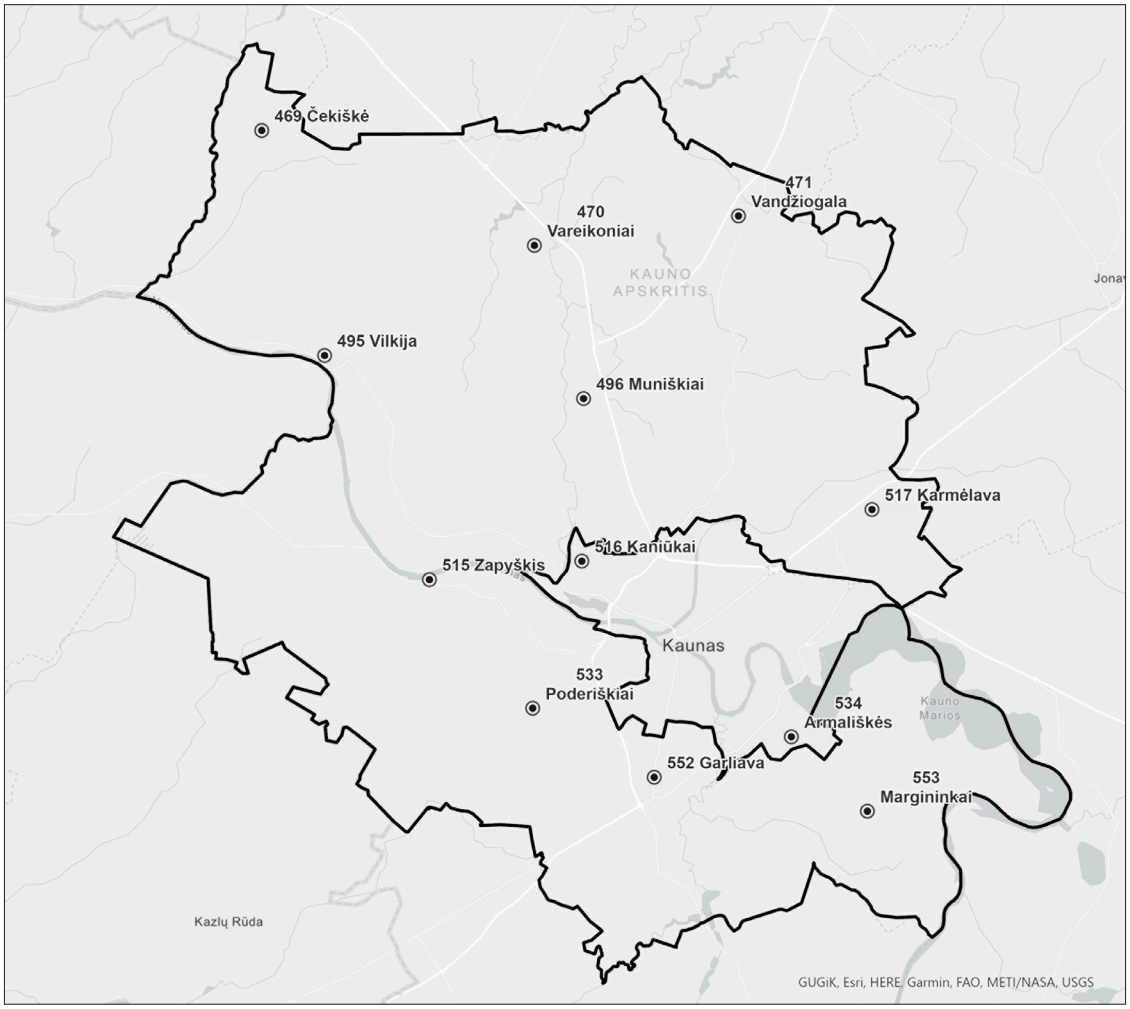

1 pav. *Kauno rajonas*

nebeatitinka pagrindinių Europoje kuriamų tradicinių tarmių ir kitų kalbos variantų kaupimo ir tyrimų modelių principų[11].

Šiuo metu Lietuvos mokslininkams jau nepakanka ir tų kalbos variantų tyrimo metodų bei įrankių, kuriais jie dabar dažniausiai naudojasi[12]. Ypač išaugęs poreikis stebėti kalbos (kalbų) variantiškumą verčia kalbininkus sudaryti geografinį duomenų rinkinį,

11 Plg.: *Tartu universiteto Estų kalbos tarmių tekstynas*. Prieiga internete: http://www.murre.ut.ee/estonian-dialect-corpus/; *Šiaurės Europos kalbų tekstynas*. Prieiga internete: http://www.tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/; *Freiburgo universiteto Anglų kalbos tarmių tekstynas*. Prieiga internete: https://fred.ub.uni-freiburg.de/; *Vokiečių lingvistinės geografijos informacinė sistema*. Prieiga internete: https://www.regionalsprache.de/SprachGIS/Map.aspx ir kt.

12 Plg. kompiuterines programas *RuG/L04*. Prieiga internete: http://www.let.rug.nl/~kleiweg/L04/; *Gabmap*. Prieiga internete: https://www.gabmap.nl ir kt.

kuris ne tik susietų įvairiais metodais (perceptyviosios dialektologijos, dialektometrijos, tradicinių medžiagos rinkimo, kokybinės analizės ir kt.) gautą medžiagą, bet ir automatizuotų tyrimų procesus bei gautus rezultatus, modeliuotų geografinę kalbos kaitos ir raidos sklaidą, nustatytų matematinius ir loginius ryšius tarp įvairių geografinių vietovių ir kt.

Būtent to norima pasiekti naudojantis *ArcGIS* platformos įrankiais, kuriais yra sukurtas *Tarmynas*[13]. Ši GIS pagrindu veikianti platforma pasirinkta dėl daugelio jos privalumų:

- įvairūs mokslinių tyrimų duomenys susiejami su teritorija;
- kaupiami ir struktūrizuojami įvairaus pobūdžio bei turinio duomenys (garso, vaizdo, teksto ir kt.);
- teritoriniu principu integruojami turimi bei kitų Lietuvos institucijų kaupiami valstybės informacinių sistemų ir registrų duomenys;
- atliekama daugiafaktorė geoerdvinė statistinė duomenų analizė ir kt.

Pasirinkta priemonė leido sukurti unikalų *Tarmyną*. Tai duomenų bazės modelis, kuriuo dirbama naudojantis platforma *ArcGIS Pro* ir kuris prieinamas *Geolingvistikos portale*, kartu su 10 įrankių visai esamai kalbinei medžiagai rinkti ir per 15 sukauptų duomenų peržiūros įrankių bei atliktos geoerdvinės analizės pavyzdžių (plačiau žr. skyrius „Empirinė *Tarmyno* medžiaga“, „Medžiagos rinkimo būdai išmaniaisiais įrenginiais“, „*Tarmyno* duomenų rinkiniai“, „*Tarmyną* papildantys informaciniai duomenys“).

Mokslo studijoje pateikti kalbinės medžiagos geoerdvinės analizės fragmentai (žr. skyriuje „Fragmentinė *Tarmyno* duomenų geoerdvinė analizė“). Išsamiau su analizės galimybėmis – ir Kauno rajono, ir kitų Lietuvos plotų duomenų pagrindu – galima susipažinti kitose publikacijose[14].

13 Plačiau apie platformą *ArcGIS* žr. *ArcGIS*. Prieiga internete: https://www.esri.com/en-us/arcgis/about-arcgis/overview; *ArcGIS Online*: https://www.esri.com/en-us/arcgis/about-arcgis/overview.

14 Žr.: Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė 2021: *Tarmyno* punkto samprata. – *Baltistica* 56(1), 81–106; Čepaitienė Agnė, Gudaitis Aidas 2021a: Rytų aukštaičių panevėžiškių diferencinio požymio kaita: geoerdvinis aspektas. – *Acta Linguistica Lithuanica* 84, 149–172; Čepaitienė Agnė, Mikulėnienė Danguolė 2021: Geolinguistics in Lithuania: contemporary inventory discourses. – *Tabula gratulatoria*, 291–306; Čepaitienė Agnė, Gudaitis Aidas 2021: Petro Būtėno aprašytų XX a. pradžios okuojančių šnektų ribų rekonstrukcija. – *Kultūros studijos Panevėžyje. Petras Būtėnas*, Panevėžys: Komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba“, 59–77 (spausdinama); detaliausiai Kauno rajonas GIS metodais nagrinėjamas baigiamoje rengti kolektyvinėje monografijoje *(Ne)atrasti Pakaunės turtai: kalbinis variantiškumas sociogeolingvistikos požiūriu*, žr. Čepaitienė Agnė 2022: Vietinių bendruomenių sociokultūriniai tinklai ir gyventojų judumas. – (*Ne)atrasti Pakaunės turtai: kalbinis variantiškumas sociogeolingvistikos požiūriu*: kolektyvinė monografija, sudarė D. Mikulėnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (rengiama spaudai).

Kuriant *Tarmyną*, LKA punktus, atsižvelgdamos į jų socioekonominius rodiklius ir 2014 m. duomenimis paremtus LKA punktų gyvybingumo parametrus, pagal tikslias geografines koordinates lokalizavo dr. Agnė Čepaitienė, dr. Laura Brazaitienė ir prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė. Techninę pagalbą teikė dokt. Aidas Gudaitis. *Tarmyno* medžiagos rinkimo ir peržiūros įrankius kūrė dr. Agnė Čepaitienė ir dokt. Aidas Gudaitis, anketas – dr. Agnė Čepaitienė, doc. dr. Rima Bakšienė ir prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė. Duomenis rinko, įrankius testavo, rekomendacijas teikė, sukauptų duomenų patikrą atliko visi projekto dalyviai – dr. Agnė Čepaitienė, doc. dr. Rima Bakšienė, dr. Laura Brazaitienė, prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė ir dokt. Žydrūnas Šidlauskas.

Kalbinės medžiagos heterogeniškumas ir pasirinktas įrankis jai kaupti ir nagrinėti – *ArcGIS* įrankiais atliekama geoerdvinė kalbos reiškinių analizė – grindžia teorinį ir praktinį kuriamo duomenyno naujumą.

Struktūra. Be *Pratarmės* ir *Įvado*, studiją sudaro 9 skyriai, supažindinantys su: 1) *Tarmyno* istorija („Iš *Tarmyno* istorijos“), 2) teoriniu *Tarmyno* pagrindu („Teorinis *Tarmyno* pagrindas – multimodalusis tarmių tyrimo modelis“), 3) stebėsenos punktų tinklu („*Tarmyno* stebėsenos punktai“), 4) *Tarmyno* medžiaga („Empirinė *Tarmyno* medžiaga“), 5) naujais medžiagos rinkimo būdais („Medžiagos rinkimo būdai išmaniaisiais įrenginiais“), 6) duomenų rinkiniais ir jų peržiūros bei perklausos aplikacijomis („*Tarmyno* duomenų rinkiniai“), 7) papildomais informaciniais duomenimis („*Tarmyną* papildantys informaciniai duomenys“), 8) *Tarmyno* duomenų analizės galimybėmis („Fragmentinė *Tarmyno* duomenų geoerdvinė analizė“), 9) medžiagos viešinimu *Geolingvistikos portale* („Viešinimas *Geolingvistikos portale*“). Studija baigiama *Apibendrinimu*.

Literatūros ir šaltinių sąrašą sudaro 149 pozicijos. Studija iliustruota 124 paveikslais ir 3 lentelėmis.

Iš *Tarmyno* istorijos

Sunku patikėti, kad lietuvių kalbos *Tarmyno,* o tiksliau – jo pirmtako, idėja brandinta dar XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Deja, apie tai iki šiol žinoma labai mažai – tik iš archyvinių ir bibliografinių šaltinių.

Dar 1931 m. Juozas Balčikonis raštu kreipėsi į „Spindulio“ spaustuvės direktorių, prašydamas pasirūpinti „fonetiško rašto“ raidėmis, kuriomis išspausdintas profesoriaus Jurgio Gerulio leidinys *Litauische Dialektstudien*[15]. Iš jo galima spręsti, kad Švietimo ministerija jau buvo pritarusi sumanymui „aprašyti visas Lietuvos tarmes ir atskiromis knygelėmis išleisti tų tarmių aprašymus su tekstais“[16]. Ministerijos (o gal tik paties Balčikonio) įsivaizdavimu, „tarmių surašinėjimas ir spausdinimas galės trukti ligi dešimties metų“[17].

Spaustuvė Švietimo ministerijos nurodymą operatyviai įvykdė, nes jau po kelerių metų pasirodė leidinys, išspausdintas užsakytais spaudmenimis[18]. Matyt, tai buvo svarbus įvykis, nes informacija apie jį to meto užsienio bibliografijos šaltiniuose pasirodė tuo metu, kai dar tik buvo rengiamas spaudai ar spausdinamas („Das erste Helf ist im Druck“). Žinutėje nei leidinio autorius (ar autoriai), nei pavadinimas nenurodyti[19]. Tačiau paminėtas serijos (ar tęstinio leidinio) pavadinimas – *Lietuvių kalbos tarmynas*[20]. Ši svarbi bibliografinė informacija, surasta kalbininko dr. Mindaugo Šinkūno ir patikslinta prof. habil. dr. Jolantos Gelumbeckaitės, padėjo rasti ir patį leidinį: tai Gerulio ir Christiano Schweigaardo Stango *Lietuvių žvejų tarmė Prūsuose*, leidėjų pažymėtas kaip pirmasis serijos „Lietuvių kalbos tarmės“ sąsiuvinis (žr. 2–3 pav.).

Serijos redaktoriumi nurodytas Leipcigo universiteto profesorius Gerulis (Gerullis), 1931–1933 m. vasaromis vadovavęs tarmių duomenų rinkimo kursams Kaune[21].

15 Gerulis Jurgis 1930: *Litauische dialektstudien von Georg Gerullis*, Leipzig: Markert & Petters.

16 *Lietuvių kalbos žodyno redakcijos byla 1931 m.*, LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1031, l. 69. Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė 2021: *Lietuvių kalbos instituto istorija* 1: *Lietuvių kalbos ir kalbotyros institucionalizacija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 80–82.

17 *Cit. veik.*

18 Gerullis Jurgis, Stang Christian Schweigaard 1933: *Lietuvių žvejų tarmė Prūsuose*: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys Nr. 379 / *Lietuvių kalbos tarmės*, sąs. 1, Kaunas: „Spindulio“ b-vės spaustuvė.

19 Schrijnen Jos 1933: Lituanie. – *Essai de bibliographie de géographie linguistique générale* / *Publications de la Commissions d'Enquête Linguistique* 2, Nimegue: N. V. Dekker & van de Vegt en J. W. Van Leeuwen, 77.

20 Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė 2013: Lietuvių tarmių tinklas: jo ištakos ir optimizacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 68, 74–75.

21 *Lietuvių kalbos enciklopedija*, sudarė V. Ambrazas, A. Girdenis, K. Morkūnas, A. Sabaliauskas et al., Vilnius:

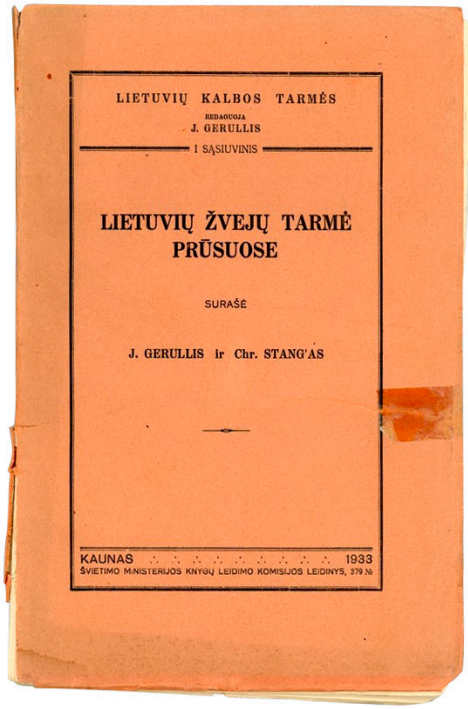
LIETUVIŲ KALBOS TARMĖS
REDAGUOJA
J. GERULLIS
I SĄSIUVINIS

LIETUVIŲ ŽVEJŲ TARMĖ PRŪSUOSE

SURAŠĖ

J. GERULLIS ir Chr. STANG'AS

KAUNAS 1933
ŠVIETIMO MINISTERIJOS KNYGŲ LEIDIMO KOMISIJOS LEIDINYS, 379 №

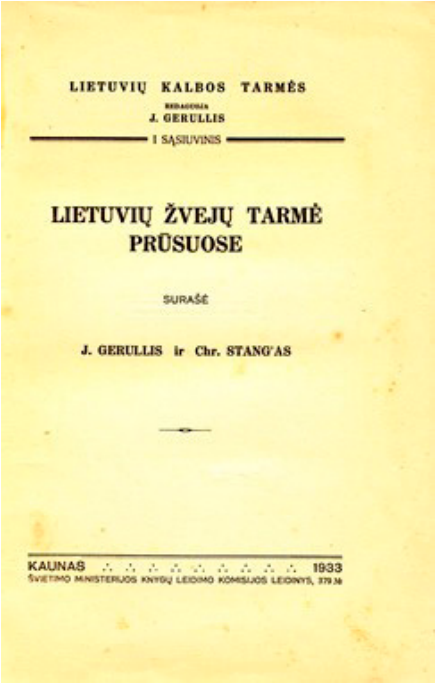
LIETUVIŲ KALBOS TARMĖS
REDAGUOJA
J. GERULLIS
I SĄSIUVINIS

LIETUVIŲ ŽVEJŲ TARMĖ PRŪSUOSE

SURAŠĖ

J. GERULLIS ir Chr. STANG'AS

KAUNAS 1933
ŠVIETIMO MINISTERIJOS KNYGŲ LEIDIMO KOMISIJOS LEIDINYS, 379 №

2–3 pav. *„Lietuvių kalbos tarmių“ serijos 1 leidinys (viršelis ir titulinis puslapis)*

Prabėgus keleriems metams nuo knygos išleidimo, Gerulis pasitraukė iš aktyvios kalbinės veiklos, tačiau tarmėtyros baruose jau dirbo jo mokiniai – Pranas Skardžius, Antanas Salys, Izabelė Matusevičiūtė, Elzbieta Mikalauskaitė ir kt.

Iš jų pirmiausia minėtinas Salys, kaip daugiausia nusipelnęs to meto *Tarmynui* ir lietuvių tarmėtyrai. Po Kazimiero Būgos mirties kartu su Skardžiumi pasiųstas studijuoti į užsienį, jis 1925–1929 m. Leipcigo universitete studijavo baltistiką, slavistiką ir indoeuropeistiką (mokytojai – Gerulis, Reinholdas Trautmannas, Eduardas Sieversas), 1929 m. – dar ir eksperimentinę fonetiką Hamburgo universitete (mokytojas – Giullio Panconclli-Calzia)[22]. 1929 m. Leipcigo universitete apgynęs daktaro disertaciją

Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, 187–188; *Visuotinė lietuvių enciklopedija* VI, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2004, 612; plačiau žr.: Morkūnas Kazys 2000: Jurgio Gerulio kursai tarmėms tirti. – *Archivum Lithuanicum* 2, 283–290; Sabaliauskas Algirdas 1979: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: iki 1940 m.*, Vilnius: Mokslas, 219–221; Mikulėnienė Danguolė 2021: *Lietuvių kalbos instituto istorija* 1: *Lietuvių kalbos ir kalbotyros institucionalizacija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 71.

22 *Lietuvių kalbos enciklopedija*, sudarė V. Ambrazas, A. Girdenis, K. Morkūnas, A. Sabaliauskas et al., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, 469–470; Sabaliauskas Algirdas 1979: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: iki 1940 m.*, Vilnius: Mokslas, 202–204.

Die žemaitischen Mundarten[23], Salys sugrįžo į Lietuvą kaip labai aukštos kvalifikacijos kalbininkas.

XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje, steigiant Antano Smetonos lituanistikos institutą, tarmėtyra jau ne kartą minėta kaip viena svarbiausių lietuvių kalbotyros sričių. To meto kalbininkų akimis, ji galėjo būti plėtojama ne víena kuria, o iš karto bent keliomis kryptimis[24]. Taigi Lituanistikos instituto planuose ir ataskaitose lietuvių tarmėtyra atsiskleidė kaip keliasluoksnė disciplina:

- aprašomoji (turėjusi būti eksplikuota monografiniais tarmių aprašais);
- eksperimentinė (tirianti fonetinius lietuvių tarmių garsų ir prozodijos požymius tuo metu prieinamais eksperimentiniais metodais);
- *žodžių geografijos*, arba dialektografijos, sritis (susijusi su kalbos reiškinių kartografavimu ir ateityje tarmėtyrininkų veiklą galėjusi orientuoti į arealinius kalbos tyrimus bei pradedamuosius *Lietuvių kalbos atlaso*[25] kūrimo darbus).

Todėl, matyt, kaip pavyzdinis monografinis tarmės aprašas ir buvo išleistas pirmasis *Lietuvių kalbos tarmių* sąsiuvinis, nes ta pati struktūra išlaikyta ir antrojoje šios serijos knygoje[26]. Tačiau tarmių leidinių serija neapsiribota. Įsteigus Antano Smetonos lituanistikos institutą, buvo numatyta ir garsinė tarminių įrašų (plokštelėse) biblioteka[27]. Jos įgyvendinti to meto kalbininkams nepavyko, tačiau tautosakininkų įrašytos plokštelės buvo pademonstruotos per iškilmingą Lituanistikos instituto atidarymo posėdį. Kitaip tariant, Lietuvoje jau buvo įvaldyta tokia garso įrašų išsaugojimo metodika. Taigi šioje srityje orientuotasi ne tik į to meto europines mokslo tradicijas, bet ir naujoves.

Tačiau bene daugiausia nuveikta žodžių geografijos srityje. Lituanistikos instituto mokslininkai sugebėjo įgyvendinti valstybei strategiškai svarbų žemėvardžių ir gyvenamųjų vietų kartografavimą, padėjusį pamatus ir lietuvių dialektografijai (žodžių

23 Salys Antanas 1930: Die žemaitischen Mundarten. – *Tauta ir žodis* 6, 141–286; taip pat žr. Salys Antanas 1992: *Raštai* 4: *Lietuvių kalbos tarmės*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 141–286.

24 Mikulėnienė Danguolė 2021: *Lietuvių kalbos instituto istorija* 1: *Lietuvių kalbos ir kalbotyros institucionalizacija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 80–83 ir ten nurod. šaltiniai.

25 *Lietuvių kalbos atlasas* I. *Leksika*, atsakingasis redaktorius K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1977; *Lietuvių kalbos atlasas* II. *Fonetika*, atsakingasis redaktorius K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1982; *Lietuvių kalbos atlasas* III. *Morfologija*, atsakingasis redaktorius K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1991.

26 Jonikas Petras 1939: *Pagramančio tarmė / Lietuvių kalbos tarmės*, sąs. 2, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija.

27 Mikulėnienė Danguolė 2021: *Lietuvių kalbos instituto istorija* 1: *Lietuvių kalbos ir kalbotyros institucionalizacija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 80–83 ir ten nurod. šaltiniai.

geografijai)[28]. Lietuvos teritorijoje buvo pasirinkti 705 gyvenamieji punktai, kuriuose numatyta atlikti tarmių stebėseną pagal tam tikrą programą[29].

Atlikus parengiamuosius kartografavimo darbus, administracinis žemėlapis jau galėjo būti pildomas svarbiais tarmių duomenimis, kuriais remiantis išbraižytos izofonės skyrė tarmes ir patarmes vieną nuo kitos. O išsamios istorinio lyginamojo metodo studijos leido Saliui ne tik įsigilinti į paskirų izofonių formavimosi raidą ir chronologiją, bet ir sukurti jomis paremtą mokslinę lietuvių tarmių klasifikaciją (su žemėlapiu)[30].

Deja, dialektografijos darbų pradžia sutapo su Antruoju pasauliniu karu. Visuose valsčiuose buvo renkama tarmių medžiaga pagal Salio sudarytą anketą – *Apklausas 1* (žodžių geografijai). Anketos pavadinimo skaitmuo rodo, kad autorius ketino jų publikuoti ir daugiau. Išsamesnių duomenų, kaip ši medžiaga rinkta, nėra išlikę, tačiau įrašai anketų registracijos knygoje rodo, kad darbas vyko labai intensyviai[31]. Antrajam pasauliniam karui baigiantis, Salys, kaip ir daugelis kitų kalbininkų, pasitraukė į Vakarus (vėliau apsigyveno JAV). Tarmėtyrinis darbas, galima sakyti, kuriam laikui nutrūko.

Tačiau anketinė *Apklauso 1 (žodžių geografijai)* medžiaga maždaug iš 1 500 gyvenamųjų vietovių išliko. 1952-aisiais Lietuvių kalbos institutą prijungus prie Lietuvių literatūros instituto, ilgus metus ji saugota Lietuvos TSR mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros rankraštyno fonduose[32]. Į dienos šviesą iškelta tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę[33].

Tarmėtyrinė veikla buvo atnaujinta šeštojo dešimtmečio pradžioje, apie 1950-uosius, kai tuomečiame Lietuvos TSR mokslų akademijos Lietuvių kalbos institute pradėta rengtis *Lietuvių kalbos atlaso* leidybai. Šiam darbo barui oficialiai vadovavo akademikai Borisas Larinas ir Juozas Balčikonis, tačiau neoficialus vadovas ir vykdytojas – Juozas Senkus, tyliai ir nuosekliai tęsęs Salio pradėtus darbus[34]. Nors 1951 m. buvo pašalintas

28 *Cit. veik.*, 165.

29 Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė 2013: Lietuvių tarmių tinklas: jo ištakos ir optimizacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 68, 74–75.

30 Salys Antanas 1933: Kelios pastabos tarmių istorijai. – *Archivum Philologicum* 4, 21–34.

31 Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė 2013: Lietuvių tarmių tinklas: jo ištakos ir optimizacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 68, 74–75.

32 Morkūnas Kazys 1980: *Pažintis su lietuvių kalbos tarmėmis*, Vilnius: Mokslas, 44.

33 Geržotaitė Laura 2009: *Rankos pirštų pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse*: magistro darbas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas; Geržotaitė Laura 2011: Anties pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse. – *Baltu filologija* 20(2), 13–23 ir kt.

34 *Lietuvių kalbos enciklopedija*, sudarė V. Ambrazas, A. Girdenis, K. Morkūnas, A. Sabaliauskas et al., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, 484–485; *Visuotinė lietuvių enciklopedija* XXI, Vilnius:

iš Vilniaus universiteto, 1955-aisiais pirmasis iš Lietuvos pokario kalbininkų sugebėjo apginti tarmėtyrinę disertaciją *Pazanavykio, arba šiaurės vakarų kapsų, tarmė*[35]. Būtent Senkaus pastangomis išsaugotas (su nedideliais pakeitimais) Salio sudarytas lietuvių tarmių punktų tinklas[36] ir pradėti parengiamieji *Lietuvių kalbos atlaso* darbai: parašytos *Programa*[37] ir *Instrukcija*[38], surengtos pirmosios bandomosios tarminės medžiagos rinkimo ekspedicijos.

Tarmių duomenys *Lietuvių kalbos atlasui* rinkti apie 20 metų: tirta daugiau nei 700 punktų pagal *Programą*, kurioje surašyta per 370 klausimų[39], sukaupta beveik 900 visus *Programos* klausimus apimančių atsakymų. Jų pagrindu sudarytoje *Lietuvių kalbos atlaso* kartotekoje – apie 700 000 kortelių[40]. Ši medžiaga buvo pildoma ir ranka rašytais tarminiais tekstais (apie 15 000 puslapių rankraščių), o vėliau, atsiradus techninėms galimybėms, maždaug nuo septintojo dešimtmečio antrosios pusės, – ir garso įrašais (įrašyta per 30 000 metrų magnetofono juostos)[41].

1990-aisiais Lietuvių kalbos institutas tapo savarankiška mokslo įstaiga. Jam persikėlus į naujas patalpas (Petro Vileišio g. 5), sudarytos geresnės sąlygos tarminei medžiagai saugoti – 2002 m. įkurtas Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus (nuo 2015 m. – Geolingvistikos centro) Tarmių archyvas. Prie jo sukūrimo lėšomis prisidėjo Antrojo pasaulinio karo metais iš Lietuvos į Vakarus pasitraukę (vėliau apsigyvenę JAV) Bronius Masiokas (1916–2000) ir Evelina Kolupailaitė-Masiokienė (1920–1993). 1992-aisiais jie abu lankėsi Lietuvoje, Lietuvių kalbos institute[42].

Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, 448; plačiau žr. Morkūnas Kazys, Sabaliauskas Algirdas 2006: Kalbininkas Juozas Senkus. – Juozas Senkus. *Kalbotyros darbai*, sudarė D. Mikulėnienė, R. Senkutė-Kašėtienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–24.

35 Morkūnas Kazys, Sabaliauskas Algirdas 2006: Kalbininkas Juozas Senkus. – Juozas Senkus. *Kalbotyros darbai*, sudarė D. Mikulėnienė, R. Senkutė-Kašėtienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 20.

36 Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė 2013: Lietuvių tarmių tinklas: jo ištakos ir optimizacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 68, 71–82.

37 *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*, atsakingasis redaktorius J. Senkus, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1951.

38 *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukcija*, redagavo B. Larinas, K. Ulvydas, paruošė J. Senkus, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.

39 Morkūnas Kazys 1977: Įvadas. – Elena Grinaveckienė, Aldona Jonaitytė, Janina Lipskienė, Kazys Morkūnas, Marija Razmukaitė, Birutė Vanagienė, Aloyzas Vidugiris. *Lietuvių kalbos atlasas* 1: *Leksika*, atsakingasis redaktorius K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 10.

40 *Cit. veik.*, 12.

41 Seselskytė Adelė 1981: *Lietuvių kalbos ir literatūros institutas*, Vilnius: Mokslas, 36.

42 Po žmonos mirties, 1995-aisiais, prie Lietuvių fondo Masiokas įsteigė E. Kolupailaitės-Masiokienės lietuvių studentų šalpos fondą (abiejų vardu pavadintą po Masioko mirties), iš kurio kasmet skiriama vienkartinė

Per kelis dešimtmečius Tarmių archyvo fondai gerokai papildyti: kasmet į jį patenka daugybė garso ir vaizdo įrašų, nuotraukų, rankraštinės medžiagos, kuri iki šiol menkai buvo pasiekiama tiek mokslininkams, tiek ir visuomenei. Bene didžiausias XXI a. pradžios projektas – tai 2011–2014 m. Europos Sąjungos ir Lietuvos lėšomis įgyvendintas Visuotinės dotacijos projektas *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji informacijos sklaida* (projekto kodas Nr. VPI-3.1-ŠMM-07-K-01-028; vadovė prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė), kurio metu atlikta visų 735 *Lietuvių kalbos atlaso* punktų Lietuvoje ir 15 punktų užsienyje (Lenkijoje ir Baltarusijoje) kalbinė stebėsena. Šio projekto metu, dirbant lauko sąlygomis, surinkta apie 5 000 val. kontrolinių skaitmeninių garso įrašų (stengtasi iš punkto įrašyti ne mažiau kaip 6 pateikėjus po 1,5 val.) ir optimizuotas punktų tinklas, t. y. sunykę per šešis dešimtmečius perkelti į gretimas gyvenvietes. Iš šios surinktos medžiagos, galima sakyti, sudarytas XXI a. pradžios lietuvių tarmių garso įrašų archyvas, turintis internetinę prieigą (žr. *www.tarmes.lt*), užpildytą per 4 000 punktų ir pateikėjų anketų[43].

Tačiau iki šiol ši gausi kalbinė medžiaga, kaip ir senesni archyviniai duomenys, tebetvarkomi rankiniu būdu, nenaudojant modernių informacinių technologijų, jie sunkiau prieinami žmonėms, besidomintiems tarmėmis. Automatizuotas kalbinių duomenų rinkimas ir pateikimas bei jų apdorojimas paspartins įvairių kalbos atmainų stebėsenos procesus ir prireikus padės prognozuoti kalbinio variantiškumo kaitą ir raidą ateityje.

---

stipendija jaunam, doktorantūroje studijuojančiam Lietuvių kalbos instituto kalbininkui (žr.: *Lietuvių kalbos enciklopedija*, sudarė V. Ambrazas, A. Girdenis, K. Morkūnas, A. Sabaliauskas et al., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, 344; *Visuotinė lietuvių enciklopedija* XIV, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2008, 381.

43 Aliūkaitė Daiva, Meiliūnaitė Violeta, Mikulėnienė Danguolė 2014: Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Aktualumas ir naujumas. Metodologinių tyrimų principų šaltiniai. – *XXI a. pradžios tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė ir V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 2014, 26.

Teorinis *Tarmyno* pagrindas – multimodalusis tarmių tyrimo modelis

Kaip jau minėta, pastaruosius kelerius metus Lietuvių kalbos instituto geolingvistai, pasitelkę GIS metodais veikiančios *Tarmyno* kūrimo platformos *ArcGIS* įrankius ir metodus, archyvinę bei naujai surinktą heterogenišką medžiagą kaupia ir nagrinėja geoerdvinės analizės bei vietovės intelekto technologijomis. Lauko ir kitokiomis sąlygomis surinkta kalbinė medžiaga (garso įrašai, vietovių ir pateikėjų anketos ir kt.) pildoma sociokultūriniais ir socioekonominiais duomenimis (demografiniais, verslo, ekonominiais, kraštovaizdžio ir kt.).

Iš viso *ArcGIS* platformoje pateikiami 123 kintamieji[44].

Pats *Tarmynas* skirtas ne tik tarmių medžiagai kaupti bei saugoti, bet ir lietuvių kalbos (ar kitų Lietuvoje vartojamų vietinių kalbų) variantiškumui tirti. Žinia, vietinės lietuvių kalbos atmainos yra susiformavusios tradicinių lietuvių tarmių pagrindu. O punktų tinklas, Salio sudarytas prieš aštuonis dešimtmečius, vėliau buvo koreguojamas vos kelis kartus (1950 ir 2014 m.), bet esmingai nepasikeitė.

Tinklo nepakeitė ir 1966 m. įtvirtinta naujoji lietuvių tarmių klasifikacija, sukurta Zigmo Zinkevičiaus ir Alekso Girdenio[45]. Kitaip tariant, naujasis tarmių skirstymas galėjo pakeisti tarminę punkto priklausomybę dėl naujo pervadintos tarmės pavadinimo, tačiau nepanaikino paties punkto. Taigi išliko palankios sąlygos teritorinei vietinės kalbos atmainos stebėsenai, jos kaitos ir raidos kaitai fiksuoti bei analizuoti.

O tam reikia naujo, šiuolaikinio įrankio. Jau ne kartą pabrėžta, kad *Tarmyno* modelis sukurtas remiantis multimodaliosios, arba daugiafunkcės, dialektologijos tyrimų modelio pagrindu. Todėl pirmiausia reikia išsiaiškinti, kuo ši kryptis skiriasi nuo

44 Naudojamasi įvairių šaltinių teikiamais duomenimis: Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos, Valstybinės saugomų teritorijų tarnybos prie Aplinkos ministerijos, Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos, Registrų centro, „Lietuvos statistikos“, „GIS-centro“, „Eurographics“, ESRI, UAB „Hnit-Baltic“ ir kt. Šios atributinės reikšmės *ArcGIS* platformoje išskaičiuojamos poligonų papildymo (angl. *geo enrichment*) įrankiu (*About data enrichment*. Prieiga internete: https://doc.arcgis.com/en/esri-demographics/reference/data-allocation-method.htm; *ArcGIS geoenrichment module*. Prieiga internete: https://developers.arcgis.com/python/api-reference/arcgis.geoenrichment.html; *ArcGIS. Data apportionment*. Prieiga internete: https://developers.arcgis.com/rest/geoenrichment/api-reference/dataapportionment.htm#ESRI_SECTION1_206F094B25E540B3A01DB46E499EB08C).

45 Girdenis Aleksas, Zinkevičius Zigmas 1966: Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. – *Kalbotyra* 14, 139–147.

tradicinės (ar deskriptyviosios) dialektologijos, kuri Lietuvoje intensyviai plėtota iki pat XX a. pabaigos.

Svarbiausiomis skirtimis laikomos šios:

(1) Pirmiausia nesutampa skirtingų krypčių kalbininkų piešiamas tiriamosios kalbinės atmainos vaizdas. Multimodaliosios dialektologijos atstovas pateiks daugialypį tos atmainos paveikslą: stengsis nustatyti nevienodą tarmiškumo laipsnį, nevengs rodyti „išblukusių" vietinės atmainos išplitimo ribų, fiksuos visas vietovėje vartojamas kalbines atmainas ir pan., o tradicinės dialektologijos atstovas aprašys tradicinę tarmę, griežtai laikydamasis nustatytų tarmės ribų ir tos tarmės sistemos (fonologinės, morfologinės, sintaksinės ir kt.) reikalavimų.

(2) Tradicinės dialektologijos atstovai tvirtai laikosi požiūrio, kad tradicinės tarmės miršta, nors multimodaliosios krypties šalininkai tvirtins, kad jos ne miršta, o tik kinta[46]: tradicinis dialektas dažniausiai neišnyksta be pėdsako, jis transformuojasi (vienas ar su kitais) į regioninį dialektą, vadinamąjį regiolektą, ar netgi tampa regioninio standarto pagrindu.

Pirmuoju atveju bendrinės kalbos poveikis dažniausiai vertinamas kaip neigiamas veiksnys, o antruoju – tik kaip veiksnys (nei neigiamas, nei teigiamas).

(3) Tradicinėje dialektologijoje dažniausiai taikomi kokybiniai tarminės medžiagos tyrimo metodai, multimodaliojoje pirmenybė teikiama kiekybiniams ir statistiniams metodams, pavyzdžiui, dialektometrijai[47].

Nuo jaunagramatikių laikų iki pat XX a. pabaigos tradicinės dialektologijos darbai dažniausiai buvo aprašomojo, t. y. deskriptyvinio, pobūdžio ir dėl to sulaukė pelnytos kritikos; multimodaliosios dialektologijos tyrimai turi daug sąsajų su sociolingvistika.

(4) Šiandien visuotinai pripažįstama, kad tradicinė dialektologija buvo orientuota į praeitį ir jos tyrimo rezultatais sėkmingai naudojosi daugelį kalbų tyrinėję komparatyvistai; multimodaliosios dialektologijos darbuose tyrimo duomenimis grindžiami ne tik kalbos istorijos, bet ir kalbos kaitos (bei raidos) prognostikos dalykai.

46 Plačiau žr. Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014a: Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai*), sudarė D. Mikulėnienė ir V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 36 ir ten nurod. lit.

47 Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas; Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Bakšienė Rima, Geržotaitė Laura, Kardelytė-Grinevičienė Daiva, Leskauskaitė Asta, Meiliūnaitė Violeta, Vyniautaitė Simona 2019: *Dialektometrinis lietuvių tradicinių tarmių klasifikacijos pjūvis*: *žvalgomasis tyrimas*: kolektyvinė studija, sudarė D. Mikulėnienė, A. Čepaitienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 15–22.

(5) Bene svarbiausias tradicinės dialektologijos žymiklis – vadinamasis NORM (angl. *nonmobile older rural man*, lie. *sėslus vyresnis kaimo vyras*) kriterijus, tarmėtyrininkus orientavęs rinktis sėslų vietinį ir nemokytą senyvo amžiaus kaimo žmogų; moderniosios krypties atstovai yra deklaravę ir YUMF (angl. *young urban mobile woman*, lie. *jauna mobili (nesėsli) miestietė*) kriterijų[48]. Tačiau reikia pasakyti, kad įprastai taikomasi apklausti visų trijų kartų atstovus. Tai padeda kalbininkams susidaryti aiškesnę realiojo, stebimojo ar atminties laiko perspektyvą tiriamųjų kalbinių atmainų atžvilgiu[49].

Ir dar vienas bruožas, XX a. antrosios pusės Lietuvoje itin akcentuotas tradicinės dialektologijos šalininkų, – ne tik gimtatarmio tarmės pateikėjo būtinybė, bet ir gimtatarmio tyrėjo reikiamybė, siekiant tarminių duomenų patikimumo. Gali būti, kad ši nuostata įsigalėjo tik sovietmečiu, nes Salys, regis, manė kiek kitaip nei Balčikonis ir jo pasekėjai. Viename rašte Lituanistikos instituto direkcijai Salys rašė, kad „sėkmingai kursus išėjusiems reikėtų pavesti jau šią vasarą dirbti kiekvienam savo tarmėje ir artimoje apylinkėje. Vėliau, prasidėjus naujiems mokslo metams, tuos kursus dar pakartojus, juose baigti ruošti darbininkai ar bent jų dalis galės būti siunčiami dirbti į bet kurią tarmę.“[50]

Taigi išvardyti moderniosios dialektologijos krypties ypatumai tarmėtyrininkams leidžia plačiau žvelgti ir vertinti ne tik pačią vietinę kalbos atmainą, bet ir visą kalbinę bei sociokultūrinę tiriamosios vietovės situaciją. Todėl į multimodalųjį tyrimų modelį patenka (žr. 4 pav.)[51]:

48 Plačiau žr. Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014a: Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė ir V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 32–33 ir ten nurod. lit.

49 Apie realųjį laiką (angl. *real time*) ir stebimąjį laiką (angl. *apparent time*) plačiau žr. Labov William 1972: *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press; taip pat žr. Sankoff Gillian Age 2006: Apparent Time and Real Time. – *Elsevier Encyclopedia of Language and Linguistics* 1, second edition, eds. K. Brown, Oxford: Elsevier, 110–116; dar žr. Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Brazaitienė Laura 2020: *Lietuvių kalbos variantai: tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos*: kolektyvinė monografija, sudarė D. Aliūkaitė, D. Mikulėnienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 33. Dar plg. Šidlauskas Žydrūnas 2021: Tradicinių patarmių ribos: rekonstrukciniai Kauno marių dugno tarminio ploto aspektai. – *Lietuvių dialektologijos profiliai: XXI amžiaus pradžios regioniniai variantai, jų santykiai ir perspektyvos*: kolektyvinė studija, sudarė V. Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 37–57.

50 *Susirašinėjimas su Švietimo ministerija, instituto skyriais ir įvairiais mokslininkais instituto darbo organizavimo ir veiklos klausimais.* (Byloje yra 1933–1938 m. Švietimo ministerijos skyrių: Lietuvių tautosakos archyvo ir Lietuvių kalbos žodyno redakcijos medžiagos), (pradėta 1939 m. sausio mėn. 18 d., baigta 1939 gruodžio mėn. 30 d.), LCVA, f. 680, ap. 1, b. 12, l. 37. Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė 2021: *Lietuvių kalbos instituto istorija* 1: *Lietuvių kalbos ir kalbotyros institucionalizacija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 88.

51 Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė 2020a: New Trends in Lithuanian Dialectology: Multimodal Research

- atrankiniai kalbos duomenys ir tyrimai (dažniausiai susiję su skiriamųjų ir būdingųjų tarmės ypatybių (ne)išlaikymu);
- kalbinės ir sociokultūrinės aplinkos tyrimai (gatvių, kaimų pavadinimai, firmų vardai, antkapinių paminklų užrašai ir kt.)[52];
- sociokultūrinių tinklų ir gyventojų judumo tyrimai (rodantys socialinę vietinės bendruomenės situaciją regione)[53];
- vietinių gyventojų nuostatų tyrimai (orientuojamasi į jaunesniosios kartos, t. y. Lietuvos gimnazistų, anketines apklausas)[54];
- viešosios nuomonės tyrimai, parodantys, kaip vietinės bendruomenės pačios vertina savąją kalbą.

Pastebėtina, kad ankstesniais laikotarpiais surinkta medžiaga viso šio modelio neatspindi, neiliustruoja: itin trūksta garsinių jaunesniosios kartos įrašų. Iki pat XX a. pabaigos rinkėjai orientavosi į tarminės medžiagos pateikėjus, kaip galima geriau atitinkančius NORM kriterijų, nes kiekvieną tarmę ar patarmę siekė pateikti kaip uždarą kalbos sistemą, žemėlapiuose atvaizduotą izoglosėmis, leidusiomis tarmes įsivaizduoti kaip tam tikrą uždarą, sienomis apribotą plotą.

Model. – *Acta Linguistica Lithuanica* 82, 11–33; taip pat žr. Mikulėnienė Danguolė 2018b: Multimodalusis tarmėtyros modelis: vietinės lenkų kalbos variantiškumo Lietuvoje tyrimo galimybės. – *Lietuvos lenkų tarmės.* Prieiga internete: http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/files/mikuleniene_%20tarmetyros_modelis.pdf.

52 Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta 2017: Tarmiškumo matmuo Lietuvos etnografinių regionų struktūroje. – *Naujos regionų tapatybės konstravimas. Integralumas, sumanumas, konkurencingumas*, sudarė A. Augustinaitis, J. Zabarskaitė, D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, L. Labanauskas, A. Kiškienė, R. Venckus, K. Rudokas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 169–195.

53 Plačiau žr.: Čepaitienė Agnė 2016a: Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. – *Taikomoji kalbotyra* 8, 136–159. Prieiga internete: https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji kalbotyra/article/view/95/86; Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 61–78; Dambrauskienė Diana 2021: *Pietų žemaičių raseiniškių kalbinis pereigiškumas: horizontalusis ir vertikalusis variantiškumas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 59–100.

54 Dėkojame Vilniaus universiteto Kauno fakulteto prof. dr. Daivai Aliūkaitei, pakvietusiai grupę Lietuvių kalbos instituto lingvisčių dalyvauti Lietuvos gimnazistų tyrime. Plačiau žr.: Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Brazaitienė Laura 2020: *Lietuvių kalbos variantai: tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos*: kolektyvinė monografija, sudarė D. Aliūkaitė, D. Mikulėnienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla; Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Geržotaitė Laura 2017: *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*: kolektyvinė monografija, sudarė D. Aliūkaitė, D. Mikulėnienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

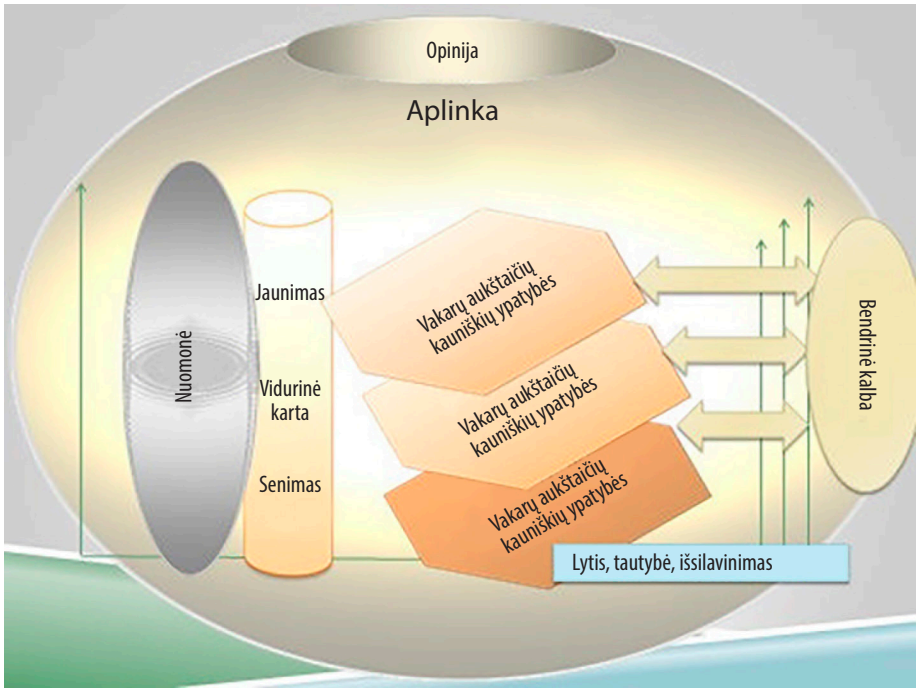

4 pav. *Multimodalusis tarmių tyrimo modelis*[55]

Atsižvelgus į multimodalųjį tarmių tyrimo modelį, *Tarmynas* konstruojamas diachroniniais ir sinchroniniais sluoksniais. Diachroninis sluoksnis atitinka svarbiausius geolingvistikos laikotarpius Lietuvoje – pregeolingvistinį, ankstyvąjį geolingvistinį, vėlyvąjį geolingvistinį ir neogeolingvistinį[56] (žr. 1 lentelę).

55 Sukurtasis prof. habil. dr. Danguolės Mikulėnienės pirmą kartą publikuotas kolektyvinėje monografijoje, žr. Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta 2017: Tarmiškumo matmuo Lietuvos etnografinių regionų struktūroje. – *Naujos regionų tapatybės konstravimas. Integralumas, sumanumas, konkurencingumas*, sudarė A. Augustinaitis, J. Zabarskaitė, D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, L. Labanauskas, A. Kiškienė, R. Venckus, K. Rudokas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 169–195.

56 Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolingvistikos raida Lietuvoje. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 81–104; taip pat žr. Mikulėnienė Danguolė 2018a: *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai* 1: *Ikitarmėtyrinis laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 11; plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė 2020: Issues of Periodization: Dialectological Thought, Methodological Development and Ideological Turns. – *Lithuanian Dialectology Profiles: Problems and Findings*, sudarė V. Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 8–37.

1 lentelė. *Chronologiniai* Tarmyno *pjūviai*

Geolingvistikos laikotarpis		**Chronologinis laikotarpis**	**Tarmių klasifikacija**	**Artefaktų pavyzdžiai**
Neogeolingvistinis		2015 m. – iki šiol	Naujųjų tarminių darinių klasifikacija	LKA punktuose užrašyta medžiaga: garso įrašai, anketos, nuotraukos (2015 m. – iki šiol)
		XXI a. pr. (iki 2014 m. imtinai)	Zigmo Zinkevičiaus ir Alekso Girdenio tradicinių tarmių klasifikacija	LKA punktuose užrašyta medžiaga: garso įrašai, anketos, nuotraukos (2011–2014 m.)
Geoling-vistinis	Vėly-vasis	XX a. II p.	Zigmo Zinkevičiaus ir Alekso Girdenio tarmių klasifikacija	LKA punktų rankraštiniai sąsiuviniai, garso įrašai
	Anksty-vasis	XX a. I p.	Antano Salio tarmių klasifikacija	Atsakymai į *Apklausas 1 (žodžių geografijai)* anketos klausimus
Pregeolingvistinis		XIX a. pab.	Antano Baranausko skirstymo rekonstrukcija	Spausdintas šaltinis (Specht Franz1 920–1922: *Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski*: *Texte*, Bd. 1–2, Leipzig: Verlag von K. F. Koehler) ir ankstesni raštai

Remiantis šiuo chronologiniu skirstymu, grupuojama visa į *Tarmyną* patenkanti medžiaga. O pasiekiama ji vartotojams paprastai: galima viename ar atskiruose žemėlapiuose panagrinėti bet kuriuo laikotarpiu surinktą kalbinę medžiagą (naujausius ir seniausius garso įrašus, prisidėti LKA kortelių vaizdų ir jų atributų sluoksnį, pasklaidyti tarmių aprašų sąsiuvinius), palyginti juos su įvairių laikotarpių socioekonominiais duomenimis, istorine kartografine medžiaga ir kt.

Tarmyno stebėsenos punktai

Tarmyno geoinformacinės sistemos pagrindu pasirinktas Salio gyvenamųjų vietovių[57], arba *Lietuvių kalbos atlaso* punktų[58], tinklas. Tai 723 pagal tikslias geografines koordinates lokalizuotos gyvenamosios vietovės, kurias vieną nuo kitos skiria maždaug 10–12 km (žr. 5–6 pav.)[59].

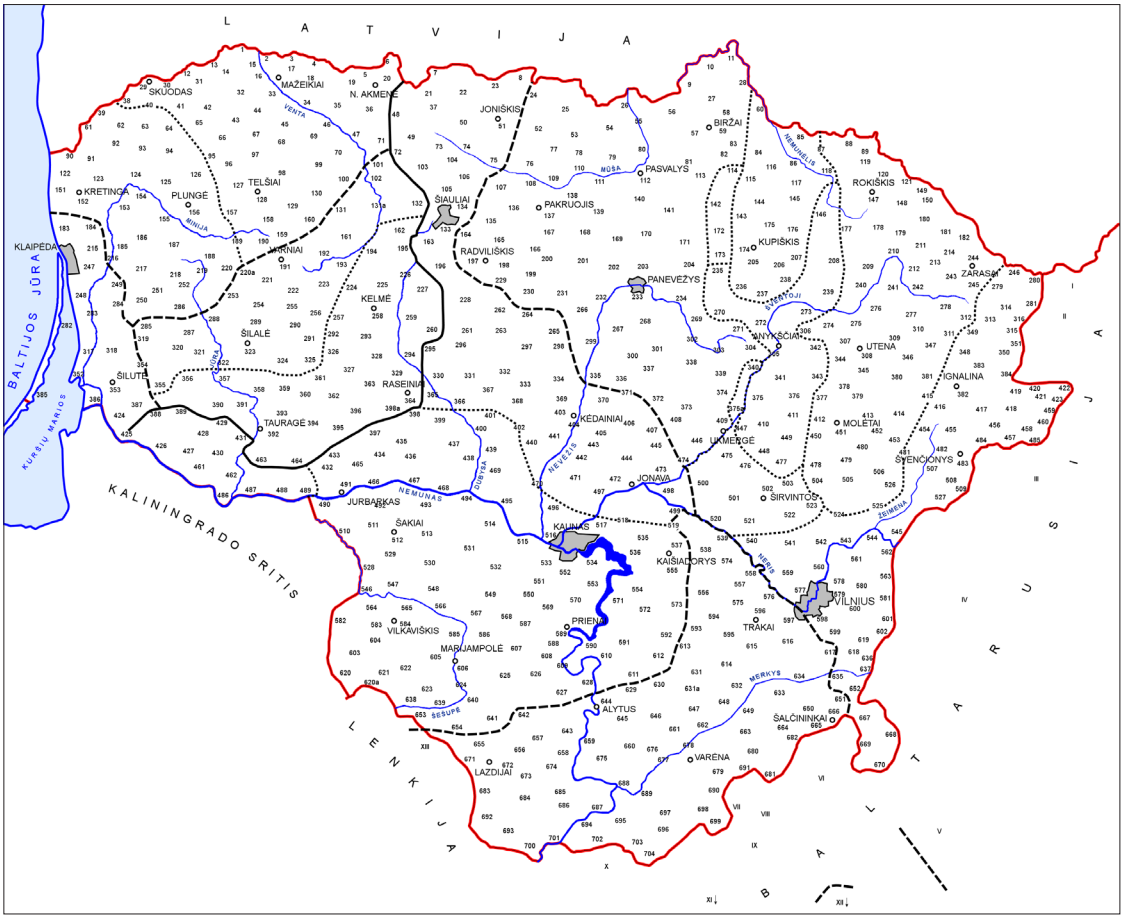

5 pav. Lietuvių kalbos atlaso *punktų tinklas*

57 Žr. Mikulėnienė Danguolė 2013: Lietuvių tarmių tinklas: jo ištakos ir optimizacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 68, 80, kur rašoma, kad gyvenviečių tinklas sudarytas Antano Salio.

58 Žr. Girdenis Aleksas, Zinkevičius Zigmas 1966: Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. – *Kalbotyra* 14, 139–147.

59 Pirmą kartą tiriamieji punktai lokalizuoti pagal jų tikslias geografines koordinates antrajame XXI a. dešimtmetyje, atliekant LKA punktų optimizaciją (*XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 19).

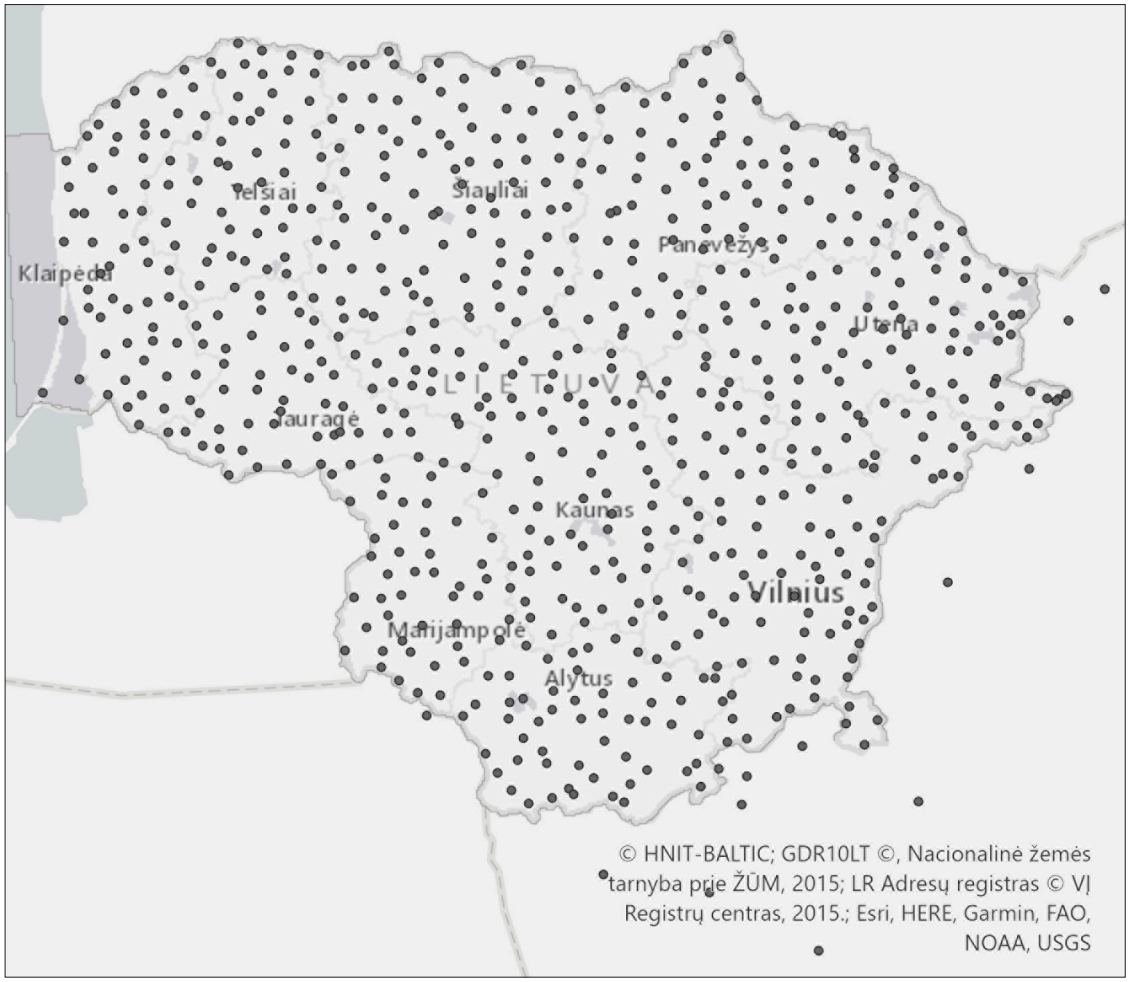

6 pav. Lietuvių kalbos atlaso *punktų tinklas*

Pabrėžtina, kad tam tikru metu tarminė punkto priklausomybė galėjo skirtis (žr. 7–10 pav.). Tačiau iš šių paveikslų matyti, kad tas pats punktų tinklas išsaugotas visose lietuvių tarmių klasifikacijose, nors jos parengtos skirtingais laikotarpiais ir remiasi nevienodu skiriamųjų tarminių požymių pagrindu.

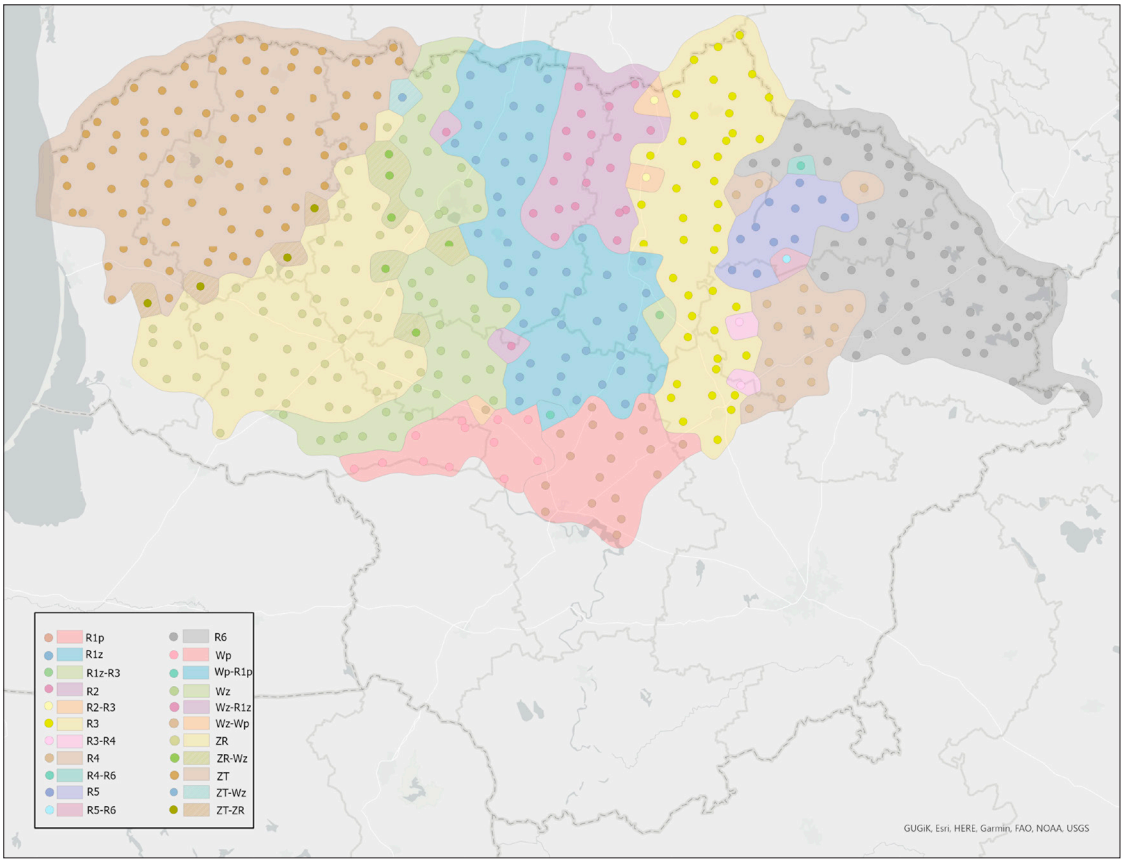

7 pav. *LKA punktų tinklas Antano Baranausko tarmių klasifikacijos* (1898) *rekonstrukcijos pagrindu*[60]

60 ZT – žemaičiai telšiečiai, ZR – žemaičiai raseiniečiai, Wz – vakariečiai žiemiečiai, Wp – vakariečiai pietiečiai, R1p – rytiečiai pirmieji pietiečiai, R1z – rytiečiai pirmieji žiemiečiai, R2 – rytiečiai antrieji, R3 – rytiečiai tretieji, R4 – rytiečiai ketvirtieji, R5 – rytiečiai penktieji, R6 – rytiečiai šeštieji. Plg.: Барановскій Антоній 1898: *Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарѣ*, Санктпетербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ; Geržotaitė Laura 2014: Antano Baranausko tarmių klasifikacija (rekonstrukcija): žemėlapis ir komentarai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, II žemėlapis (spalvota įklija); Geržotaitė Laura 2016: *Lietuvos tarmių klasifikacijos tyrimas geolingvistiniu aspektu*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 55.

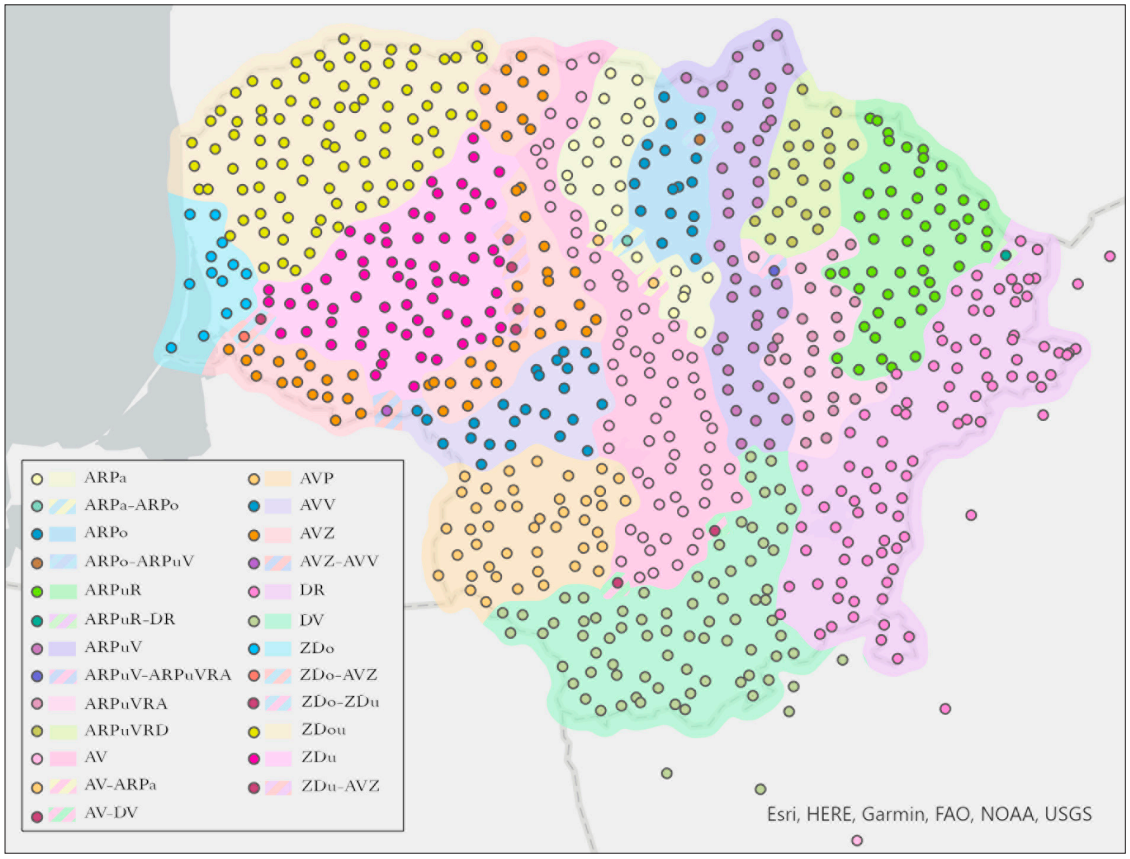

8 pav. *LKA punktų tinklas Antano Salio tarmių klasifikacijos pagrindu*[61]

61 ARPa – aukštaičiai rytiečiai pantininkai, ARPo – aukštaičiai rytiečiai pontininkai, ARPuR – aukštaičiai rytiečiai puntininkai rytiniai, ARPuV – aukštaičiai rytiečiai puntininkai vakariniai, ARPuVRA – aukštaičiai rytiečiai puntininkai viduriniai rotininkai (anykštėnai), ARPuVRD – aukštaičiai rytiečiai puntininkai viduriniai rotininkai (dadininkai), AV – aukštaičiai viduriečiai, AVP – aukštaičiai vakariečiai pietiečiai, AVV – aukštaičiai vakariečiai veliuoniečiai, AVZ – aukštaičiai vakariečiai žiemiečiai, DV – dzūkai vakariniai, ZDo – žemaičiai donininkai, ZDou – žemaičiai dounininkai, ZDu – žemaičiai dūnininkai, DR – dzūkai rytiniai. Plg. Salys Antanas 1933: Kelios pastabos tarmių istorijai. – *Archivum Philologicum* 4, 21–34.

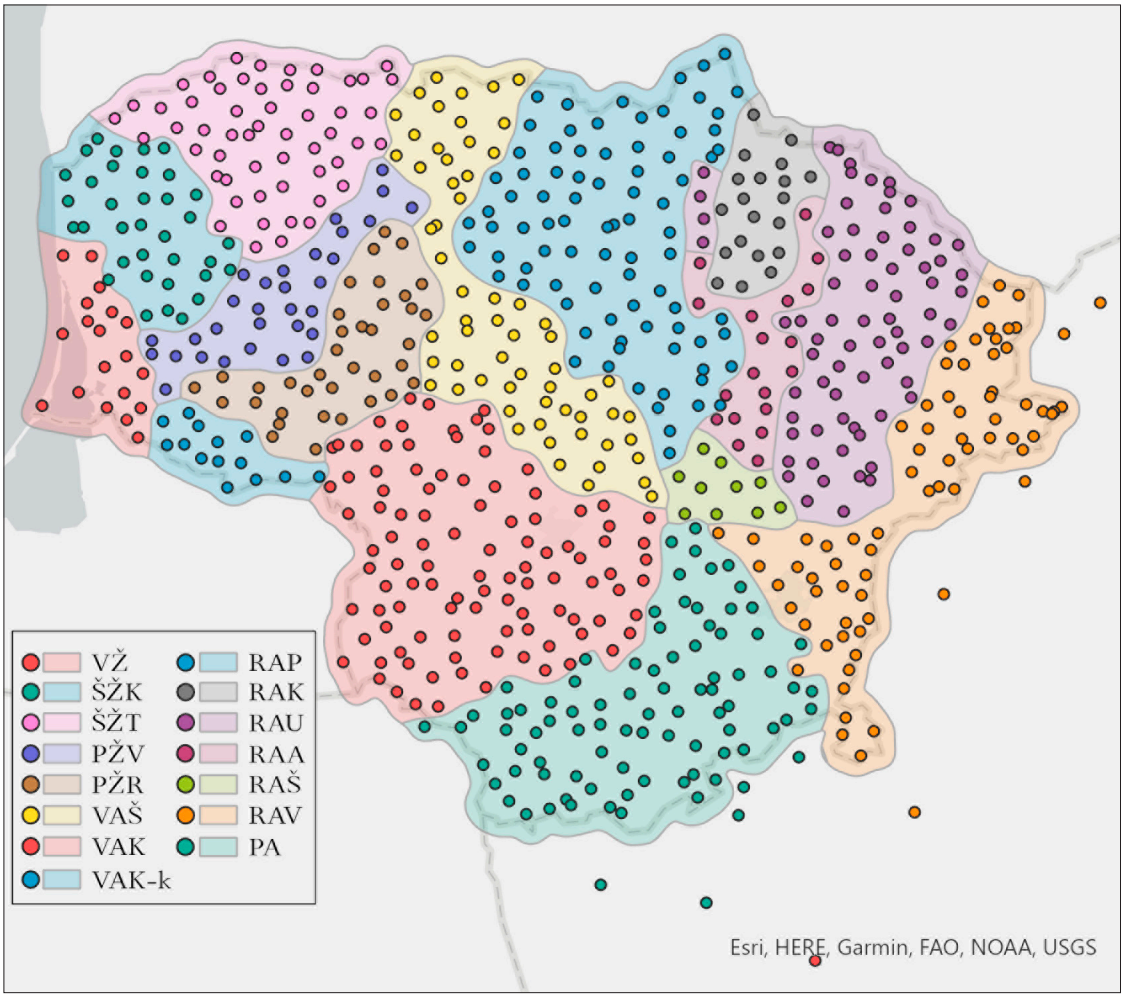

9 pav. *LKA punktų tinklas Zigmo Zinkevičiaus ir Alekso Girdenio tarmių klasifikacijos pagrindu*[62]

62 VŽ – vakarų žemaičiai, ŠŽK – šiaurės žemaičiai kretingiškiai, ŠŽT – šiaurės žemaičiai telšiškiai, PŽV – pietų žemaičiai varniškiai, PŽR – pietų žemaičiai raseiniškiai, VAŠ – vakarų aukštaičiai šiauliškiai, VAK – vakarų aukštaičiai kauniškiai, VAK-k – Klaipėdos krašto aukštaičiai, RAP – rytų aukštaičiai panevėžiškiai, RAK – rytų aukštaičiai kupiškėnai, RAU – rytų aukštaičiai uteniškiai, RAA – rytų aukštaičiai anykštėnai, RAŠ – rytų aukštaičiai širvintiškiai, RAV – rytų aukštaičiai vilniškiai, PA – pietų aukštaičiai. Plg. Girdenis Aleksas, Zinkevičius Zigmas 1966: Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. – *Kalbotyra* 14, 139–147.

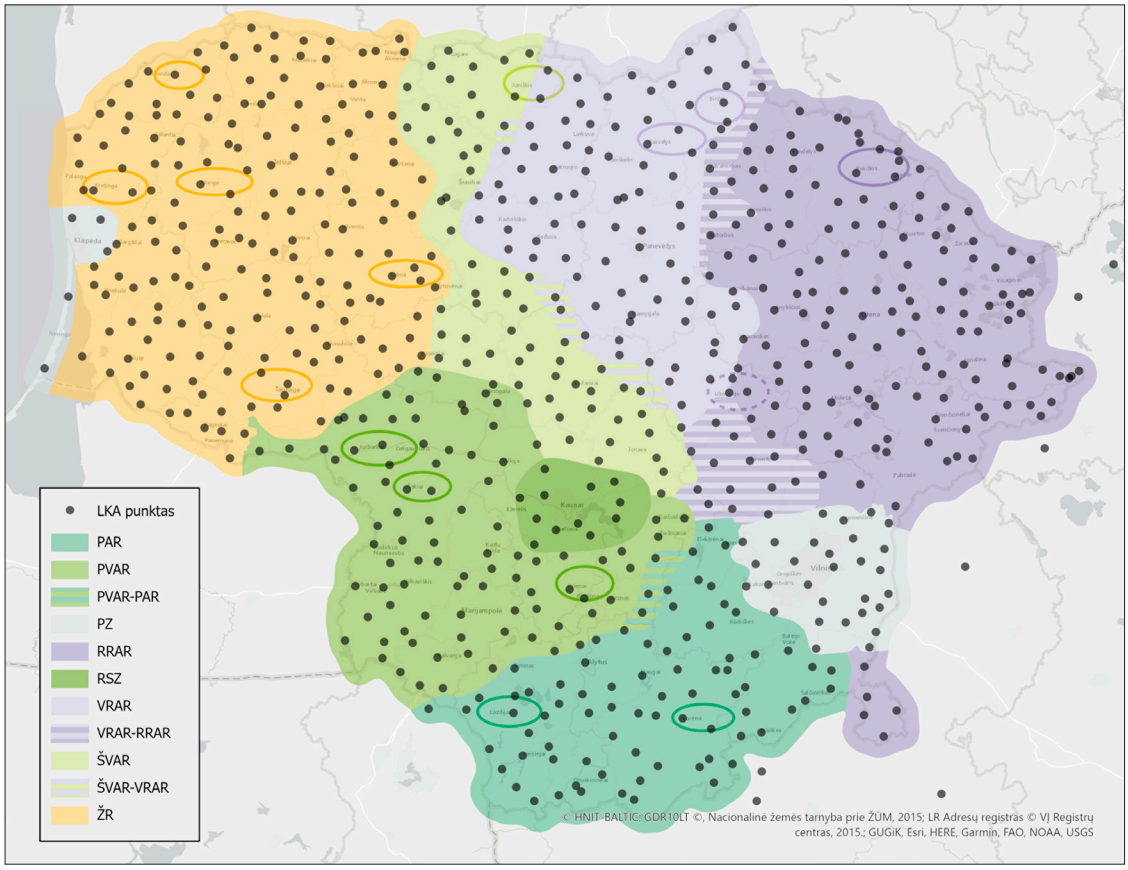

10 pav. *LKA punktų tinklas lietuvių kalbos plote besiformuojančių naujųjų tarminių darinių (regiolektų ir geolektų) žemėlapio pagrindu*[63]

63 RRAR - rytinių rytų aukštaičių regiolektas, ŽR – žemaičių regiolektas, PVAR – pietinių vakarų aukštaičių regiolektas, PAR – pietų aukštaičių regiolektas, ŠVAR – šiaurinių vakarų aukštaičių regiolektas, VRAR – vakarinių rytų aukštaičių regiolektas, RSZ – regioninio standarto zona, PZ – priemiesčio zona. Geržotaitė Laura, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolektų ir regiolektų formavimasis Lietuvoje. Žemėlapis ir komentarai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, XIII žemėlapis (spalvota įklija).

Taigi *Tarmyno* punktai su konkrečia tarme nesiejami, nes tarminė punkto priklausomybė galėjo kisti (ir dažnu atveju kito) ne tik dėl modifikuotos lietuvių tarmių klasifikacijos, bet ir vyraujančios tarminės atmainos pasikeitimo. Pavyzdžiui, intensyviai nykstant vakarų žemaičių patarmei, punktai, kuriuose ji buvo fiksuojama, vis tiek išliko gyvybingi, nors gyventojų, kalbančių vietine vakarų žemaičių patarme, kasmet mažėja[64].

Be kitų dalykų, išlaikytas stebėsenos punktų tinklas leido geriau identifikuoti jau išnykusias gyvenamąsias vietoves, kuriose iki XXI a. rinkta tarminė medžiaga. *Tarmyne* šios vietovės patikrintos pasitelkus papildomą istorinę kartografinę medžiagą (plačiau žr. skyrių „*Tarmyną* papildantys informaciniai duomenys“), su išnykusiomis gyvenamosiomis vietovėmis taip pat sieti archyviniai duomenys.

Remiantis Salio tradicija ir norint ją išlaikyti, *Tarmyne* punktu laikomas ne vien tik konkretus taškas (pavyzdžiui, paskira gyvenvietė), o LKA punktas ir aplink jį 10–12 km atstumu plytinčios mažiau gyventojų turinčios gyvenamosios vietovės – maži miesteliai, kaimai ar viensėdijos[65]. Taigi vertinamas ne punkto kaip gyvenvietės, o punkto ir aplink jį lokalizuotų vietovių gyvybingumas.

Tai pasiekta pritaikius Thiesseno poligono (angl. *Thiessen polygon*) metodą (dar vadinamą *Dirichlet* arba *Voronoi*): remiantis Delaunay kriterijumi, GIS priemonėmis aplink punktą sugeneruojami netaisyklingi daugiakampiai, kurių kiekviena kraštinė statmenai kerta atstumą tarp dviejų gretutinių taškų (punktų) pusiau. Pritaikius šį metodą, apskaičiuojamos atributinių reikšmių vertės artimiausiai nuo tiriamojo taško nutolusiose teritorijose (žr. 11–12 pav.)[66].

64 Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė 2021: *Tarmyno* punkto samprata. – *Baltistica* 56(1), 81–106; apie vakarų žemaičių situaciją plačiau žr.: *Vakarų žemaičiai*, sud. J. Bukantis, A. Leskauskaitė, V. Salienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; Bukantis Jonas 2007: Vakarų žemaičių tarmės ypatybės. – *Tautosakos darbai* 34: *Žemaičių folkloro tyrimai*, 194–206; Bukantis Jonas 2013: Kai mūsų nebeliks, tarmės dar gyvens. – *Vakarų ekspresas*, 2013-02-08. Prieiga internete: http://www.ve.lt/naujienos/kultura/kulturos-naujienos/jonas-bukantis-kai-musu-nebeliks-tarmes-dar-gyvens-923616/.

65 Žr. 8 pav., dar žr. Morkūnas Kazys 1977: Įvadas. – Elena Grinaveckienė, Aldona Jonaitytė, Janina Lipskienė, Kazys Morkūnas, Marija Razmukaitė, Birutė Vanagienė, Aloyzas Vidugiris. *Lietuvių kalbos atlasas* I. *Leksika*, atsakingasis redaktorius K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 11. Apie Lietuvos gyvenamųjų vietovių skirstymą žr. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-gyvenamosios-vietoves/.

66 Plačiau apie metodą žr.: Yamada Ikuho 2016: Thiessen polygon. – Douglas Richardson, Noel Castree, Michael F. Goodchild, Audrey Kobayashi, Weidong Liu, Richard A. Marston (eds.). *The International Encyclopedia of Geography*, John Wiley & Sons, Ltd, 2–6 ir ten nurod. lit., ESRI 2004: *ArcGIS Desktop Help*, Redlands: ESRI Press, dar žr. Teerarojanarat Sirivilai, Tingsabadh Kalaya 2011a: A Gis-Based Approach for Dialect Boundary Studies. – *Dialectologia* 6, 72 ir kt. Dialektologiniuose tyrimuose Thiesseno poligonų

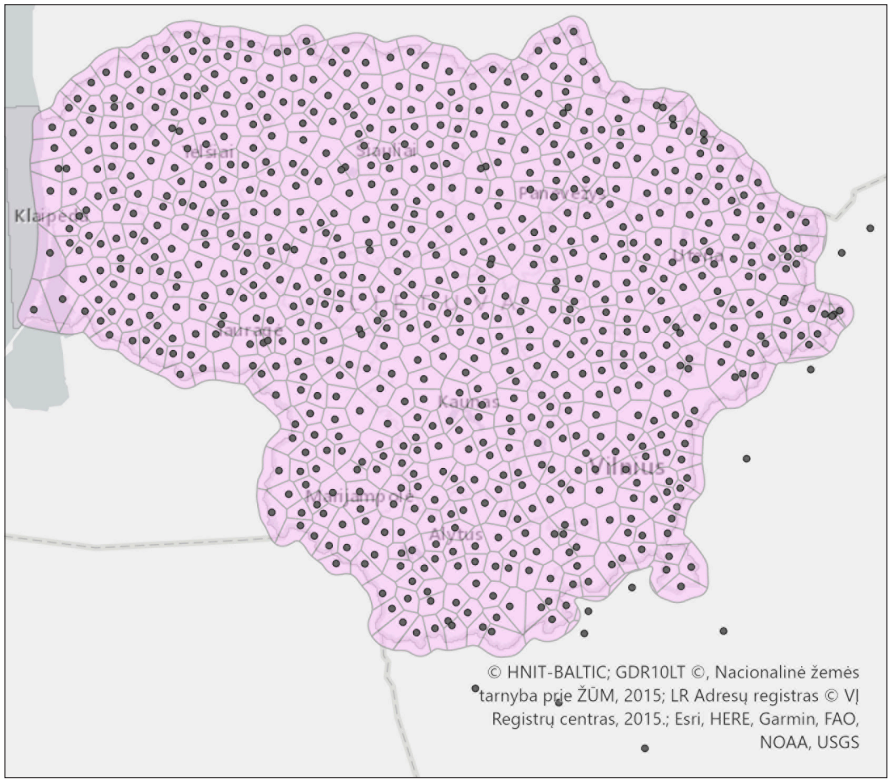

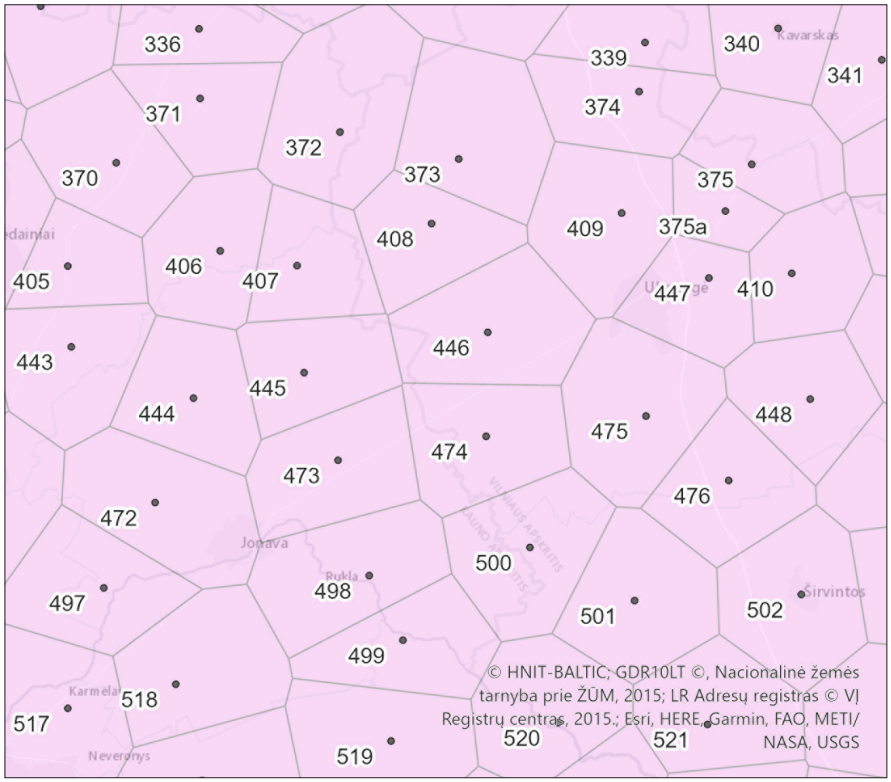

11–12 pav. Tarmyno *punktų Thiesseno poligonai*

Vis dėlto neišvengta ir kelių Thiesseno poligonų taikymo metodikos netikslumų.

Pirma, generuojant paribyje lokalizuotų punktų Thiesseno poligonus, dalis jų (5 km atstumu) patenka už Lietuvos ploto ribų (žr. 13 pav.). Tokie poligonai paveldi tik dalį analizei pasirinktų kintamųjų, todėl atidžiau vertintinos paribiuose esančių gyvenamųjų vietovių rodiklių reikšmės.

Antra, analizės rezultatus šiek tiek iškreipia ir atvejai, kai į punkto Thiesseno poligoną nepatenka visa punkto teritorija, pavyzdžiui, Panevėžys (LKA 233) (žr. 14 pav.).

Dar vienas galimas atvejis, kai dalis punktų poligonų paveldi didžiųjų miestų kintamuosius, pavyzdžiui, Kaniūkai (LKA 516), įsilieję į Kauno miesto teritoriją.

Pabrėžtina ir tai, kad GIS pagrindu veikiančiais įrankiais generuojant šiuos poligonus, neatsižvelgiama į geografinius barjerus – vietoves skiriančias upes, miškus ir kt.

Tiriant minėtas problemines vietoves, gauti rezultatai gali būti tikslinami, pavyzdžiui, pritaikius gyvenviečių poligonų metodą[67]. Aptarti netikslumai nemenkina Thiesseno poligono metodo patikimumo, tik rodo, kad duomenis, kaip ir bet kokiame tyrime, būtina vertinti kritiškai.

---

metodas pradėtas taikyti nustačius, kad tarminių ypatybių pasiskirstymas tarp gretimų punktų šiek tiek tolygiai įvairuoja (Teerarojanarat Sirivilai, Tingsabadh Kalaya 2011a: A Gis-Based Approach For Dialect Boundary Studies. – *Dialectologia* 6, 55–75; Pickl Simon, Spettl Aaron, Proll Simon, Elspaß Stephan, Konig Werner, Schmidt Volker 2014: Linguistic Distances in Dialectometric Intensity Estimation. – *Journal of Linguistic Geography* 2, 25–40; Leemann Adrian 2016: Analyzing geospatial variation in articulation rate using crowdsourced speech data. – *Journal of Linguistic Geography* 4, 76–96; Jeszenszky Péter, Stoeckle Philipp, Glaser Elvira, Weibel Robert 2018: A gradient perspective on modeling interdialectal transitions. – *Journal of Linguistic Geography* 6, 78–99 ir kt.). Thiesseno poligonų metodika jau yra taikoma dialektometriniuose lietuvių tarmių tyrimuose (žr.: Čepaitienė Agnė 2016: Kiekybinis diferencinių tarminių požymių tyrimas: rytų aukštaičių panevėžiškių ir širvintiškių atvejis. – *Acta Linguistica Lithuanica* 74, 143–174; Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Bakšienė Rima, Geržotaitė Laura, Kardelytė-Grinevičienė Daiva, Leskauskaitė Asta, Meiliūnaitė Violeta, Vyniautaitė Simona 2019: *Dialektometrinis lietuvių tradicinių tarmių klasifikacijos pjūvis*: *žvalgomasis tyrimas*: kolektyvinė studija, sudarė D. Mikulėnienė, A. Čepaitienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas; Čepaitienė Agnė 2020: Application of Dialectometric Methods in Research on Lithuanian Dialects. – *Lithuanian Dialectology Profiles: Problems and Findings*, sudarė V. Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 217–248; taip pat žr. Kardelis Vytautas, 2020: Salzburgo dialektometrija ir Lietuvių kalbos atlasas. – Tarptautinė mokslinė konferencija *Lietuvių kalba Lietuvoje ir pasaulyje*, Vilnius, 2020-11-13. Prieiga internete: http://www.kalboskatedrosjubiliejus.flf.vu.lt/wp-content/uploads/2020/11/Lietuvi%C5%B3-kalba-Lietuvoje-ir-pasaulyje_11_09-2.pdf), tačiau juose naudotasi kitais analizės įrankiais. Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė 2021: *Tarmyno* punkto samprata. – *Baltistica* 56(1), 81–106.

67 Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė 2021: *Tarmyno* punkto samprata. – *Baltistica* 56(1), 81–106.

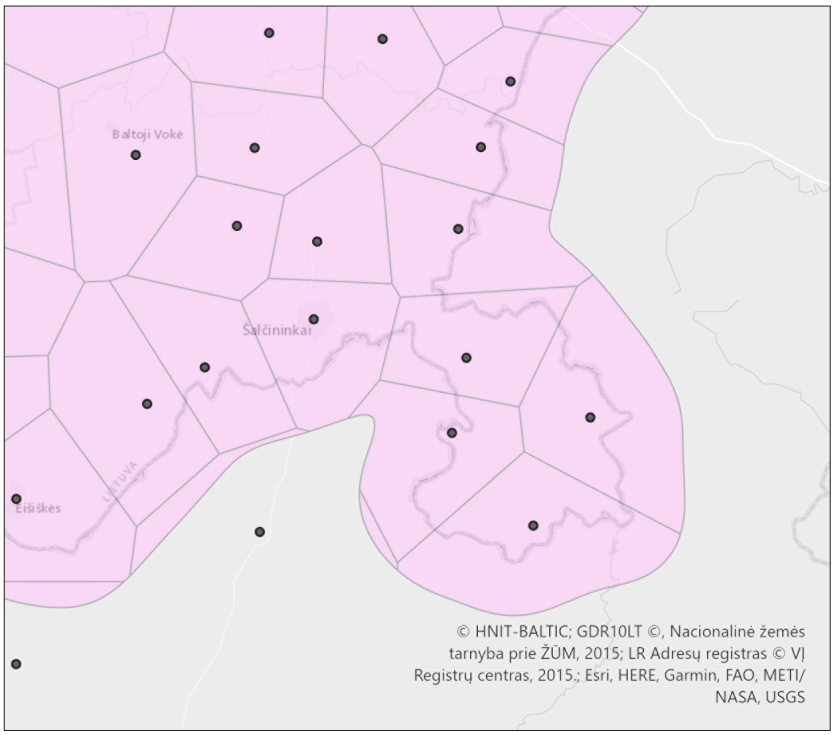

13 pav. *LKA punktų Thiesseno poligonai pasienyje su Baltarusija (fragmentas)*

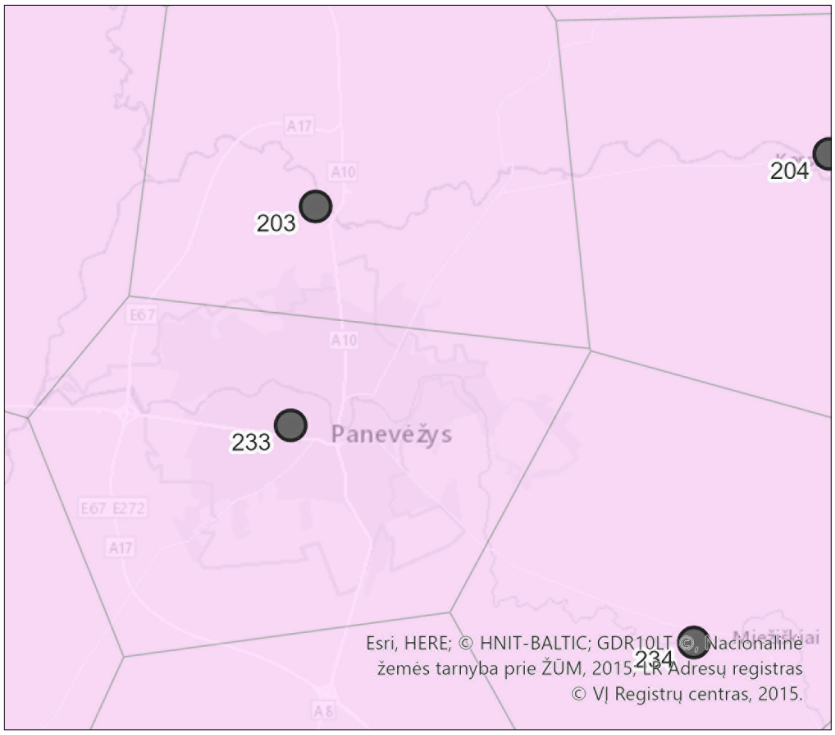

14 pav. *Panevėžio (LKA 233) punkto Thiesseno poligonas*

Taigi šio metodo privalumų esama daugiau nei trūkumų: Thiesseno poligono metodas įgalina vertinti į ne tik pavienių geografinių taškų, bet visų į poligoną patenkančių vietovių ir istorinius, ir naujausius kalbinius duomenis, juos palyginti, analizuoti jau išnykusių punktų ar aplink juos anksčiau plytėjusių gyvenviečių kalbinę ir papildomą socioekonominę situaciją, stebėti tolygiai kintančias tarmines ypatybes vientisame areale ir kt.[68]

68 *Cit. veik.*

Empirinė *Tarmyno* medžiaga

Tarmynas kuriamas lokacijos principu – visa Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvo medžiaga ir patys naujausi, dar tik besiformuojančius kalbinius reiškinius iliustruojantys faktai georeferuojami, arba „pririšami“, prie konkrečios vietovės, tradiciškai siejamos su *Lietuvių kalbos atlaso* gyvenamųjų vietų tinklu (*Tarmyno* sandarą žr. 15 pav.).

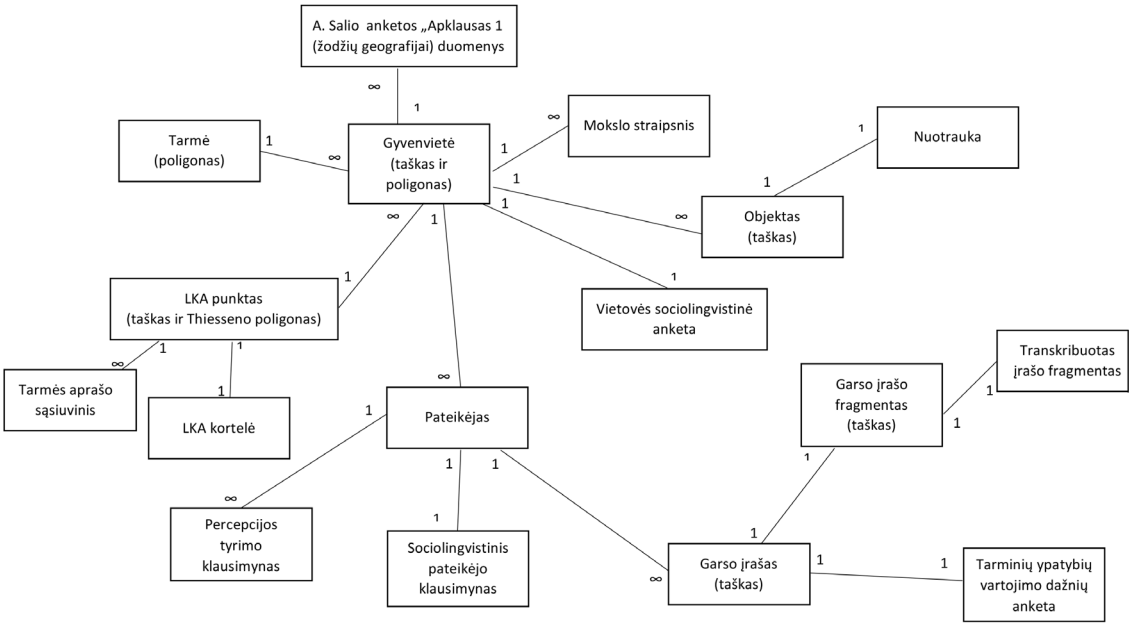

15 pav. Tarmyno *elementai, arba* Tarmyno *(kalbinės) medžiagos modelis*

Jį sudaro trys pagrindiniai gyvenamųjų vietovių, LKA punktų ir tarmių poligonų sluoksniai; svarbesni kalbinės analizės elementai – informacija apie pateikėją, pateikėjo įkalbėtas garso įrašas, įrašo fragmentas ir jo perrašas Tarptautinės fonetinės abėcėlės rašmenimis pirminei analizei, užfiksuotų kalbos ypatybių dažniai; ir papildomi elementai – archyvinė medžiaga, teikianti informacijos apie tam tikroje gyvenamojoje vietovėje ar LKA punkte vyravusią kalbinę situaciją ir socioekonominius vietovės parametrus – tą sužinome iš tarmių aprašo sąsiuvinių, LKA kortelių ir Salio anketų *Apklausas 1 (žodžių geografijai)* duomenų. Taip pat tai ir naujausi apklausų duomenys, iki šiol atliktų tam tikros gyvenamosios vietovės tyrimų rezultatai, paskelbti mokslo leidiniuose, įvairių objektų nuotraukos, iliustruojančios kalbinį vietovių kraštovaizdį.

Kitaip tariant, kaip jau minėta, tai empiriniai skirtingų chronologinių sluoksnių duomenys, patekę į *Tarmyną*. Jie aptartini išsamiau.

Apklausų medžiaga

Apklausų medžiaga apima ne tik įvairių laikotarpių anketas, sukurtas Lietuvių kalbos instituto dialektologų, bet ir užrašytus atsakymus į jų klausimus.

Vieni seniausių (datuojami 1942 m. ir vėliau) yra Tarmių archyve saugomi atsakymai į Salio anketos *Apklausas 1 (žodžių geografijai)* klausimus[69] (žr. 16–19 pav.).

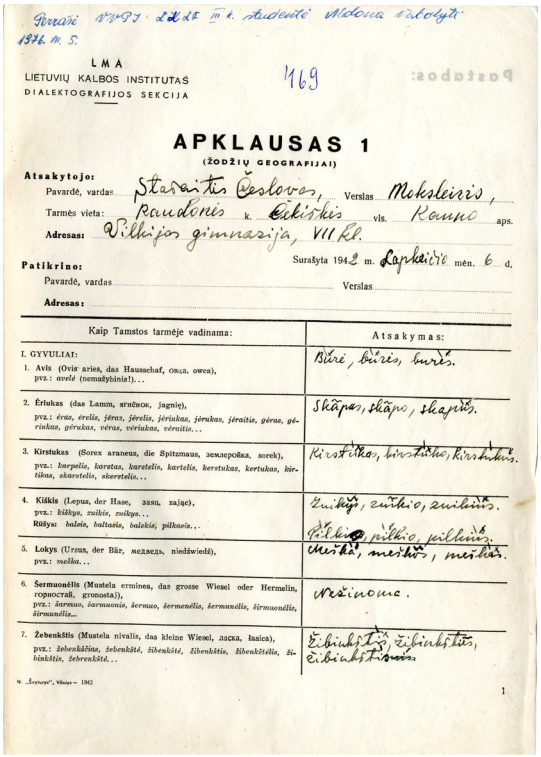

LMA
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
DIALEKTOGRAFIJOS SEKCIJA

469

APKLAUSAS 1
(ŽODŽIŲ GEOGRAFIJAI)

Atsakytojo:
Pavardė, vardas Stasaitis Česlovas, Verslas Moksleivis,
Tarmės vieta: Raudonis k. Čekiškės vls. Kauno aps.
Adresas: Pilkijos gimnazija, VII kl.

Patikrino:
Surašyta 1942 m. Lapkričio mėn. 6 d.
Pavardė, vardas ..... Verslas .....
Adresas: .....

Kaip Tamstos tarmėje vadinama:	Atsakymas:
I. GYVULIAI:	
1. **Avis** (Ovis aries, das Hausschaf, овца, owca), pvz.: *avelė* (nemadybinis!)...	Bėrė, bėrės, bėrės.
2. **Ėriukas** (das Lamm, ягненок, jagnię), pvz.: *ėrus, ėrelis, jėrus, jėrelis, jėriukas, jėrukas, jėraitis, gėras, gėriukas, gėrukas, vėras, vėriukas, vėruitis*...	Skāpas, skāpo, skapės.
3. **Kirstukas** (Sorex araneus, die Spitzmaus, землеройка, sorek), pvz.: *karpelis, karstas, karstelis, kartelis, kerstukas, kertukas, kirtikas, skarstelis, skerstelis*...	Kirstukas, kirstukas, kirstukas.
4. **Kiškis** (Lepus, der Hase, заяц, zając), pvz.: *kiškys, zuikis, zuikys*... Rūšys: *balsis, baltasis, balskis, pilkasis*...	Zuikys, zuikio, zuikiuo. Pilkas, pilkio, pilkiuo.
5. **Lokys** (Ursus, der Bär, медведь, niedźwiedź), pvz.: *meška*...	Meška, meškos, meškos.
6. **Šermuonėlis** (Mustela erminea, das grosse Wiesel oder Hermelin, горностай, gronostaj), pvz.: *šarmuo, šarmuonis, šermuo, šermenėlis, šermuonėlis, širmuonėlis*...	Nežinoma.
7. **Žebenkštis** (Mustela nivalis, das kleine Wiesel, ласка, łasica), pvz.: *žebenkščiuo, žebenkštė, šibenkštė, šibenkštis, šibenkštėlis, žibinkštis, žebrenkštė*...	Žibinkštis, žibinkštės, žibinkštiuo.

16 pav. *Antano Salio anketa* Apklausas 1 (žodžių geografijai)[70], *p. 1. Užrašyta Čekiškės (LKA 469) punkte.* Unikalus kodas: A20211228043106176 18.

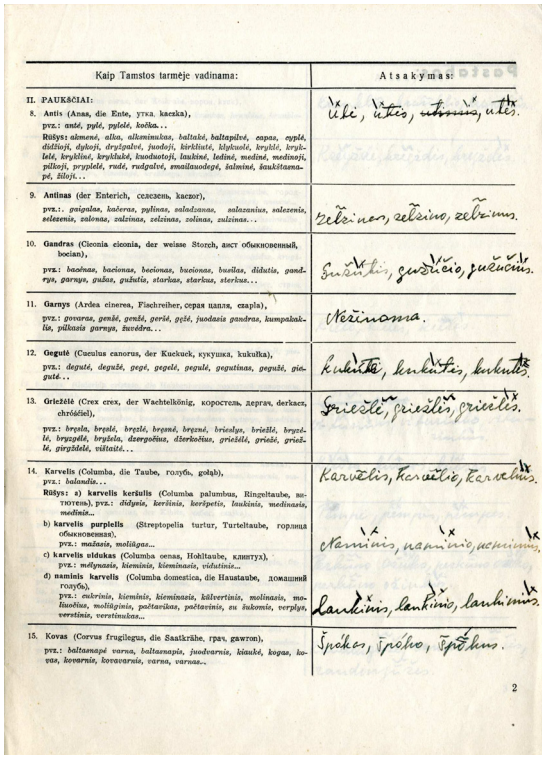

Kaip Tamstos tarmėje vadinama:	Atsakymas:
II. PAUKŠČIAI:	
8. **Antis** (Anas, die Ente, утка, kaczka), pvz.: *antė, pytė, pytelė, kačka*... Rūšys: *almusė, alis, alkminukas, baltukė, baltapilvė, aspas, aypė, didžioji, dykoji, dryžgalvė, juodoji, kirkliutė, klipkuolė, krykė, krykšlelė, krykštinė, krykštukė, kuodnuotoji, laukinė, ledinė, medinė, medinoji, pilkoji, prypletė, rudė, rudgalvė, smailuodegė, šalminė, šaukštasnapė, šilojė*...	Ūkė, ūkės, ūkės, ūkės.
9. **Antinas** (der Enterich, селезень, kaczor), pvz.: *gaignėnas, kaberna, pytinas, saladzunas, salazanius, salezenis, selezenis, salonas, salzinas, selzinas, zolinas, salzinas*...	Zelzinas, zelzino, zelzinus.
10. **Gandras** (Ciconia ciconia, der weisse Storch, аист обыкновенный, bocian), pvz.: *baočnas, bacionas, bocionas, bucionas, buelias, didutis, gandrys, garnys, gubas, gubutis, starkas, starkus, sterkus*...	Gužučis, gužučio, gužučius.
11. **Garnys** (Ardea cinerea, Fischreiher, серая цапля, czapla), pvz.: *govaras, genė, gnė, gerė, gėė, juodasis gandras, kumpakėlis, pilkasis garnys, žuvėdra*...	Nežinoma.
12. **Gegutė** (Cuculus canorus, der Kuckuck, кукушка, kukułka), pvz.: *degutė, degužė, gegė, gegelė, gegulė, gegutinas, gegužė, giaguté*...	Kukūtė, kukūtės, kukūtės.
13. **Griežlė** (Crex crex, der Wachtelkönig, коростель, zerpraw, derkacz, chróściel), pvz.: *bregela, bregelė, bregslė, bregsnė, bregsnė, briesluys, briežlė, bryzdlė, bryzgelė, bryzela, dzergočius, džerkočius, griežlė, griežė, griežlė, girgždelė, vištaitė*...	Griežlė, griežlės, griežlės.
14. **Karvelis** (Columba, die Taube, голубь, gołąb), pvz.: *balandis*... Rūšys: a) **karvelis keršulis** (Columba palumbus, Ringeltaube, вяхирь), pvz.: *didysis, keršinis, keršpetis, laukinis, medinasis, medinis*... b) **karvelis purplelis** (Streptopelia turtur, Turteltaube, горлица обыкновенная), pvz.: *mažasis, molūgna*... c) **karvelis vidukas** (Columba oenas, Hohltaube, клинтух), pvz.: *mėlynasis, kieminis, kieminasis, vidutinis*... d) **naminis karvelis** (Columba domestica, die Haustaube, домашний голубь), pvz.: *eukrinis, kieminis, kieminasis, kūlvertinis, molinasis, maliuočius, molūginis, paštavūkas, paštavinis, su šukomis, verplys, verstinis, verstinukas*...	Karvėlis, karvėlės, karvėlius. Naminis, naminio, naminius. Laukinis, laukinio, laukinius.
15. **Kovas** (Corvus frugilegus, die Saatkrähe, грач, gawron), pvz.: *baltasnapė varna, baltasnapis, juodvarnis, kiaukė, kogus, kovas, kovarnis, kovavarnis, varna, varnas*...	Špokas, špoko, špokus.

17 pav. *Antano Salio anketa* Apklausas 1 (žodžių geografijai)[71], *p. 2. Užrašyta Čekiškės (LKA 469) punkte.* Unikalus kodas: A20211228043106176 18.

69 Salys Antanas 1942: *Apklausas 1 (žodžių geografijai)*, Kaunas: Švyturys. Anketa saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve.

70 *Cit. veik.*

71 *Cit. veik.*

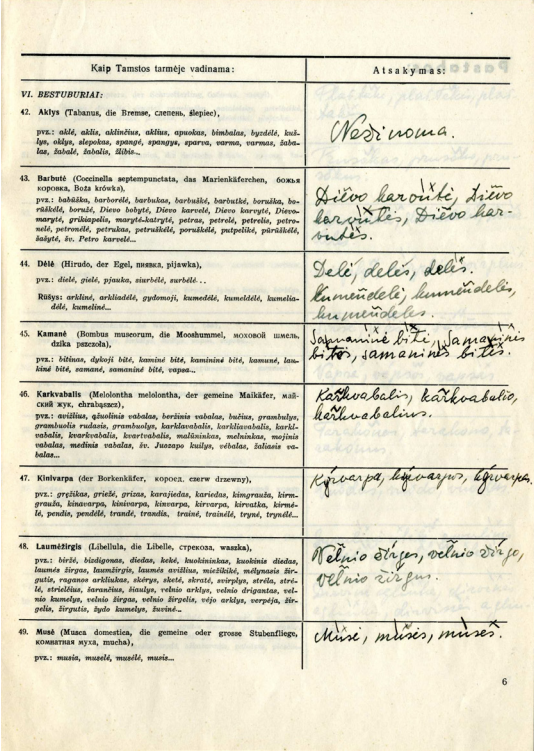

Kaip Tamstos tarmėje vadinama:	Atsakymas:
VI. BESTUBURIAI:	
42. **Aklys** (Tabanus, die Bremse, слепень, ślepiec), pvz.: *aklė, aklis, aklinčius, aklius, apuokas, bimbalas, byzdėl, kuišlys, oklys, slepokas, spangė, spangys, sparva, varma, varmas, žabalas, žabelė, žabolis, žlibs...*	Nežinoma.
43. **Barbutė** (Coccinella septempunctata, das Marienkäferchen, божья коровка, Boża krówka), pvz.: *babūška, barborėlė, barbukas, barbuškė, barbutėlė, boruška, borūškėlė, boruė, Dievo babytė, Dievo karvelė, Dievo karvytė, Dievomaryte, grūkšapelis, marytė-katrytė, petras, petrelė, petrėlė, petronelė, petronėlė, petrukas, petrušėlė, poruškėlė, putpelėlė, pūrūškėlė, šnėytė, šv. Petro karvelė...*	Dievo karoutė, Dievo karoutės, Dievo karoutės.
44. **Dėlė** (Hirudo, der Egel, пиявка, pijawka), pvz.: *dielė, gielė, pjauka, siurbėlė, surbėlė...* Rūšys: *arklinė, arkliadėlė, gydomoji, kumeddėlė, kumeldėlė, kumeliadėlė, kumelinė...*	Delė, delės, delės. Kumeudelė, kumeudelės, kumeudelės.
45. **Kamanė** (Bombus museorum, die Mooshummel, мохoвой шмель, dzika pszczoła), pvz.: *bitėnas, dykoji bitė, kaminė bitė, kaminė bitė, kamunė, laukinė bitė, samanė, samaninė bitė, vapsa...*	Samaninė bitė, samaninės bitės, samaninės bitės.
46. **Karkvabalis** (Melolontha melolontha, der gemeine Maikäfer, майский жук, chrabąszcz), pvz.: *aviūlinis gaulinis vabalas, beržinis vabalas, bučius, grambulys, grambuolis rudasis, grambulys, karklavabalis, karklisvabalis, karklvabalis, kvartvabalis, kvartvabalis, malūninkas, melninkas, mojinis vabalas, medinis vabalas, šv. Juozapo kulys, vėbalas, žalionis vabalas...*	Kaškvabalis, kaškvabalio, kaškvabalius.
47. **Kinivarpa** (der Borkenkäfer, короед, czerw drzewny), pvz.: *grežikas, griežė, grizas, karajiedas, kariedas, kimgrauda, kimvarpa, kinivarpa, kinvarpa, kirvarpa, kirvatka, kirmėlė, pendis, pendėlė, trundė, trandis, trainė, trainėlė, trynė, trynėlė...*	Kyivarpa, kyivarpas, kyivarpa.
48. **Laumėžirgis** (Libellula, die Libelle, стрекоза, ważka), pvz.: *birčė, biedigonas, diedas, kebė, kuobininkas, kuobinis diedas, laumės žirgas, laumžirgis, laumės aviūlius, miežikė, mėlynasis žirgutis, raganos arkliukas, skėrys, skėtė, skrėtė, svirplys, strėla, strėlė, strieliūas, šaraniūas, šiaulys, velnio arklys, velnio drigantas, velnio kumelys, velnio žirgas, velnio žirgelis, vejo arklys, verpėja, žirgelis, žirgutis, žydo kumelys, žwinė...*	Velnio žirgas, velnio žirgė, velnio žirgas.
49. **Musė** (Musca domestica, die gemeine oder grosse Stubenfliege, комнатная муха, mucha), pvz.: *musis, muselė, muselė, muzis...*	Muse, muses, muses.

6

18 pav. *Antano Salio anketa* Apklausas 1 (žodžių geografijai)[72], *p. 6. Užrašyta Čekiškės (LKA 469) punkte.* Unikalus kodas: A20211228043106176 18.

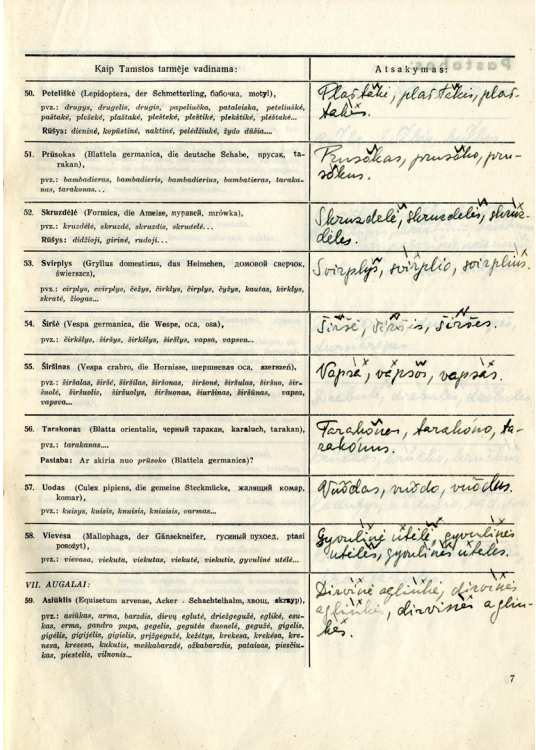

Kaip Tamstos tarmėje vadinama:	Atsakymas:
50. **Petelišė** (Lepidoptera, der Schmetterling, бабочка, motyl), pvz.: *drugys, drugelis, drugis, papeliučka, pataleiska, peteliškė, paštakė, pleškė, plaštakė, pleškė, pleštikė, plekštikė, pleštakė...* Rūšys: *dieninė, kopūstinė, naktinė, poledžiūkė, žydo dūžia...*	Plaštėki, plaštėkei, plaštakės.
51. **Prūsokas** (Blattela germanica, die deutsche Schabe, прусак, tarakan), pvz.: *bambadieras, bambadieris, bambadierius, bambatieras, tarakonas, tarakonas...*	Prusčkas, prusčkis, prusčkus.
52. **Skruzdėlė** (Formica, die Ameise, муравей, mrówka), pvz.: *kruzdėlė, skruzdė, skruzdis, skrudėlė...* Rūšys: *didžioji, girinė, rudoji...*	Skruzdelė, skruzdelės, skruzdeles.
53. **Svirplys** (Gryllus domesticus, das Heimchen, домовой сверчок, świerszcz), pvz.: *cirplys, cvirplys, čežys, čirkšlys, čirplys, čyžys, kautas, kirkšlys, skrėtė, žiogas...*	Svirplys, svirplio, svirplius.
54. **Širšė** (Vespa germanica, die Wespe, оса, osa), pvz.: *čirkšlys, širšys, širkšlys, širšlys, vapsa, vapsva...*	Širšė, širšės, širšes.
55. **Širšinas** (Vespa crabro, die Hornisse, шершень, szerszeń), pvz.: *širšalas, širšė, širšilas, širšonas, širšonė, širšulas, širšuo, širšuolė, širšuolis, širšuolys, širšunas, širšūnas, širšūnas, vapsa, vapsva...*	Vapsė, vapsės, vapsės.
56. **Taraksonas** (Blatta orientalis, черный таракан, karaluch, tarakan), pvz.: *tarakanas...* Pastaba: Ar skiria nuo *prūsoko* (Blattela germanica)?	Taraluones, taraluono, taraluonus.
57. **Uodas** (Culex pipiens, die gemeine Stechmücke, жалящий комар, komar), pvz.: *kuiaya, kuisis, kuisis, kuisisis, varmas...*	Vuždas, vuždo, vuždus.
58. **Vievesa** (Mallophaga, der Gänseknifer, гусиный пухоед, ptasi pasożyt), pvz.: *vievesa, viekuta, viekutas, viekutė, viekutis, gyvulinė utėlė...*	Gyvulinė ūtelė, gyvulinės utėlės, gyvulinės ūtelės.
VII. AUGALAI:	
59. **Asiūklis** (Equisetum arvense, Acker - Schachtelhalm, хвощ, skrzyp), pvz.: *asiūkas, arma, barzdis, dirvy egluté, driežegnūė, eglikė, euzkas, erma, gandro pupa, gegelis, gegutės duonė, gegutė, gigelis, gigėlis, gigijėlis, gigielis, grijžegnūė, kežėtys, krekesa, krekėsa, krenesa, kreesa, kukutis, meškabarzdė, ožkabarzdis, pataisas, pieščiukas, piestelis, vilnonis...*	Dirvinė aglinkė, dirvinės aglinkės, dirvinės aglinkės.

7

19 pav. *Antano Salio anketa* Apklausas 1 (žodžių geografijai)[73], *p. 7. Užrašyta Čekiškės (LKA 469) punkte.* Unikalus kodas: A20211228043106176 18.

Gausiausia Tarmių archyvo medžiaga – tai bene dvi dešimtis metų (maždaug 1950–1970 m.) kalbininkų rinkti atsakymai į *Lietuvių kalbos atlaso* klausimyną, kuris buvo išspausdintas atskira knygele (žr. 19–22 pav.)[74]. Pavyzdžiui, pirmajame leidime paskelbta 370 įvairiausių klausimų (kai kurie jų dar turėjo savų variantų, pažymėtų raidėmis (*a*, *b*, *c*, *d*...). Taigi iš viso jų – apie 900.

72 *Cit. veik.*

73 *Cit. veik.*

74 *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*, sudarė J. Balčikonis, B. Larinas, J. Senkus, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1951; *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*, 2-asis leidimas, sudarė J. Balčikonis, B. Larinas, J. Senkus, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.

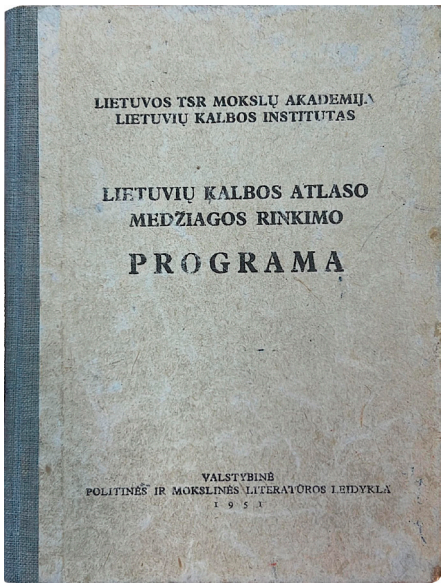

20 pav. Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa *(1-asis leidimas)*

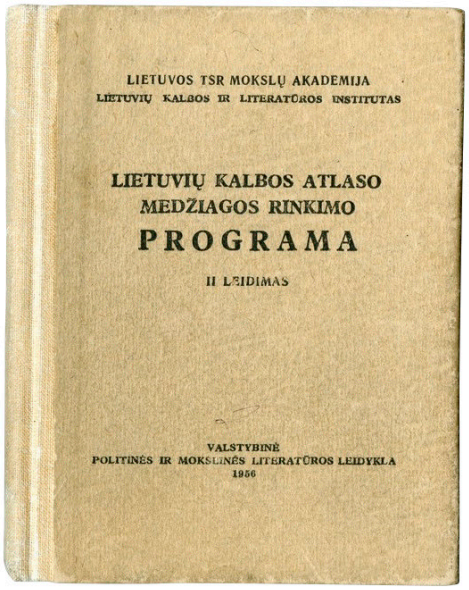

21 pav. Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa *(2-asis leidimas)*

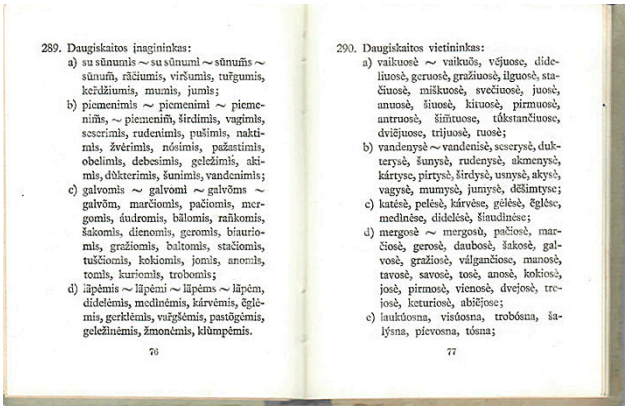

289. Daugiskaitos įnagininkas:
a) su sūnumìs ~ su sūnumì ~ sūnuñs ~ sūnuñ, rãčiumis, viršumis, tufgumis, kečiãžiumis, mumis, jumis;
b) piemenimìs ~ piemenimì ~ piemeniñs, ~ piemeniñ, širdimis, vagimis, seserimis, rudenimìs, pušimis, naktimis, žvėrimis, nósimis, pažastimis, obelimìs, debesimìs, geležimìs, akimìs, dùkterimìs, šunimìs, vandenimìs;
c) galvomìs ~ galvomì ~ galvõms ~ galvõm, marčiomìs, pačiomìs, mergomìs, áudromìs, bãlomìs, rañkomìs, šakomìs, dienomìs, geromìs, blauriomìs, gražiomìs, baltomìs, stačiomìs, tuščiomìs, kokiomìs, jomìs, anomìs, tomìs, kuriomìs, trobomìs;
d) lãpėmìs ~ lãpėmì ~ lãpėms ~ lãpėm, didelėmìs, medinėmìs, kárvėmìs, ėglėmìs, gerklėmìs, vaŕgslėmìs, pastõgėmìs, geležinėmìs, žmonėmìs, klùmpėmìs.

76

290. Daugiskaitos vietininkas:
a) vaikuosė ~ vaikuõs, vėjuose, didelìuosė, geruosė, gražiuosė, ilguosė, stačiuosė, miškuosė, svečiuosė, juosė, anuosė, šiuosė, kituosė, pirmuosė, antruosė, šimtuose, tūkstančiuose, dviejuose, trijuosė, tuosė;
b) vandenysė ~ vandenisė, seserysė, dukterysė, šunysė, rudenysė, akmenysė, kártyse, pirtysė, širdysė, usnysė, akysė, vagysė, mumysė, jumysė, dešimtyse;
c) katėsė, pelėsė, kárvėse, gelėsė, ėglėse, medlnėse, didelėsė, šiaudinėse;
d) mergosė ~ mergosù, pačiosė, marčiosė, gerosė, daubosė, šakosė, galvosė, gražiosė, válgančiose, manosė, tavosė, savosė, tosė, anosė, kokiosė, josė, pirmosė, vienosė, dvejosė, trejosė, keturiosė, abiejose;
e) laukósna, visúosna, trobósna, šalýsna, pievosna, tósna;

77

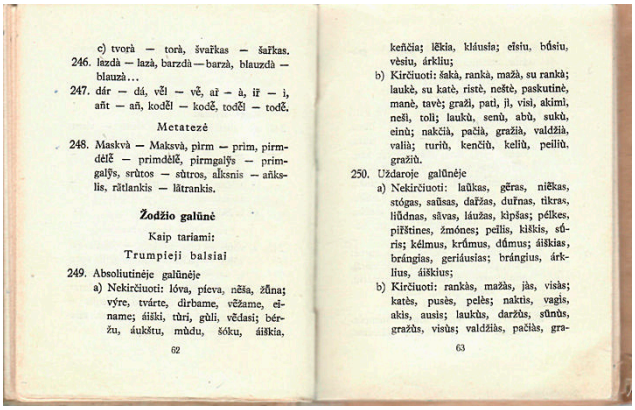

c) tvorà — torà, švarkas — šarkas.
246. lazdà — lazà, barzdà — barzà, blauzdà — blauzà...
247. dár — dá, vėl — vė, aĩ — à, iĩ — ì, añt — añ, kodėl — kodė, todėl — todė.

Metatezė

248. Maskvà — Maksvà, pìrm — prim, pirmdėlė — primdėlė, pirmgalỹs — primgalỹs, srūtos — sūtros, alksnis — aňkslis, rãtlankis — lãtrankis.

Žodžio galūnė

Kaip tariami:

Trumpieji balsiai

249. Absoliutinėje galūnėje
a) Nekirčiuoti: lóva, pieva, nėša, žūna; výre, tvárte, dirbame, vėžame, einame; áiški, tūri, gùli, vėdasi; bėr

, áukštu, mùdu, šóku, áiškia, keńčia; lėkia, kláusia; eisiu, būsiu, vėsiu, árkliu;
b) Kirčiuoti: šaką, ranką, mažą, su rankà; laukė, su katė, ristė, neštė, paskutinė, manė, tavė; graž, pat, jì, visi, akimi, nešì, tolì; laukù, senù, abù, sukù, einù; nakčią, pačią, gražią, valdžią, valią; turiù, kenčiù, kelių, peiliù, gražiù.

250. Uždaroje galūnėje
a) Nekirčiuoti: latkas, gėras, niėkas, stógas, saŭsas, dažas, durnas, tikras, liūdnas, sāvas, láužas, kipšas; pélkes, piištines, žmónes; pellis, kiškis, sūris; kélmus, krūmus, dūmus; áiškias, brángias, geriáusias; brángius, árklius, áiškius;
b) Kirčiuoti: rankas, mažas, jàs, visàs; katės, pusės, pelės; naktis, vagis, akis, ausis; laukùs, daržùs, sūnūs, gražùs, visùs; valdžiàs, pačiàs, gra-

63

22 pav. Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa *(1-asis leidimas) (fragmentas)*

23 pav. Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa *(2-asis leidimas) (fragmentas)*

O atsakymai į šiuos klausimus skaičiuojami dešimtimis tūkstančių, dabartiniame Tarmių archyve tebesaugomi kortelėmis (žr. 24–27 pav.). Jos visos tvarkingai sudėtos į vienodas medines dėžutes, ant kurių užrašyti klausimų numeriai (žr. 28–29 pav.).

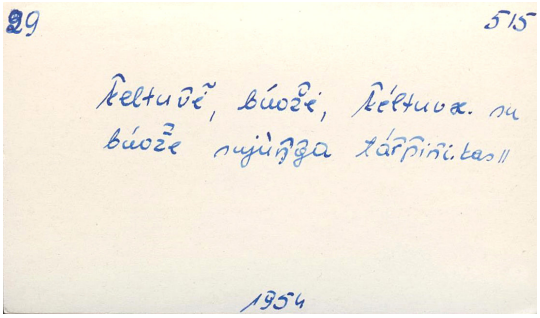

24 pav. Lietuvių kalbos atlasas I. Leksika[75].
Unikalus kodas: LKALKI000456701

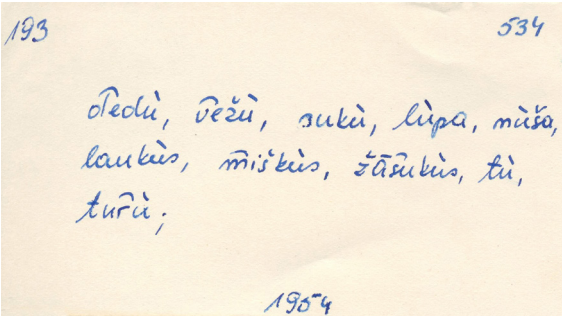

25 pav. Lietuvių kalbos atlasas II. Fonetika[76].
Unikalus kodas: LKALKI193x53401

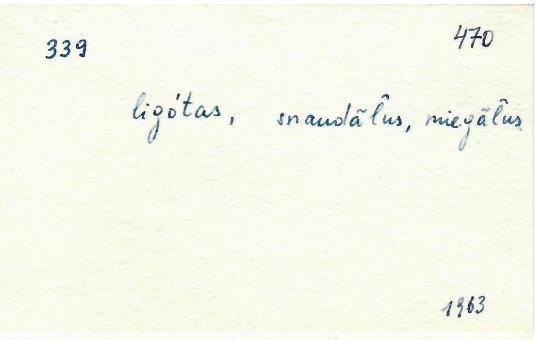

26 pav. Lietuvių kalbos atlasas III. Morfologija[77].
Unikalus kodas: LKALKI339x47001

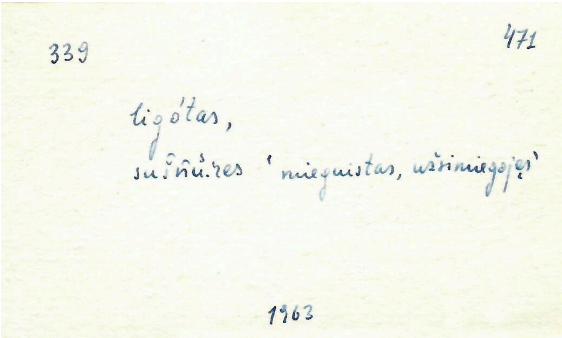

27 pav. Lietuvių kalbos atlasas III. Morfologija[78].
Unikalus kodas: LKALKI339x47101

75 *Lietuvių kalbos atlasas* I. *Leksika*, atsakingasis redaktorius K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1977.
76 *Lietuvių kalbos atlasas* II. *Fonetika*, atsakingasis redaktorius K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1982.
77 *Lietuvių kalbos atlasas* III. *Morfologija*, atsakingasis redaktorius K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1991.
78 *Cit. veik.*

28–29 pav. Lietuvių kalbos atlaso *kortelių kartotekos dėžutė*
(Brigitos Kazlauskaitės nuotraukos)

Ne kiekvienas iš karto suvoks mokslinę šių paprastų kortelių vertę. Suskaitmeninta *Lietuvių kalbos atlaso* medžiaga bus galima remtis kaip atskaitos tašku, nustatant ir vertinant lietuvių kalbos reiškinių kaitą ir raidą įvairiais kalbos lygmenimis, kurios įvyko, pavyzdžiui, per šešis ar septynis dešimtmečius. Atskirai dar kartą galės būti aptariama leksika, fonetika (fonologija), morfologija ar sintaksinės konstrukcijos. Tuo būdu *Lietuvių kalbos atlasui* surinkti duomenys dar ilgai bus reikalingi – ir ne tik lietuvių kalbotyrai, bet ir arealinei lingvistikai.

Trečiasis sluoksnis – tai XXI a. anketinė medžiaga, surinkta 2011–2021 m. ir išsaugota ne tik popierine, bet ir skaitmenine forma (žr. 30–37 pav.)[79].

Pirmiausia tai objektyviajai tiriamosios medžiagos kategorijai priskirtini socioekonominiai ir sociokultūriniai duomenys apie tiriamąją vietovę, sukaupti *Sociolingvistiniais* Lietuvių kalbos atlaso *punktų klausimynais* (žr. 30–32 pav.).

79 Daugiausia duomenų surinkta 2011–2014 m. vykdant Visuotinės dotacijos projektą *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji informacijos sklaida* (Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028) (vadovė prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė). Pasibaigus projektui, šios anketinės medžiagos prikaupta pavienių ekspedicijų metu.

2 PRIEDAS. Sociolingvistinis *Lietuvių kalbos atlaso* punkto klausimynas

Lietuvių kalbos instituto vykdomas
Lietuvos mokslo tarybos finansuojamas
projektas *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida*
Projekto kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028

2 dokumentas

SOCIOLINGVISTINIS

LKA PUNKTO _____ **Nr.** _____ (pagal LKA numeraciją)

KLAUSIMYNAS

Užpildė: _____
Dalyvavo tiriant: _____
Data: _____

1.	**PUNKTO PAVADINIMAS**	
2.	**TIRTA (-OS) PUNKTO VIETOVĖ (-ĖS)**	
	Tirtos(-ų) vietovės(-ių) pavadinimas(-ai)	
	Tirtos(-ų) vietovės(-ių) pavadinimo(-ų) liaudies etimologijos	
3.	**PUNKTO STATUSAS**	
	Miestas (daugiau kaip 3000 gyventojų)	
	Miestas (mažiau kaip 3000 gyventojų, bet turintis administracinio centro statusą)	
	Miestelis (500-3000 gyventojų)	
	Bažnytkaimis	
	Kaimas	
	Tarybinių laikų gyvenvietė	
	Vienkiemiai (iki 20 sodybų)	
	Negyvenama vietovė	

378

30 pav. *Sociolingvistinis* Lietuvių kalbos atlaso *punkto klausimynas* (1 p.)[80]

80 *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 2 priedas, 378–380. Dar žr. Aliūkaitė Daiva, Jaroslavienė Jurgita, Meiliūnaitė Violeta 2014: Teoriniai medžiagos rinkimo būdai: anketų (klausimynų) sudarymo principai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 49–62.

4.	PUNKTAS URBANISTINIŲ KONTAKTŲ POŽIŪRIU								
	iki bažnyčios	(įrašyti)						~ km	
	iki seniūnijos	(įrašyti)						~ km	
	iki rajono centro	(įrašyti)						~ km	
	iki miesto	(įrašyti)						~ km	
	iki didmiesčio	(įrašyti)						~ km	
	iki kitų traukos centrų	(įrašyti)						~ km	
		(įrašyti)						~ km	
5.	PUNKTO SOCIALINĖ CHARAKTERISTIKA								
	administracijos centras (seniūnija ar kt.)	TAIP		(įrašyti)				NE	
	turgus	TAIP		NE		DAUGIAU NEI VIENAS			
	parduotuvė	TAIP		NE		DAUGIAU NEI VIENA			
	užeiga (kavinė, baras, restoranas)	TAIP		NE		DAUGIAU NEI VIENAS			
	vaistinė	TAIP		NE		DAUGIAU NEI VIENA			
	paštas	TAIP		NE		DAUGIAU NEI VIENAS			
	biblioteka	TAIP		(įrašyti)			NE	DAUGIAU NEI VIENA	
	muziejus	TAIP		(įrašyti)			NE	DAUGIAU NEI VIENAS	
	kultūros namai (bendruomenės centras)	TAIP		(įrašyti)			NE	DAUGIAU NEI VIENAS	
	mokykla	TAIP		(įrašyti)			NE	DAUGIAU NEI VIENA	
	bažnyčia	TAIP		(įrašyti)			NE	DAUGIAU NEI VIENA	
	kiti maldos namai	TAIP		(įrašyti)			NE	(įrašyti)	
	kapinės	TAIP		NE		DAUGIAU NEI VIENOS			
	vietos laikraštis, žurnalas	TAIP		(įrašyti)			NE	DAUGIAU NEI VIENAS	
	vietos radijas, TV	TAIP		(įrašyti)			NE	DAUGIAU NEI VIENAS	
	interneto svetainė	TAIP		(įrašyti)			NE	DAUGIAU NEI VIENA	
	kita			(įrašyti)					
6.	PAVELDAS								
	architektūros (dvaras, malūnas, parkas, karčema ir kt.)							TAIP	NE
	dailės (skulptūra, paveikslas ir kt.)							TAIP	NE
	gamtos (akmuo, medis, gamtovaizdis ir kt.)							TAIP	
	istorijos (pilis, piliakalnis, švedkapiai, kulgrinda, žymaus žmogaus gimtinė ir kt.)							TAIP	NE
	etnografinis (kalendorinių švenčių, darbo ar šeimos papročių, maisto gaminimo ir kt.)							TAIP	
	mitologinis (vandens telkinio, slėnio, kalno ar miško vardo mitologinė kilmė ir kt.)							TAIP	NE
	religinis (šventos vietos, atlaidai ir kt.)							TAIP	NE
	gyvosios kalbos vardynas:								
	vietovardžiai, vandenvardžiai			TAIP		(įrašyti)			NE
	vardai, pavardės			TAIP		(įrašyti)			NE
	pravardės			TAIP		(įrašyti)			NE
	kita			TAIP		(įrašyti)			NE

31 pav. *Sociolingvistinis* Lietuvių kalbos atlaso *punkto klausimynas* (2 p.)

	rašytinis paveldas:							
		išrašai iš registracijos dokumentų	TAIP		(įrašyti)		NE	
		antkapių užrašai	TAIP		(įrašyti)		NE	
		dainų, eilėraščių, atsiminimų rinkiniai, dienoraščiai ir kt.	TAIP		(įrašyti)		NE	
		kita	TAIP		(įrašyti)		NE	
	kitas paveldas	*(įrašyti)*						
7.	**ŽODINĖ KULTŪROS TRADICIJA**							
	meninė saviraiška tarme (vietine kalba) (dainininkai, pasakotojai, rašytojai, ansambliai, chorai ir kt.)		TAIP		(įrašyti)		NE	
	leidinys, internetinis puslapis tarme (vietine kalba)		TAIP		(įrašyti)		NE	
	radijo, TV laidos tarme (vietine kalba)		TAIP		(įrašyti)		NE	
	viešieji užrašai tarme (vietine kalba)		TAIP		(įrašyti)		NE	
	kita	(įrašyti)						
8.	**TARMĖS (VIETINĖS KALBOS) VERTINIMAS**							
	Patys save vadina, apibūdina savo kalbėjimą				(įrašyti)			
	Kaimynai juos vadina, apibūdina jų kalbėjimą				(įrašyti)			
	Jie kaimynus vadina, apibūdina jų kalbėjimą				(įrašyti)			
9.	**VIETINIAI GYVENTOJAI**							
	lietuviai	visi		dauguma		pusė		mažuma
	lenkai	visi		dauguma		pusė		mažuma
	rusai	visi		dauguma		pusė		mažuma
	kiti (įrašyti)							
		visi		dauguma		pusė		mažuma
10.	**ATVYKĖLIAI**							
	lietuviai	visi		dauguma		pusė		mažuma
	lenkai	visi		dauguma		pusė		mažuma
	rusai	visi		dauguma		pusė		mažuma
	kiti (įrašyti)							
		visi		dauguma		pusė		mažuma
11.	**PUNKTO PASIKEITIMO PRIEŽASTYS**							
	Šnektos atstovų mirtis							
	Migracija į gretimas vietoves							
	Urbanistinė migracija							
	Emigracija							
	Imigracija							
	Kitos *(įrašyti)*							
12.	**TARMĖS GYVYBINGUMAS**							
	Išlikusi tarmė	*(kokia)*						
	Pasikeitusi tarmė	*(buvusi)*			*(dabartinė)*			
	Pasikeitusi kalba	*(buvusi)*			*(dabartinė)*			
13.	**PUNKTO GYVYBINGUMAS**							
	Gyvybingas			Nykstantis		Sunykęs fiziškai (kur kelti?)		

© Lietuvių kalbos institutas
© Daiva Aliūkaitė, Laima Kalėdienė

32 pav. *Sociolingvistinis* Lietuvių kalbos atlaso *punkto klausimynas* (3 p.)

Lietuvių kalbos instituto vykdomas

Lietuvos mokslo tarybos finansuojamas

projektas *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida*

Projekto kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028

3 dokumentas

Nr. _____ **(nepildyti)**

SOCIOLINGVISTINIS

LKA PUNKTO Vareikoniai-Babtai (Kaniūkai) **Nr.** 470 (pagal LKA numeraciją)

PATEIKĖJO Nr. 1 **(tame punkte) KLAUSIMYNAS**

Užpildė: Laura Geržotaitė

Dalyvavo tiriant: Danguolė Mikulėnienė, Gintarė Judžentytė, Laura Geržotaitė

Data: 10/07/2012

1.	**Vardas(-ai)**		(dokumentuose)
			(kaip vadina dabar)
			(kaip vadindavo mažą)
2.	**Pavardė(s)**		(dabartinė pavardė)
			(prieš santuoką ar buvusi)
3.	**Gimimo metai**	1941	
4.	**Gimimo vieta**	Kaniūkų	(kaimas)
			(parapija)
			(apylinkė, seniūnija arba valsčius)
			(rajonas arba miestelis, miestas)
			(užsienio šalis)
5.	**Dabartinė gyvenamoji vieta**	Kaniūkų	(kaimas)
		Panevėžiuko	(parapija)
		Babtų seniūnija	(apylinkė, seniūnija arba valsčius)
		Kauno rajonas	(rajonas arba miestelis, miestas)
			(užsienio šalis)
6.	**Gyvenimo dabartinėje gyvenamojoje vietoje pastovumas**	punkto teritorijoje gyvenama nuolat	x
		(Jei Lietuvoje –nurodyti kaimą (miestą, miestelį) ir rajoną, jei kitur – šalį)	
		ne punkto teritorijoje gyventa ne ilgiau kaip 5 metus	
		(Jei Lietuvoje –nurodyti kaimą (miestą, miestelį) ir rajoną, jei kitur – šalį)	
		ne punkto teritorijoje gyventa 6-10 metų	
		(Jei Lietuvoje –nurodyti kaimą (miestą, miestelį) ir rajoną, jei kitur – šalį)	

7.	**Tautybė**			
	Oficialioji dokumentuose	lietuvis	x	kita (*įrašyti*)
	Pagal savimonę	lietuvis		kita (*įrašyti*)
8.	**Sutuoktinio tautybė**			
	Oficialioji dokumentuose	lietuvis		kita (*įrašyti*)
	Pagal savimonę	lietuvis		kita (*įrašyti*)

9.	**Bendravimo kalba šeimoje**						
	Su sutuoktiniu	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Su vaikais	tarmiškai (vietine kalba)	x	lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Su vaikaičiais	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Su tėvu	tarmiškai (vietine kalba)	x	lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Su motina	tarmiškai (vietine kalba)	x	lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Su broliais, seserimis	tarmiškai (vietine kalba)	x	lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Su seneliu (tėvo)	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Su močiute (tėvo)	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Su seneliu (motinos)	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Su močiute (motinos)	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
10.	**Įprastasis kalbos vartojimas**						
	Galvoja	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Skaičiuoja	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Bendrauja su gyvūnais	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	

11.	**Kalbų mokėjimas**									
	Gimtoji (-osios)	lietuvių	Supranta		Kalba		Skaito		Rašo	
	kita (-os) (*įrašyti*)		Supranta		Kalba		Skaito		Rašo	
	Kitos kalbos	rusų	Supranta		Kalba		Skaito		Rašo	
		lietuvių	Supranta		Kalba		Skaito		Rašo	
		lenkų	Supranta		Kalba		Skaito		Rašo	
		anglų	Supranta		Kalba		Skaito		Rašo	
		vokiečių	Supranta		Kalba		Skaito		Rašo	
		prancūzų	Supranta		Kalba		Skaito		Rašo	
	kita (-os) (*įrašyti*)		Supranta		Kalba		Skaito		Rašo	

12.	**Išsilavinimas**			
	Pradinis		(klasių)	
	Nebaigtas vidurinis		(klasių)	
	Vidurinis		(klasių)	
	Profesinis		(klasių)	

	Aukštesnysis					(klasių)	
	Aukštasis					(klasių)	
	Kitoks (*įrašyti*)					(klasių)	7 klasės
13.	**Mokymosi kalba (-os)**	**Pradinėje**	**Vidurinėje**	**Profesinėje**	**Aukštesniojoje**	**Aukštojoje**	**Kitur**
	Lietuvių						
	Rusų						
	Lenkų						
	Kita (-os) (*įrašyti*)						

14.	**Veikla**				
	Žemės ūkis	Anksčiau		Dabar	
	Amatai, žvejyba	Anksčiau		Dabar	
	Verslas, prekyba	Anksčiau		Dabar	
	Administravimas	Anksčiau		Dabar	
	Technika, inžinerija	Anksčiau		Dabar	
	Švietimas, kultūra	Anksčiau		Dabar	
	Sveikatos apsauga	Anksčiau		Dabar	
	Namų ūkis	Anksčiau		Dabar	
	Kita darbinė veikla			Dabar	
		Anksčiau			

15.	**Bendravimo kalba viešumoje**						
	Parduotuvėje	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Įstaigose	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Per susirinkimus, sueigas	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Su kunigu	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Su pažįstamais	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Su nepažįstamais	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Savo krašte pats dažniau prakalbina pažįstamus	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Savo krašte pats dažniau prakalbina nepažįstamus	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Kita (įrašyti)					kita kalba (*įrašyti*)	
		tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine			

16.	**Bendravimo kalba su kaimynais**						
	Su vyriausiąja karta (daugiau nei 50 m.)	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Su vyresniąja karta (31-49 m.)	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Su jaunesniąja karta	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
17.	**Religijos kalba**						
	Meldžiasi	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Eina išpažinties	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Moko poterių kitus	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
18.	**Kaip tinka kalbėti**						
	Privačiai su artimaisiais ir pažįstamais	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Viešai su artimaisiais ir pažįstamais	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Su nepažįstamais	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba(*įrašyti*)	
	Visada savo krašte	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Visur ir visada, jei tik supranta	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Per radiją ir TV	tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine		kita kalba (*įrašyti*)	
	Kita (įrašyti)					kita kalba (*įrašyti*)	
		tarmiškai (vietine kalba)		lietuvių bendrine			

33–34 pav. *Sociolingvistinis pateikėjo klausimynas* (fragmentas)[81]

Subjektyvioji kalbinė informacija įvertinama iki šiol sukauptais duomenimis, į *Tarmyną* patenkančiais dviem anketomis: 1) *Sociolingvistiniu pateikėjo klausimynu*, parengtu minėto projekto metu (žr. 33–34 pav.), 2) *Tarminio kalbėjimo ir bendrinės*

81 *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 3 priedas, 381–384. Dar žr. Aliūkaitė Daiva, Jaroslavienė Jurgita, Meiliūnaitė Violeta 2014: Teoriniai medžiagos rinkimo būdai: anketų (klausimynų) sudarymo principai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 49–62.

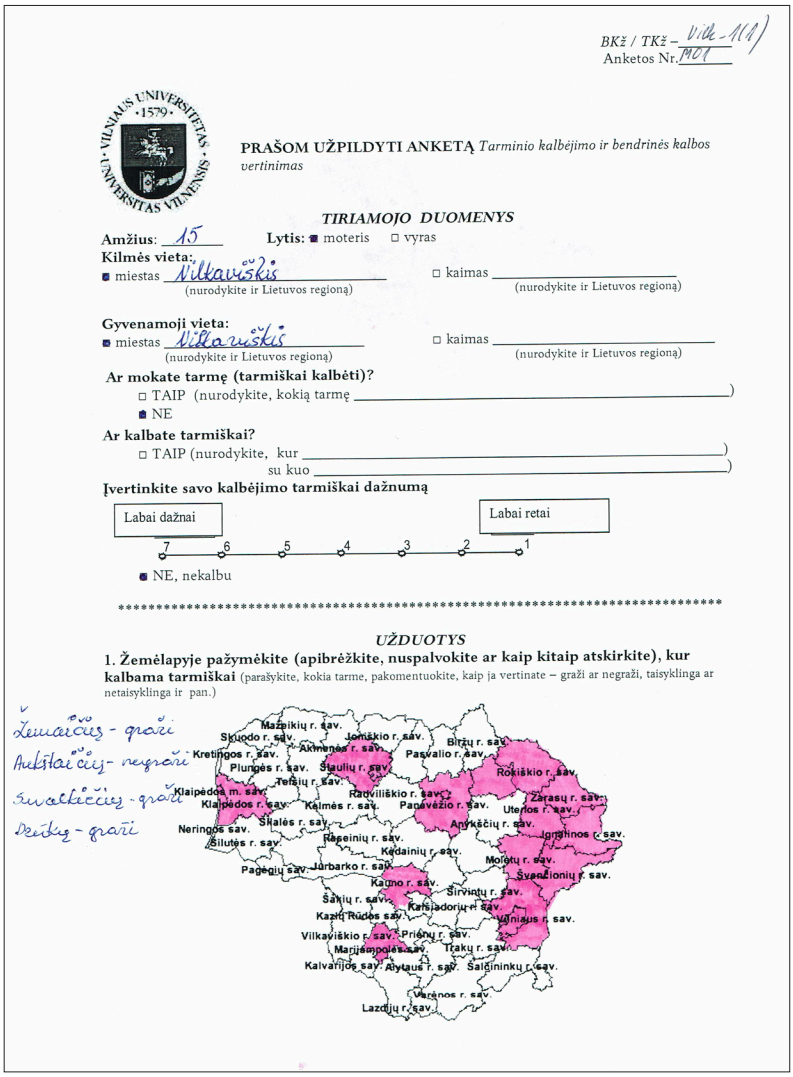

BKž / TKž – Vilk-111
Anketos Nr. 101

VILNIAUS UNIVERSITETAS ·1579· UNIVERSITAS VILNENSIS

PRAŠOM UŽPILDYTI ANKETĄ *Tarminio kalbėjimo ir bendrinės kalbos vertinimas*

TIRIAMOJO DUOMENYS

Amžius: 15 **Lytis:** ■ moteris □ vyras

Kilmės vieta:
■ miestas Vilkaviškis (nurodykite ir Lietuvos regioną) □ kaimas _____ (nurodykite ir Lietuvos regioną)

Gyvenamoji vieta:
■ miestas Vilkaviškis (nurodykite ir Lietuvos regioną) □ kaimas _____ (nurodykite ir Lietuvos regioną)

Ar mokate tarmę (tarmiškai kalbėti)?
□ TAIP (nurodykite, kokią tarmę _____)
■ NE

Ar kalbate tarmiškai?
□ TAIP (nurodykite, kur _____)
su kuo _____)

Įvertinkite savo kalbėjimo tarmiškai dažnumą

Labai dažnai 7 6 5 4 3 2 1 Labai retai

■ NE, nekalbu

****

UŽDUOTYS

1. Žemėlapyje pažymėkite (apibrėžkite, nuspalvokite ar kaip kitaip atskirkite), kur kalbama tarmiškai (parašykite, kokia tarme, pakomentuokite, kaip ja vertinate – graži ar negraži, taisyklinga ar netaisyklinga ir pan.)

Žemaičių - graži
Aukštaičių - negraži
Suvalkiečių - graži
Dzūkų - graži

35 pav. *Anketa* Tarminio kalbėjimo ir bendrinės kalbos vertinimas (1 p.) [82]

kalbos vertinimo anketa[83], parengta ir pritaikyta Vilniaus universiteto Kauno fakultete vykdyto projekto metu (žr. 35–37 pav.)[84].

82 Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Geržotaitė Laura 2017: *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*: kolektyvinė monografija, sudarė D. Aliūkaitė, D. Mikulėnienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 264–265.

83 *Cit. veik.*

84 Anketa sudaryta Valstybinės lietuvių kalbos komisijos remiamo projekto *Regioninių variantų ir tariamosios bendrinės kalbos (kvazistandarto) sklaida XXI amžiaus pradžioje: percepcinis tyrimas* (Nr. K2/2017/MTS-620000-223) (vadovė prof. dr. Daiva Aliūkaitė) metu. Dėkojame prof. dr. Daivai Aliūkaitei, maloniai leidusiai ja pasinaudoti, kad būtų galima palyginti skirtingų laikotarpių gimnazistų atsakymų duomenis.

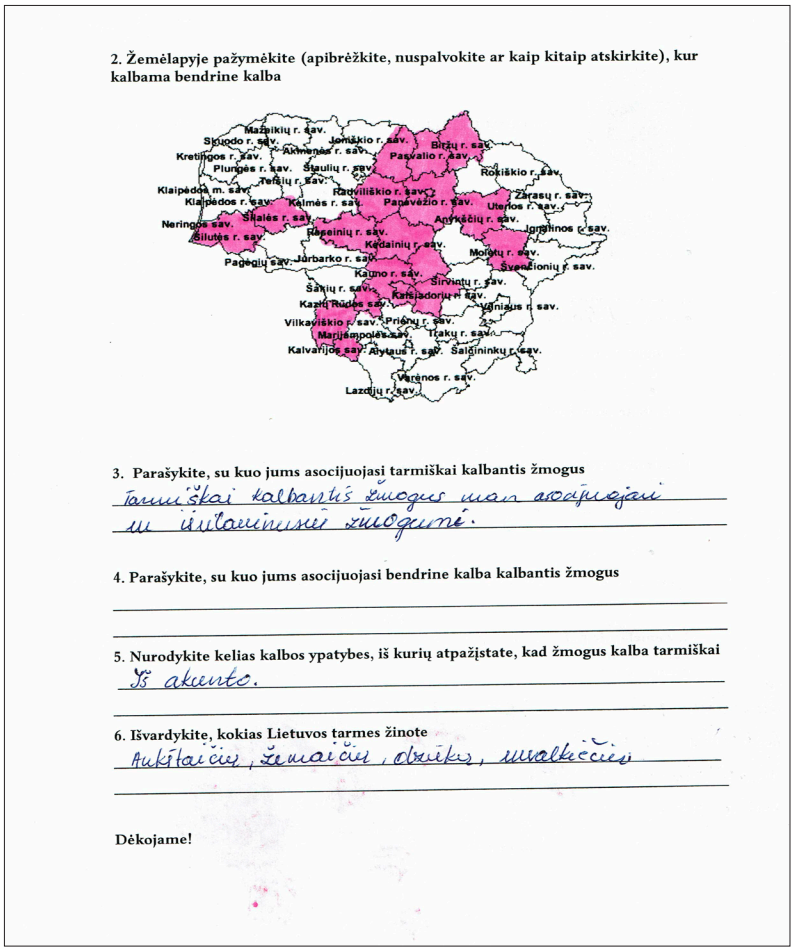

2. Žemėlapyje pažymėkite (apibrėžkite, nuspalvokite ar kaip kitaip atskirkite), kur kalbama bendrine kalba

3. Parašykite, su kuo jums asocijuojasi tarmiškai kalbantis žmogus

Tarmiškai kalbantis žmogus man asocijuojasi su užsiminimu žmogumi.

4. Parašykite, su kuo jums asocijuojasi bendrine kalba kalbantis žmogus

5. Nurodykite kelias kalbos ypatybes, iš kurių atpažįstate, kad žmogus kalba tarmiškai

Iš akcento.

6. Išvardykite, kokias Lietuvos tarmes žinote

Aukštaičių, žemaičių, dzūkų, suvalkiečių

Dėkojame!

36 pav. *Anketa* Tarminio kalbėjimo ir bendrinės kalbos vertinimas (2 p.)

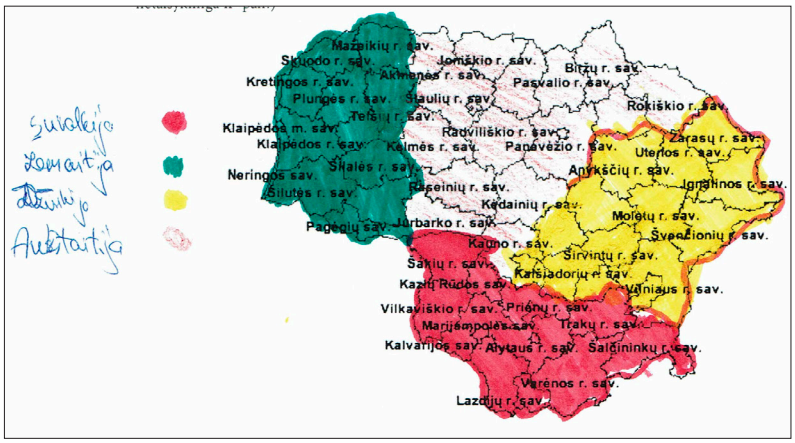

37 pav. *Užildytos anketos* Tarminio kalbėjimo ir bendrinės kalbos vertinimas *fragmentas: atlikta užduotis Nr. 1. Žemėlapyje pažymėkite (apibrėžkite, nuspalvokite ar kaip kitaip atskirkite), kur kalbama tarmiškai (parašykite, kokia tarme, pakomentuokite, kaip ją vertinate – graži ar negraži, taisyklinga ar netaisyklinga ir pan.)*

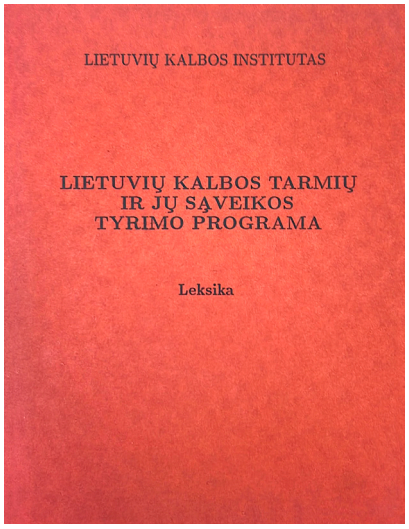

38 pav. *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa. Leksika*[85]

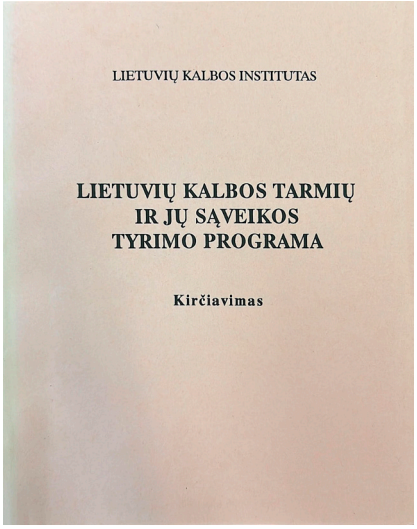

39 pav. *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa. Kirčiavimas*[86]

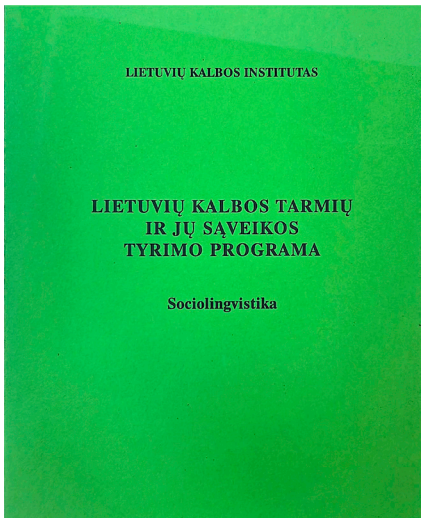

40 pav. *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa. Sociolingvistika*[87]

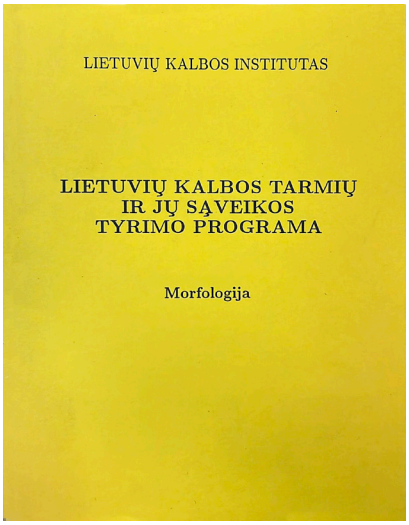

41 pav. *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa. Morfologija*[88]

85 *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa. Leksika*, sudarė A. Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1995.

86 *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa. Kirčiavimas*, sudarė D. Mikulėnienė, B. Stundžia, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1996.

87 *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa. Sociolingvistika*, sudarė V. Čekmonas, L. Grumadienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1997.

88 *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa. Morfologija*, sudarė K. Morkūnas, D. Mikulėnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1995.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad tai jau kitokios – ne kalbinės, o sociolingvistinės tiriamosios vietovės, kalbos duomenų pateikėjo ir informantų percepcijos – anketos. Pirmosios dvi – *Sociolingvistinis* Lietuvių kalbos atlaso *punkto klausimynas* ir *Sociolingvistinis pateikėjo klausimynas* – sudarytos dar ankstesnių, XX a. pabaigoje sukurtų, anketų kalbiniam variantiškumui tirti pagrindu (žr. 38–41 pav.). Anketa *Tarminio kalbėjimo ir bendrinės kalbos vertinimas* parengta remiantis perceptyviosios dialektologijos teorinėmis ir praktinėmis nuostatomis[89].

Naujausi šio pobūdžio duomenys *Tarmyne* kaupiami interaktyviomis, jau patobulintomis šių anketų versijomis (žr. skyriuje „Medžiagos rinkimo būdai išmaniaisiais įrenginiais“).

Archyvinė ir naujai renkama anketų medžiaga atskleidžia tiriamųjų geolingvistinę kompetenciją, požiūrį į tarmę (ir bendrinę kalbą) bei tarmės vartotojus, ryškiuosius tarmės požymius, iš kurių greičiausiai atpažįstama tarminė kalba (atitinkamai galima įvertinti ir blankiuosius) ir kt.

Subjektyvieji kalbos duomenys leis intensyviau plėtoti sociolingvistinį ir perceptyviosios dialektologijos diskursą Lietuvoje, naujai kaupti, apdoroti ir analizuoti gausią medžiagą, užtikrinančią šių tyrimų kokybę.

Rankraštinė medžiaga

Tarmių archyve saugoma nemažai rankraštinio palikimo, tačiau bene didžiausią jo dalį sudaro maždaug 1950–1970 m. laikotarpiu dialektologinėse ekspedicijose rašyti sąsiuviniai (žr. 42–45 pav.).

Bent po vieną tokį sąsiuvinį buvo privalu pateikti iš kiekvieno tirto *Lietuvių kalbos atlaso* punkto. Tiesa, jų turinys nevienodas. Sąsiuviniuose galima rasti sociolingvistinių tarmėtyrininkų pastabų apie tiriamąją vietovę, išgirstas tarmines ypatybes ar kalbintus žmones. Į juos (dažniausiai supaprastinta transkripcija) buvo rašomi ir tarminiai tekstai, ne vienu atveju atstoję ir garso įrašus. Šeštojo dešimtmečio ekspedicijose magnetofonu dar buvo naudojamasi retai, nes ne visur kaimo vietovėse buvo įvesta elektra, o ir turėti įrenginiai, vežiojami ekspediciniu sunkvežimiu, nuolat gedo.

Todėl nekyla abejonių, kad virtualūs rankraštiniai tarmių aprašai naudingi dėl juose pateiktos informacijos apie tiriamojo laikotarpio gyvenamųjų vietovių (LKA punktų) sociolingvistinę bei sociokultūrinę situaciją ir kt.

89 Plačiau žr. *cit. veik.*, 29–35.

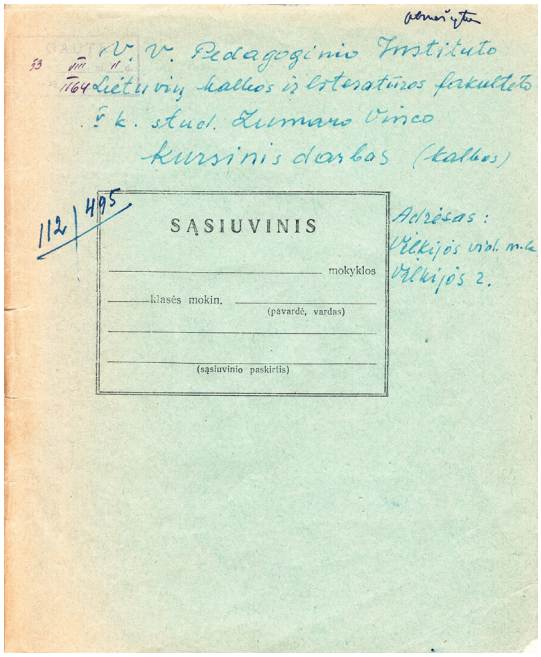

42 pav. *Rankraštinio Vilkijos šnektos aprašo pavyzdys.* Unikalus kodas: 0C71ACA9-09AC-498A-8C50-8BCBD7A00420

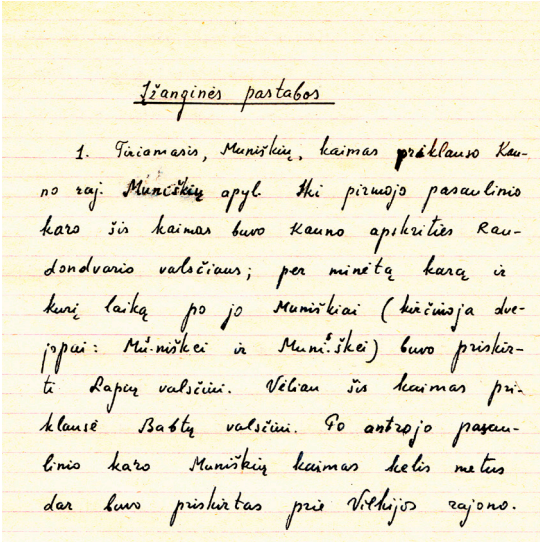

43 pav. *Rankraštinio Muniškių šnektos aprašo pavyzdys.* Unikalus kodas: 8CCAC210-FDD9-41BC-8485-EAD78597E226

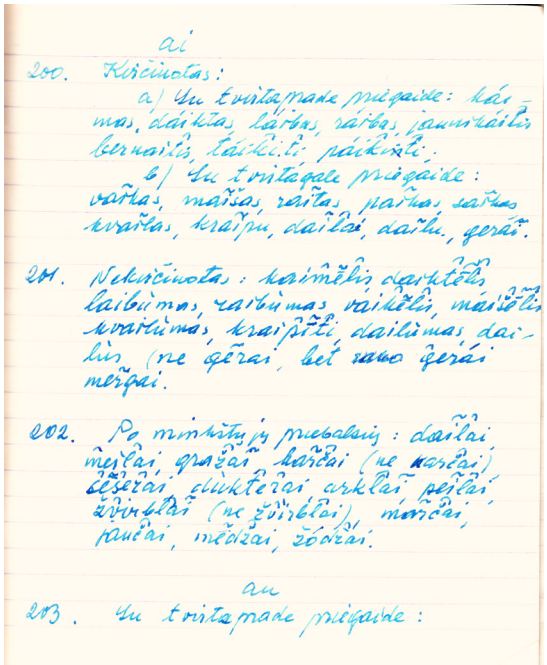

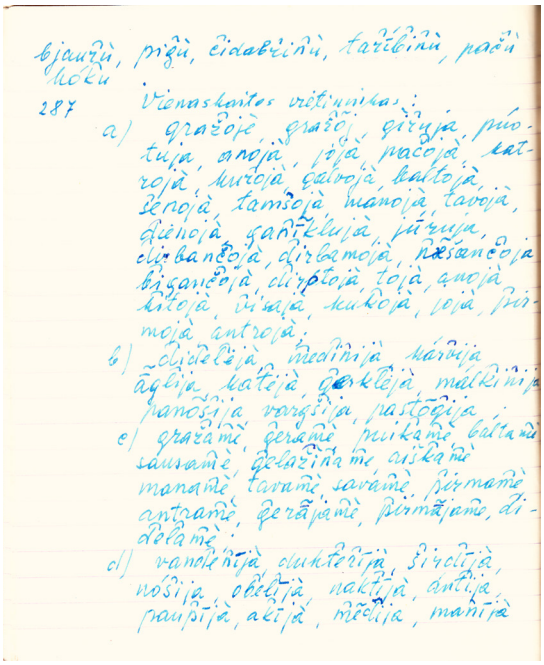

44–45 pav. *Rankraštinio Vilkijos šnektos aprašo pavyzdys.*
Unikalus kodas: 0C71ACA9-09AC-498A-8C50-8BCBD7A00420

Ši medžiaga pravers ne tik dialektologams, bet ir kalbotyros istorijos tyrėjams – sąsiuviniuose, kaip niekur kitur, ryškiai atsiskleidžia ir tarmės užrašinėtojų asmenybės.

Kartografinė medžiaga

Tarmių archyve saugoma kartografinė medžiaga taip pat gali būti pateikiama chronologiškai, jau minėtais laikotarpiais.

Mažiausiai medžiagos turima iš pirmosios XX a. pusės. Todėl, pavyzdžiui, stebėsenos punktų tinklą, sudarytą Salio, tikėtina, dar iki 1942-ųjų, reikėjo rekonstruoti tik iš Tarmių archyve išlikusio punktų sąrašo. Tai ir buvo padaryta 2011–2014 m. vykdyto projekto metu: Salio punktų tinklas, rengtas *Apklausui 1 (žodžių geografijai)*, buvo rekonstruotas ir sugretintas su LKA punktais (žr. 46 pav.)[90].

Nr.	LKA I (1977) punktų numeriai	A. Salio kaimai pagal LKA punktą
009	1 (Pikeliai)	Ritinės (2) [Ritinė][477] Bataičių [Bataičiai]
009	2 (Leckava)	Kirkų (2) [Kirkai]
010	3 (Knabikai)	Knabikų
010	4 (Laižuva)	Auksūdžio [Auksūdys] Laižuvos mst.
011	5 (Klykoliai)	Klykolių
011	6 (Vegeriai)	-[478]
012, 013	7 (Žagarė)	Petraičių [Petraičiai] Žagarė Žiurių [Žiuriai] Veršių [Veršiai] Daukšių [Daukšiai]
014	8 (Gudaičiai)*	-
016	9 (Kuldūnai)	Drobūnų [Drabūnai] Sebentiškio [Sebentiškis] Žvejotgalės [Žvejotgala]
017	10 (Nemunėlio Radviliškis)	Nem. Radviliškio [Nemunėlio Radviliškis] Rigmantiškių [Rigmantiškiai] Kašeliškių [Kašeliškiai] Parupės [Parupė]
017	11 (Totorkalnis)	Tabokinės [Tabokinė]
008	12 (Kerviai)	Vižančių [Vižančiai]
009	13 (Skliaustė)	Bataičių [Bataičiai] Petraičių [Petraičiai] Skliaustės [Skliaustė]
009	14 (Židikai)	Petraičių [Petraičiai] Kražiškių [Kražiškiai] Pakvistės [Pakvistis] Račalių [Račaliai] Ukrinų (2) [Ukrinai]

46 pav. *Gretinamoji* Lietuvių kalbos atlaso *ir Antano Salio* Apklauso 1 *gyvenamųjų vietovių analizė (punktų sąvadas) (fragmentas)*[91]

90 *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 6 priedas, 405–438.

91 *Cit. veik.*

Tai leido nustatyti apytikres kiekvieno punkto ribas (žinia, punktu tradiciškai laikyta gyvenamoji vietovė su apylinkėmis 10–12 km spinduliu)[92] (žr. 47–48 pav.).

47 pav. *Kauno rajono punktai (žemėlapio fragmentas)*[93]

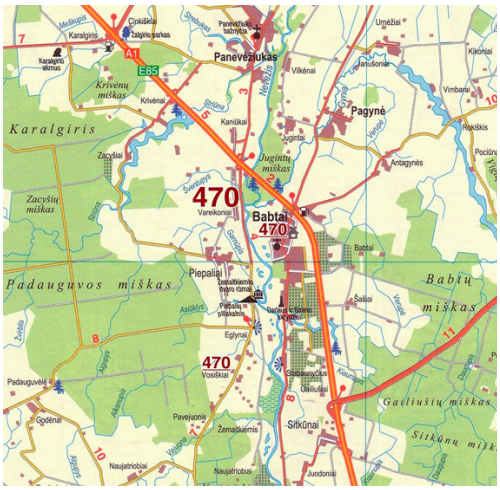

48 pav. *Babtų (LKA 470) punktas (žemėlapio fragmentas)*

Būtent šiais žemėlapiais (mastelis: 1 cm – 1,2 km) ir naudotasi visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje renkant medžiagą jau minėtam 2011–2014 m. projektui. Tyrėjai turėjo galimybę ne tik lankytis gyvybingose (ar mažiau gyvybingose) vietovėse, bet ir užfiksuoti jau išnykusius ar nykstančius punktus bei juos perkelti į artimas tos pačios tarminės priklausomybės vietoves[94]. Ir tai garantavo stebėsenos nenutrūkstamumą.

92 Morkūnas Kazys 1977: Įvadas. – Elena Grinaveckienė, Aldona Jonaitytė, Janina Lipskienė, Kazys Morkūnas, Marija Razmukaitė, Birutė Vanagienė, Aloyzas Vidugiris. *Lietuvių kalbos atlasas* I. *Leksika*, atsakingasis redaktorius K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 11.

93 Žr. *Lietuvos kelių atlasas*, redaktorius M. Baltrušaitis, Vilnius: Briedis, 2010.

94 *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 7 priedas, 439–454.

Į *Tarmyną* perkelti ir suskaitmeninti juodraštiniai *Lietuvių kalbos atlaso* žemėlapiai. Mat pastebėta, kad jie daug tikslesni nei analogiški jų spausdinti atitikmenys (žr. 49–50 pav.).

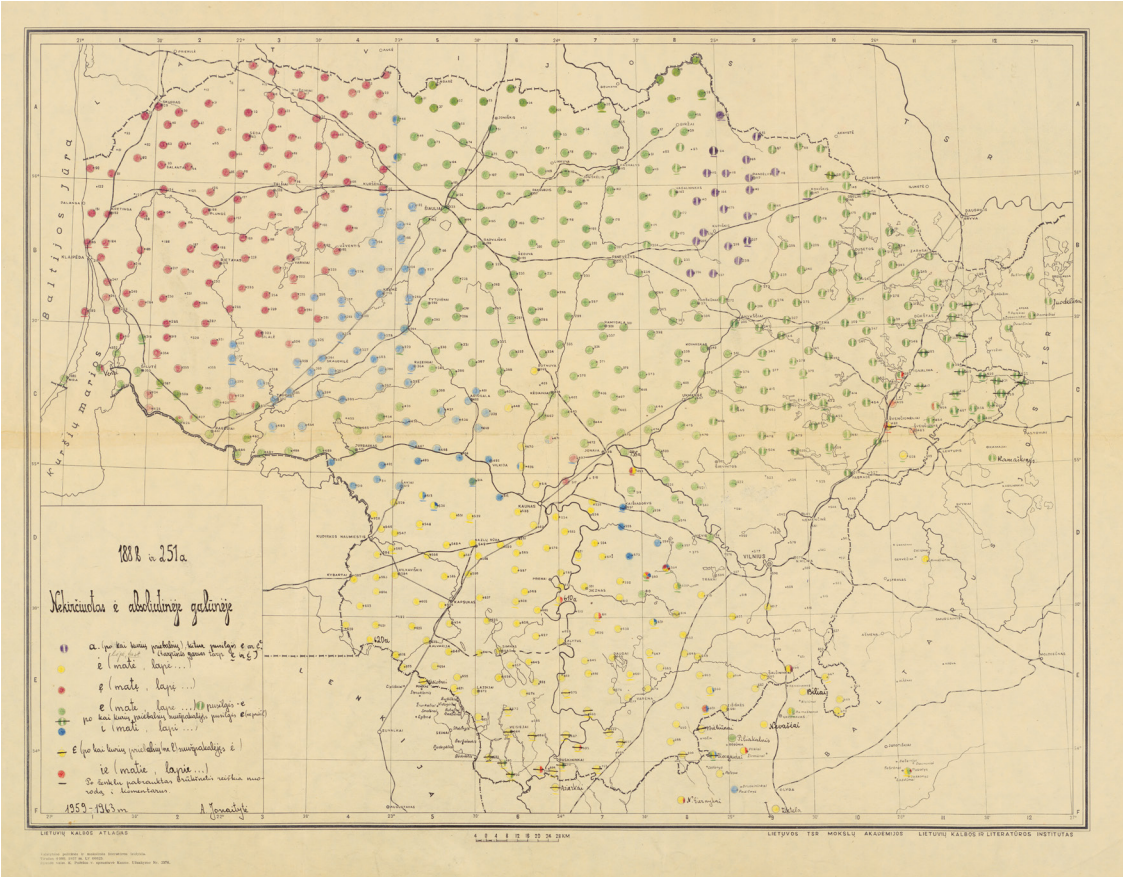

49 pav. *Nekirčiuoto* ė *atvirojoje galūnėje paplitimo žemėlapis*[95]

95 Žemėlapis saugomas Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve.

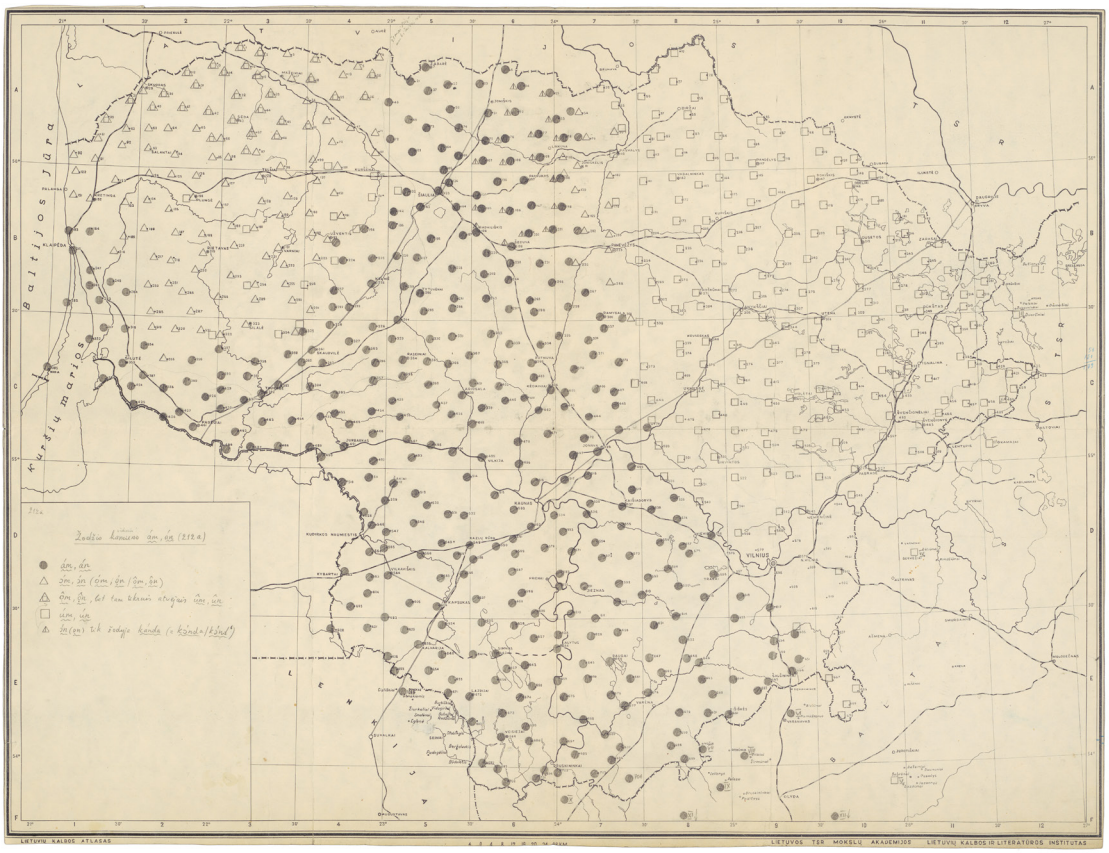

50 pav. *Kamieno tvirtapradžių* an, am *atliepinių paplitimo žemėlapis*[96]

96 Žemėlapis saugomas Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve.

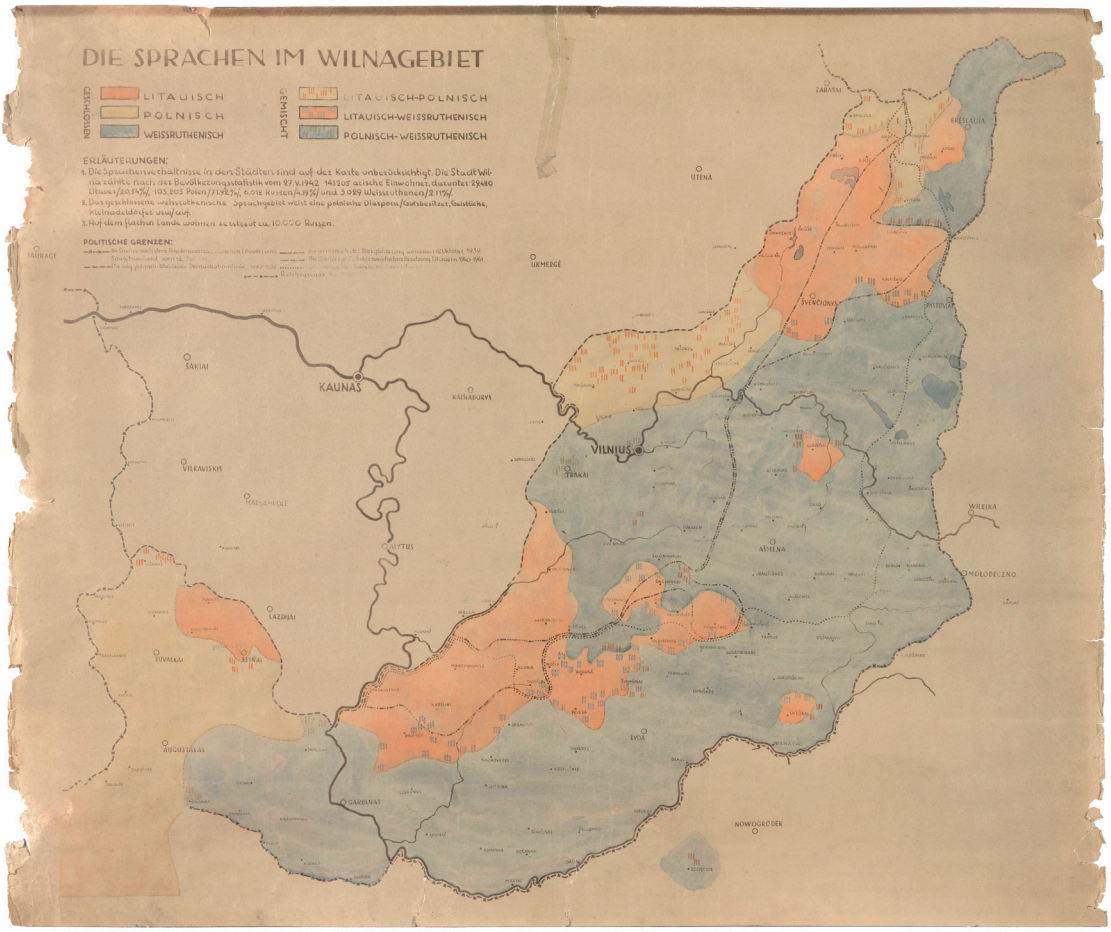

51 pav. *Žemėlapis* DIE SPRACHEN IM WILNAGEBIET *(1942 m.)*[97]

Tarmių archyve yra išlikę ir daugiau vertingos kartografinės medžiagos. Pavyzdžiui, slavų kalbų paplitimą Lietuvos teritorijoje Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu galima įvertinti analizei pasitelkus suskaitmenintą vokišką 1942 m. slavų kalbų paplitimo žemėlapį (žr. 51 pav.). Jis ypač pravers Šalčininkų krašto istorijai.

Taigi *Tarmyne* teikiama galimybė remtis pirminiais, originaliais kartografiniais šaltiniais užtikrins kalbos (ar kitų sričių) tyrimų objektyvumą.

97 Žemėlapis saugomas Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve.

Garso įrašai ir jų fragmentų transkripcijos

Kaip minėta, po Antrojo pasaulinio karo rankraštiniuose tarminiuose tekstuose buvo vartojama supaprastinta tarminė transkripcija. Ankstesniuose ir vėlesniuose (septintojo XX a. dešimtmečio ir vėliau) leidiniuose laikytasi kopenhaginės transkripcijos, lietuvių kalbai pritaikytos Gerulio[98].

Tarmyne visi garso įrašai (o tiksliau – jų fragmentai) užrašomi jau tarptautine fonetine abėcėle (TFA, angl. IPA)[99]. Šiuo metu *Tarmyno* fonoteką sudaro 1950–2020 m. surinkti garso įrašai ir jų fragmentai su transkripcijomis (t. y. maždaug 3 min. trukmės garso įrašų atkarpos, arba apie 300 žodžių transkribuoto teksto) (žr. 52–53 pav. ir 2–3 lenteles).

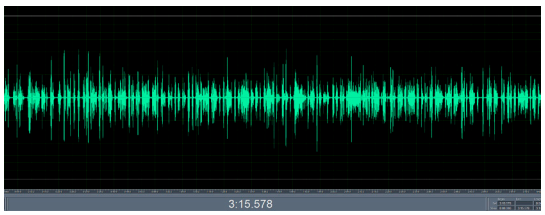

52 pav. *Garso įrašo fragmentas*. Unikalus kodas: FR046921010415392723. Čekiškės (LKA 496) punktas

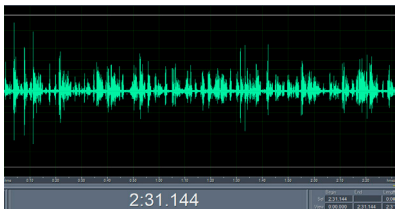

53 pav. *Garso įrašo fragmentas*. Unikalus kodas: FR051621020811152619. Kaniūkų (LKA 516) punktas

2 lentelė. *Transkribuotas garso įrašo fragmentas ir transkribuoto teksto perrašas*

Unikalus kodas: FR046921010415392723 (žr. *Tarmyno modelio garso įrašų fragmentai*)
Punktas: Čekiškė (LKA 496)
Pateikėjas: vyras, g. 1934 m.
Transkribavo: Agnė Čepaitienė

Transkribuotas tekstas	Transkribuoto teksto perrašas
mʲeˑˡˈgʲeːi̯æs bʊ̞²ˈʊ̯ʊ̞ˑ ˈgrɑˑi̯it ‖ ²ˈɐnʲˑtʲ‿ɪs	Mėgėjas buvau grajyt. Ant is[...], ant a...,
| ²ˈɐnˑt‿ɑ | ²ˈdʊ̞ʊ̞ˑk | ɐnˑt‿ɐrˈmɔnʲɪkɔ̝s |	daug, ant armonikos i(r) ant akardijo[no].
ɪ‿ɐnˑt‿ɑkɐrʲdʲɪjˈoː ‖ ɪ‿²ˈbuːgnɑˑ pɑˌsʲɪdɑˡˈrʲiːt	I(r) būgną pats pasidaryt, pats moku.
| ˈpɑts ɪʃˡˈmoːkʊ̞ʊ̞ ‖ kɐɪ‿ɐŋʲk²ˈʃʲɛʊ̞ˑ nʲɛˈbʊ̞ʊ̞ʊ̞	Kai anksčiau nebu(v)o pinigų, tai viską

98 Plačiau žr. Gerulis Jurgis 1930: *Litauische dialektstudien von Georg Gerullis*, Leipzig: Markert & Petters.

99 Žr. *International Phonetic Alphabet* 2020. Prieiga internete: https://www.internationalphoneticalphabet.org. Apie vyravusią transkripcijos tradiciją lietuvių tarmių tekstams užrašyti plačiau žr. Bakšienė Rima, Čepaitienė Agnė 2017: Lietuvių tarmių transkripcija: tradicija ir IPA. – *Linguistica Lettica* 25, 203–229; apie tarptautinės fonetinės abėcėlės taikymą lietuvių tarmėms žr. Bakšienė Rima, Čepaitienė Agnė 2017a: Tarptautinės fonetinės abėcėlės taikymo lietuvių tarmių garsams galimybės. – *Baltistica* 52(1), 105–135. Prieiga internete: http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/ view/2303/2270.

ˌpʲɪnʲɪ²ˈguː | tɛɪ‿ˈvʲiːskɑː ɪʒɡɛlˈˈvoːjɪ ‖ ²ˈtɛɪː | pɑˈˈpʲjʲɛːʊnʲɪ ²ˈvʲɛrʲːʃʲi | nʊ‿ˈnʊskʊtʲɪ | ˈˈplɑːʊkʊs | ˈˈoːdɑ ɪʒʲdʒʲʊ̞ʊʲɪˈnʲɪ | ɪ‿ˈʃʲɪtɑ | nʊˈˈpʲjɛːʊnʲɪ | ˈʃʲɪtɑ | bɑtʃ²ˈkoːs ˈɡɑːlɑ | ɑ‿skɛrˈdʲiːnʲeːs | ɑ‿mʲɛˈdʲiːnʲeːs | nʲɛ²ˈsʊɛrbʊ ‖ ɑpˈˈtrɑːʊkʲɪ | ²ˈvɛrːʃtɛɪs | ɑˈbʊ | gʲæ²ˈrɛɪː ²ˈʃʲnʲuːrɛɪs ˈuːʃʲtʲɛmʲpʲɪ | ˈɪ | ˈɪ vɛ‿ɪˈ | kʊ̞²ˈtʃʲoːlɑ ˌpɑdɑ²ˈrɛɪː | ˈvʲiːskɑ | ɪ‿pɑˈskʊ mʊˈʃʲɪ ‖ ɪ‿lɑ²ˈbɛɪː | gʲæ²ˈrɛɪː ²ˈskɛmːbɑ | ɪ‿lɑ²ˈbɛɪː ˈgʲæːrʂ dɑ²ˈlʲiːks ‖ ˈtʲæːɡdɑʊʊ̞ ˈmʊm | dɑː‿pɑˌsʲɪdɑˈˈrʲiːtʲ ɪ‿bɑˈsʲɛtʲlʲæ | | ²ˈkʊɪʲ‿ɪɛʊ ɪɪ²ˈnɛɪː vɑˈdʲiːnɑsʲɪs ²ˈkɛɪːp | bɑˈsʲɛtʲlʲeː ‖ tɛɪ‿²ˈkɛɪː pɑˈˈpʲjɛːʊnʲɪ ²ˈkʲɛʊːlʲæ | ɪʃʲˈˈlʲɛːɪdʲɪ ʃlɑˈpuːmɑ | ²ˈjɛːɪɛ | ˈiːʃpʊtʲɪ | ɪ‿²ˈrʲɛɪːk ɪʒʲdʒʲʊ̞ˈˈvʲiːt ‖ oː‿pɑ²ˈskʊɪː | ˈʃʲɪtɑ | kɑ‿tʲɪk̟‿ˈˈbuːtu mʲɛˈdʲiːnʲɪ ‖ bʲɛt‿²ˈkoːkʲæ | dʲɪˈʒuːtʲɪ | ˈbʲɛt‿kɑt | fɑˈˈnʲɪɛrʊ̞ | ɑt‿kɑ‿ˈˈkoːkʲæ | bʲɛ‿tʲɪkˈˈtɛɪː nʲɛ‿skɛrʲdʲiːnʲɪ ‖ ˈnʊ‿tɛɪ | ˈpʲrʲɪkɑlʲe̞ | ˈˈkoːkʲi ˈlɑːzdɑ | pʲrʲɪ‿²ˈtoːs̟ dʲɪˈʒuːtʲɪs | ²ˈɪɪː | ˈuːʃʲtʲɛmʲpʲɪ ‖ butʲɪ²ˈnɛɪː ²ˈrʲɛɪːkʲæ | ˈsʲtʲiːɡɑs dɑˈˈrʲiːtʲ | ɪʃʲ‿²ˈkʲɛʊːlʲeː ˈˈʒɑːrnuː ‖ ʒɛr²ˈnuː ɪʒʲdʒʲʊ̞ˈˈvʲiːt ‖ ˈɑbʊ ɪʃʲ‿²ˈvʲɛrʲːʃʲo | ˈˈʒɑːrnuː ‖ ɪʒʲdʒʲʊ̞ˈˈvʲiːt | ˈnʲɛ‿ɪ | ˌnʲɛɪʒʲdʒʲʊ̞ˈvʲɪɛntɛnt | ²ˈrʲɛɪːkʲæ ɪʃʲ²ˈtʲæmːt | oː‿pɑˈskʊ‿tʲɪk ɪʒʲdʒʲʊ̞ˈˈvʲiːt ‖ nʊ‿ɪ‿ˈuːʃʲtʲɛmʲˌpʲɪ ‖ ɑ‿ˈkʲæːtʊrʲæs ˈˈnoːrʲɪ | ɑ‿ˈpʲɛŋkʲæs ‖ oː‿²ˈtʲæː ˌʊɛrˈʃtʊs | tɛɪ‿²ˈkɛɪːp ˌsʊɡɛlˈˈʊoːjɪ | tʲɛɪˌpɑdɑ²ˈrɛɪː | ²ˈsʊɛrːbʊ | kɑ‿ˈˈbuːtu | ²ˈkʊɔm ɪʃʲ²ˈtʲæmːt ‖ ˈnǫ‿tɛɪ | oː‿²ˈsʲmʲe̞ːtʃʲu | tɛɪ‿ɪʃ‿ˈˈɑːrʲklʲɛʊs | ʃʲɛ²ˈrʲuː | vʊdʲæ²ˈɡoːs ‖ ɪʃ‿ˈˈɑːrʲklʲɛʊ ʃʲɛ²ˈrʲuː | ˈɑbʊ ɪʃ‿²ˈkɛrʲːtʃʲu ʃʲɛ²ˈrʲuː ‖ ˈsuːlʲɛŋʲkʲɪ | lɑzʲˈˈdiˈːnʊ̞ | ˈˈtoːkʲæ‿vɑ | lɛŋʲˈˈkʲuːkɑ | ˈnʊ‿ɪ | tʊɔ‿ʃʲɛˈrʲʊs | ʊʒʲ‿ˈˈvʲiɛnoː ˈɡɑːlʊ̞ ˈuːʒʲrʲɪʃʲɪ | ʊʒʲ‿ˈkʲɪtʊ̞ ˈɡɑːlʊ̞ ˈuːʒʲrʲɪʃʲɪ ‖ ɪ‿ɪ‿ˈtɑs lɑzʲˈˈdʲiːns | ²ˈjʊɔs ˈiːʃʲtʲɛmʲpʲæ ‖ ˈnʊ‿ɪ pɑˈskʊ | brʊʊˈkʲʊ pɛr‿ˈˈtʊɔs | ˈsʲtʲiːɡɑs | ɪ‿lɑ²ˈbɛɪː nʲæ²ˈbloːɡɑː | ²ˈbɛlːsɑː ˈˈdʊɔdɑ ‖ ˈɪ | ʊ̞‿ˈˈjɛːɪɡʊ ˈˈnoːrʲɪ ˈkɑt | ²ˈbɛlːsɑs | ˈˈdɑː | ˈˈbuːtu | kʲɪˈˈtoːnʲɪʃkɑ tʊˈˈrʲeːtu ²ˈvʲe̞ːrʲpʲɛsʲi | tɛɪ‿butʲɪ²ˈnɛɪː | pɛr‿pusʲ²ˈlʲeːs | ²ˈtɑː ²ˈsʲkʲiːlʲæ | ²ˈrʲɛɪːkʲæ iˈˈpʲiɛlt ˈˈʒʲe̞ːrʲnʲu ‖ ˈbʲɛt nʲɛ²ˈdʊʊːk ‖ ˈkʲɛːlʲætɑ ²ˈtʲɛɪːp ‖ ɑ‿ˈpʲɛŋʲkʲɪs | ɑ‿ˈˈkʲiɛk ˈvɑ ‖ ²ˈjɪɛ nʊɔ‿²ˈtoː ²ˈɡɛrːsʊ̞ | ˈˈjʊɔ sʊˈjuːdʲɪnɑ | ²ˈjɪɛ ˈjuːdʲɪnɑsʲɪ | ²ˈtoːɪ pusʲ²ˈlʲeːɪ ‖ ˈnʊ‿tɛɪ | kɛɪ‿ˈbʊʊ̞ʊ̞ sʲæˈˈnoːvʲɪs lɛɪ²ˈkɛɪːs | tɛɪ‿ˈbʊʊ̞ʊ̞ | nʲæ²ˈbloːɡɑs ɪnˈstruːmʲɛntɑs ‖ ˈˈmɑː ˈtʲæːkʊ̞ pɑˈˈtʃʲæːm | tʊˈˈrʲeːt | ²ˈʒmoːɡu | ˈɪɪs ˈˈmɑː ɪ‿pɑˈˈdʲeːjʊ̞ ˈpʲrʲɪ | pʲrʲɪˈɡrɑːɪɪnʊ̞ ‖ ʊ̞‿²ˈdʲe̞ːl | ɪʃˈˈmoːkt ˈɡrɑːɪit ²ˈʒmoːɡʊɪ | tɛɪ‿ˈˈtoːks dɑ²ˈlʲiːks ˈiːrɑ ‖ ²ˈdʊʊːk | ²ˈʒmoːɡʊɪ | ²ˈkɛɪːp ɪ‿dɑ²ˈbɛɪː | ɑtʂʲɪ²ˈlʲɪɛpʲæ | ˌpʲɪnʲɪ²ˈɡɛɪː ‖ ˈɑʃ nʊmɑˈˈtʲiːdɑʊ̯ʊʊ ɛŋʲk²ˈʃʲtʃʲɛʊː | kɑt‿ˈkɑ | ˈkɑz ˈɡrɑːɪɪnɑ | tɛɪ‿ˈvɑ | ɪ‿ʊʒʲˈˈdʲiːrbɑ ²ˈkoːkʲi | ˈpʲɪnʲɪɡɑ lʲikˈtɛɪː ‖

išgalvoji. Tai papjauni veršį, nu, nuskuti plaukus, odą išdžiovini i(r) šitą: nupjauni šitą bačkos galą – a(r) skardinės, a(r) medinės, nesvarbu – aptrauki varžtais, abu gerai šniūrais užtempi i(r), i(r) va, i(r) kočiolą padarai, viską i(r) pasku(i) muši. I(r) labai gerai skamba, i(r) labai ger(a)s dalyk(a)s.

Tekdavo mum da(r) pasidaryti basetlę. Tai, kai papjauni kiaulę, išleidi šlapumą, jąją išpūti i(r) reik išdžiovyt. O paskui šita – ka(d) tik būtų medinė – bet kokia dėžutė, bet kad fanero... kokia, bet tiktai ne skardinė. Nu tai prikali kokią lazdą prie tos dėžutės ir užtempi.

Būtinai reikia stygas daryt iš kiaulės žarnų. Žarnų išdžiovyt („išdžiovinti“). Abu iš veršio žarnų. Išdžiovyt, ne i(t) neišdžiovenant reikia ištem(p)t, o pasku(i) tik išdžiovyt. Nu i(r) užtempi. A(r) keturias nori, a(r) penkias. O tę varžtus – tai, kaip sugalvoji, tai padarai. Svarbu, ka(d) būtų, kuomi tem(p)t. Nu tai, o smičių tai iš arkliaus („arklio“) šerių, (v)uodegos. Iš arkliaus šerių – abu iš karčių. Sulenki lazdyną, tokį, va, lankiuką, nu i(r) tuos šerius už vieno galo užriši, už kito galo užriši. Ir tas lazdyn(a)s juos ištempia.

Nu i(r) pasku(i) braukiu per tuos, stygas, i(r) labai neblogą balsą duoda. I(r), o jeigu nori, kad balsas da(r) būtų, kitonišką turėtų virpesį, tai būtinai per pūslės tą skylę reikia įpilt žirnių. Bet ne daug – keletą taip. A(r) penkis, a(r) kiek va.

Jie nuo to garso, juos sujudina, jie judinasi toj pūslėj. Nu tai, kai bu(v) o senovės laikais, tai bu(v)o neblogas instrumentas. Ma(n) teko pačiam turėt žmogų. Jis ma(n) i(r) padėjo pri[...] prigrajino. O dėl, išmokt grajyt žmogui tai toks dalyk(a)s yra. Daug žmogui, kaip i(r) dabar, atsiliepia pinigai. Aš numatydavau anksčiau, kad ka(i) kas grajina, tai va, i(r) uždirba kokį pinigą lyg tai.

3 lentelė. *Transkribuotas garso įrašo fragmentas ir transkribuoto teksto perrašas*

Unikalus kodas: FR0516210208111526 19 (žr. *Tarmyno modelio garso įrašų fragmentai)*
Punktas: Kaniūkai (LKA 516)
Pateikėjas: vyras, g. 1974 m.
Transkribavo: Rima Bakšienė

Transkribuotas tekstas	Transkribuoto teksto perrašas
panɔ'ra·maʂ da¹'ʒʲnʲæ·ʊsʲɛ da²'rɒʊ· | kat͡a²'pʲɪm· 'dʲɪdʲɛlʲi· ¹'plo:ta ‖ tɔɪ͡²'vʲɪɛtɔɪ͡ | kʊr͡¹'jæ·ɪgʊ pa²'tʲɪŋ·ka vʲɪɛ'ta tɛɪ͡²'tɛɪ·p | pada²'rɒʊ· panɔ'ra·mas ‖ ²'tɛɪ·p ²'tɛɪ·p | ²'kɛr·tɛɪs ¹'jo: | 'bʲɛt paskʊ't͡ʲɪnʲʊ mʲɛ'tʊ | 'pra·ʤʲɛɪ la²'bɛɪ· ²'dɒʊ·k | da²'bɛrʲ· jɛʊ͡ʊ̯ʲɪs͡ma²'ʒʲɛʊ· fɔtɔgra¹'fʊɔjʊ | 'nʲɛs nʊ͡jɛʊ͡la²'bɛɪ· ²'dɒʊ·k tu͡¹'nʊɔtrɒʊku | 'nʲɛ̝r kʊr͡¹'dʲe:t ‖ ²'lɛɪ·kmʲɛnas | kɔmʲ'pʲʊtʲɛrʲi· ‖ nʲɛ¹'bʲæ·n drɒʊ¹'ga·m͡ʊat | ɛr͡sʊ͡lʲɛ̝k'tu·ʊ̯ʊ pasʲkrʲɪ²'dɛɪ· | pafɔtɔgra¹'fʊɔt | tɛɪ͡drɒʊ¹'ga·m pa¹'ro:dɛɪ | tɛɪ͡²'jɪɛ ɪr͡pan ɒʊ¹'do:jɛ | 'bʲɛ ɒʊtɔ'rʲɪnʲu ²'tʲɛɪ·sʲu tʲɪɛ¹'sʲo:k | 'tʲɛgu ²'ʤʲɛʊ·gʲɛsʲɪ ‖ 'nʲɛ.a | nʲɛ.i·'do· | nʲɛtʊ'rʲʊ ²'lɛɪ·kɛ̝͡tɛm ‖ nʲɛ͡'ma·n͡gɛl ‖ ²'rʲɛɪ·kʲɛ ²'lɛɪ·kɛ̝ | aʒʲ͡gʲɛ²'rʲɛʊ·͡jɛʊ ɪʃʊa¹'ʒʲʊɔjʊ i͡²'gɛm·ta pa¹'bu:t | tʲɛ²'nɛɪ·s ‖ 'nʊ ²'tɛɪ·p 'ga·lʲɪma | bʲɛt͡ka͡da²'bɛr· ¹'tʲɪɛg ²'dɒʊ·k vʲɪ'sʲɪ 'vʲɪsko· fɔtɔgra¹'fʊɔjɛ | tɛɪ͡'kaʒʲɪn ɛr͡'ka· tʲɛ͡nʊ'sʲtʲæ·bʲɪnʲsʲɪ | ¹'ga·l | kɛɪ͡kʊ²'rʲɛɪ·s 'ka·drɛɪs ‖ nʲɛʒʲɪ'nɒʊ | ka²'ʃkɛɪ·p ²'dʲe:mʲɛsʲɛ̝ nʲɛrʲɛɪka¹'la·ʊjʊ ɪʃʲ͡kʲɪ'tu· ‖ o·͡pa¹'ro:dʲit | tɛɪ͡'jɛɪgu kas͡no·²'rʲe:s | tɛɪ͡gʲɛ²'rɛɪ·͡nʊ ‖ pa͡sʲɪda'lʲɪnɛm sʊ͡drɒʊ²'gɛɪ·s | ¹'a·ɪʃkʊ ‖ o·͡²'tɛɪ·p | i'ra | ʧʲɛ͡²'sɒʊ·lʲʊs dɒʊ¹'gʲæ·ʊsʲɛ 'ʒʲɪnɛ̝mas tʊr¹'bu:t ‖ ²'dɒʊ·g ²'dɒʊ·g drɒʊ²'gu: i'ra ‖ ²'tɛɪ·p | ʒɛɪ²'bɛɪ· | ²'tɛɪ·p ‖ bʊ²'ʊ̯ɒʊ· ʒɛɪ'bʊs 'na·ktʲi· ɪ²'ʃʲe:jɛs ‖ 'bʲɛt kɛɪ͡pama²'ʧʲɛʊ· ¹'kʲɪɛkʲ͡ɪkʲɪ | ɛrʲ'tʲɪ pʲrʲɪ²'e:jɛ̝ | tɛɪ͡²'tɛɪ·p ‖ pa'ga·vʲɛʂ ²'dɒʊ·g ʒɛɪ²'bu: ‖ 'sa·kɛ̝ | kʲɪ'ta rʲɛ. a²'lʲi:bʲɛ̝ pasʲɪ'ma·tɛ̝ ‖ lɔ't͡ʲɛrʲɪjɛ 'ʒʲɪnɛ̝ma͡sʊ | 'tʲɛn͡gɛl prabɛŋʲ²'gʲɛɪ·s ˌfɔtɔ.apa'ra·tɛɪs 'ga·lʲɪma papraʃʲ²'ʧʲɛʊ· | o·͡ʧʲɛ tɛɪ͡tʲɛ¹'sʲo:k ʊsta²'tɛɪ: ɪʃ²'lɛɪ·kʲima͡ɪr | dɒʊ͡'ka·dru | da²'rɛɪ· vʲɪɛ'nɔ͡ɪ ²'vʲɪɛtɔɪ͡ɪr͡ɪr | ¹'la·ʊkʲɪ tʲɛ¹'sʲo:k ɛk¹'sprɔmtʊ ‖ ²'tɛɪ·p 'tʊ̆k͡tʊ̆k͡tʊ̆ 'ka·dras͡ɪr | ¹'la·ʊkʲɪ͡kɔl ɪʃʲ²'lʲi:s ka'ʃkas ‖ 'ʧʲɛ͡ʊat i͡¹'bo:kʃta la²'bɛɪ· 'gra·ʒʲo· 'ʃa·kɛ̝ʂ 'bʊʊ̯ɛ̝ pra²'e:jɛ ‖ sʲɪdabʲrʲɪʃ¹'kʊɔsʲʊʂ	Panoramas dažniausiai darau, kad apimt didelį plotą. Toj vietoj, kur, jeigu patinka vieta, tai taip, padarau panoramas. Taip taip, kartais jo („taip“), bet paskutiniu metu pradžioj labai daug, dabar jau vis mažiau fotografuoju, nes jau labai daug tų nuotraukų, nėr kur dėt. Laikmenos kompiutery. Nebent draugam vat („štai“), ar su lėktuvu paskridai pafotografuot. Tai draugam(s) parodai, tai jie ir panaudoja, be autorinių teisių – tiesiog, tegu džiaugiasi. Ne-a neįdo[...], neturiu laiko tam, ne man gal. Reikia laiko. Aš geriau jau išvažiuoju į gamtą pabūt tenais. Nu taip galima, bet kad dabar tiek daug visi visko fotografuoja, tai kažin ar ką tę („ten“) nustebinsi: gal kai kuriais kadrais. Nežinau, kažkaip dėmesio nereikalauju iš kitų. O parodyt, tai, jeigu kas norės, tai gerai, nu, pasidalinam su draugais, aišku. O taip yra čia Saulius daugiausia žinomas turbūt. Daug daug draugų yra. Taip, žaibai, taip. Buvau žaibus naktį išėjęs. Bet kai pamačiau, kiek iki arti priėjo, tai taip... Pagavęs daug žaibų. Sako, kita realybė pasimato. Loterija, žinoma, su... Ten gal prabangiais fotoaparatais galima paprasčiau, o čia tai tai tiesiog užstatai išlaikymą ir daug kadrų darai vienoj vietoj ir (ir) lauki tiesiog ekspromtu. Taip tuk tuk kadras, ir lauki, kol išlįs kažkas. Čia vat i(r) bokštą labai gražios šakos buvo praėję. Sidabriškuosius debesis buvau pagavęs netoli. Po to keistą reiškinį, bet net nežinau dabar, kaip vadinasi. Buvo šalta žiema,

ˈdʲæ·bʲɛsʲɪs bʊ²ˈʊ̯ɒʊ· pɑˈgɑ·ʊʲɛs nʲɛˈtoːlʲɪ
‖ pɒ̯ ˩ˈtoː ²ˈkʲɛɪ·stɑ ²ˈrʲɛɪ·ʃʲkʲɪnʲi | ˈbʲɛt
nʲɛt˩nʲɛʒʲɪ²ˈnɒʊ· dɑ²ˈbɐr· | kɐɪp˩ʊɑˈdʲɪnɑsʲɪ ‖
ˈbʊ̯ʊ̯ɒ̯ ʃɐlˈtɑ ʒʲɪɛˈmɑ | ɑpʲeˑ˩ˈgɑl | ˈdʲʊʲɪdʲɛʃʲɪm
ˈtʲrʲɪzʲdʲɛʃʲɪm | tɐm˩¹ˈtɑ·rʲpʲɛ ¹ˈlɑ·ɪpʲsʲnʲu
²ˈʃɐlʲ·tʃʲoˑ˩ɪr ‖ krʲɪˈstɑ·lɐɪ oˑˈrʲɛ˩tɒ̯²ˈkʲɪɛ˩nʲɛ |
kɐɪp˩²ˈruːkɑs | ɪr˩nʊo˩kʲɛ̆kʊʲɛ̆²ˈnoːs ˈlʲæ·mpo·s
ɐr˩ˈmɑ·ʃʲɪno·s | stʊl²ˈpɐr· ʃʲʊʲɪɛ²ˈsoːs i˩²ʊʲɪr·ʃu
²ˈɛɪ·nɑ | tɐɪ˩lɑ²ˈbɐr· ʊ˛nʲɪkɑˈlʊs ²ˈʊɐɪ·zdɑʃʲ˩tʃʲɛ
| tɒ̯ks˩ˈrʲæ·tɑs ‖ ¹ˈpʲæ·rnɐɪ ˈʊʃʲpʲɛrnɐɪ˩bʲɛt
| ¹ˈpʲæ·rnɐɪ ɐr˩ˈʊʃʲpʲɛrnɐɪ | tʊˈrʲʊ ɐrʲˈxʲiːʊʲɛ
kɑ²ˈʃkʊr· pɑsʲɪ¹ˈdʲeːjɛs ‖ ¹ˈmoːksʲlʲɪnʲɪŋkɐɪ ²ˈtɐɪ·p
| ˈbʲɛ˩tɐɪ ¹ˈmoːksʲlʲɪnʲɪŋkɐɪ˩tɐɪ | ²ˈdɒʊ˩kɑ
ˈgɑ·lʲɪ pɑ.¹ˈɑ·ɪʃʲkʲɪnt ‖ ˈnʊ ²ˈkɐɪ·p˩ɪr ²ˈtɐɪ·p |
²ˈjɛɪ·gʊ˩dɐr˩tʊ | ²ˈtɐrʲ·kʲɪm ²ˈʒɐɪ·bɑs | ˈtɐɪ˩jɛʊ
jɛʊ˩ˈpʲrʲɪʊʲɛrstɑs | ²ˈjɛɪ·gʊ˩tʲɪk pɑgɐl˩²ˈjoː
ˌɑpʲlʲɪŋʲ¹ˈkʲiːbʲɛs ‖ oˑ˩²ˈjɛɪ·gʊ tʲɛn˩gɐmˈtɔ̯ɪ kɒ̯ˈkʲɔ̯ɪ
| tɐɪˈgʲɪ | ɛɪˈnʲɪ ¹ˈsɑ·ʊ | dɐɪ²ˈrɐɪ·sɪ | ˈʒʲuːrʲɪ ‖
²ˈjɛɪ·gʊ sʊ˩ˈtʲɪkslʊ ɑ²ˈtʲɛɪ·sʲɪ | tɐɪ˩tʲɛ˩nʲɛlɑ²ˈbɐr·
kɑˑ˩ɪr˩pɑ¹ˈgɑ·ʊsʲɪ ‖

apie dvidešim(t) trisdešim(t) tam tarpe laipsnių šalčio ir. Kristalai ore tokie ne kaip rūkas, ir nuo kiekvienos lempos ar mašinos stulpai šviesos į viršų eina. Tai labai unikalus vaizdas čia: toks retas. Pernai užpernai, bet pernai ar užpernai, turiu archyve kažkur pasidėjęs. Mokslininkai taip, bet tai mokslininkai tai daug ką gali paaiškint. Nu kaip ir taip, jeigu, tarkim, žaibas, tai jau priverstas, jeigu tik pagal jo aplinkybes. O jeigu ten gamtoj kokioj taigi eini sau, dairaisi, žiūri. Jeigu su tikslu ateisi, tai tę nelabai ką ir pagausi.

Suprantama, tarptautine fonetine transkripcija užrašytais tekstais ne kiekvienas galės pasinaudoti, bet šie fragmentai naudingi tyrėjams.

Papildomai kiekvienas garso įrašas dialektologų yra anotuojamas ir vertinamas pagal fonetinių ypatybių paplitimo ir vartojimo dažnumą (pildoma *Tarminių ypatybių vartojimo dažnių anketa*, plačiau žr. skyrių „Medžiagos rinkimo būdai išmaniaisiais įrenginiais“).

Išsami kalbinių ypatybių analizė, jų vartojimo dažnio, paplitimo, kaitos ir kitų pjūvių analizė ir vizualizacija žemėlapiuose leis objektyviai, statistiškai patikimai vertinti realų vietinių kalbos variantų vaizdą.

Vaizdo medžiaga

Specifinių žinių apie kalbinę tarmės vartotojų aplinką, t. y. kalbinį kraštovaizdį, teikia skelbimų, iškabų, antkapinių paminklų nuotraukos (žr. 54–58 pav.).

Ši medžiaga gali būti papildoma vietinių įmonių, įstaigų ir bendrovių pavadinimais, įregistruotais prekių ir paslaugų ženklais, gatvių ir aikščių pavadinimais ir pan. Jų ir vietinės žiniasklaidos analizė rodo, kaip vietiniai elementai (kartu vietinė kalbos atmaina) įsitvirtinę bendruomenės socialiniame gyvenime. Tai svarbu kalbos kaitos ir raidos tendencijoms nustatyti, arba prognostikai.

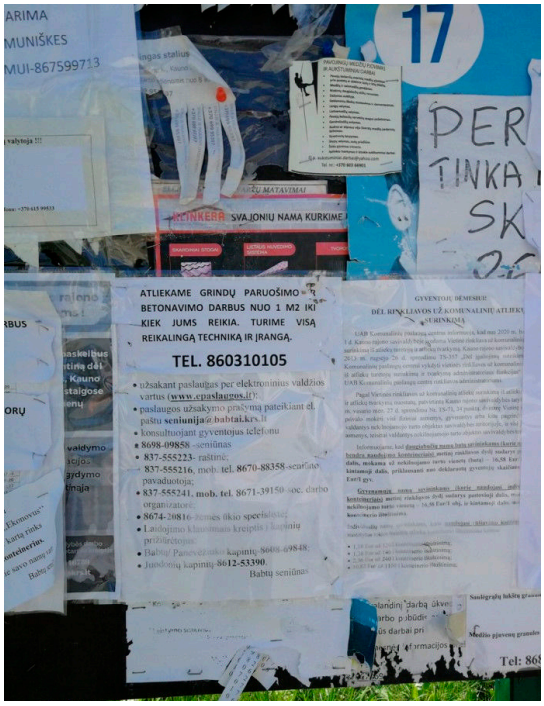

54–55 pav. *Skelbimai Muniškiuose* (Lauros Geržotaitės nuotraukos, 2020).
Unikalus kodas: N2021122201135695393

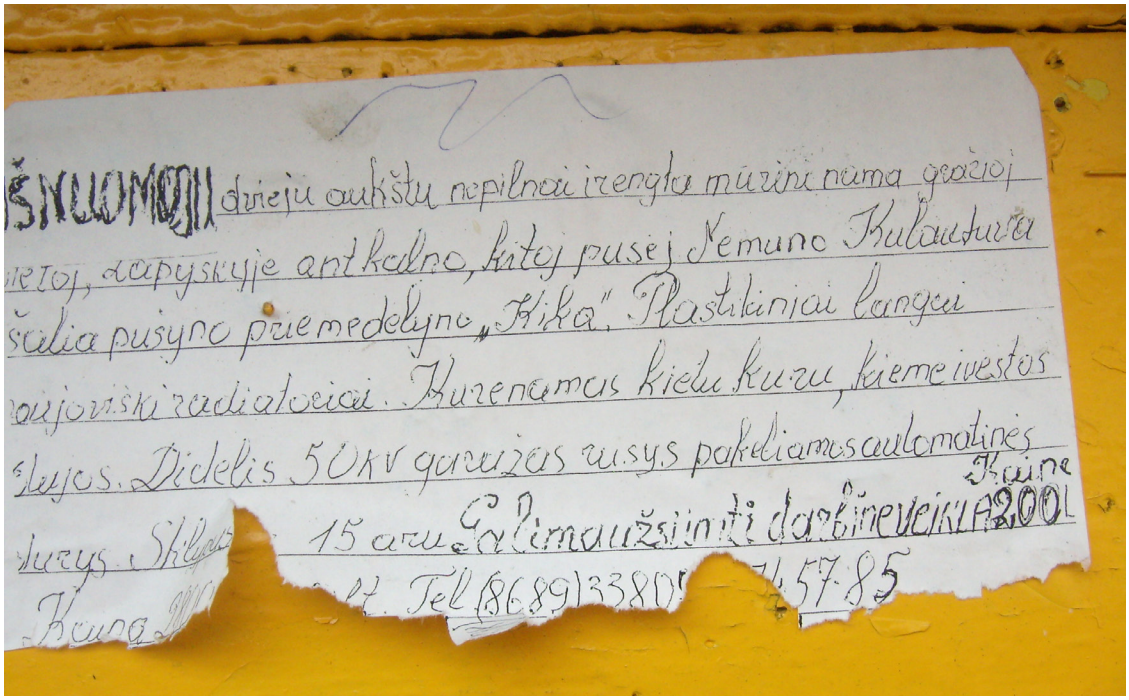

56 pav. *Skelbimas Zapyškyje* (Daivos Aliūkaitės nuotrauka, 2012).
Unikalus kodas: N2021122201137226338

57 pav. *Antkapinis užrašas Garliavos kapinėse* (Lauros Geržotaitės nuotrauka, 2019).
Unikalus kodas: N2021122201138931589

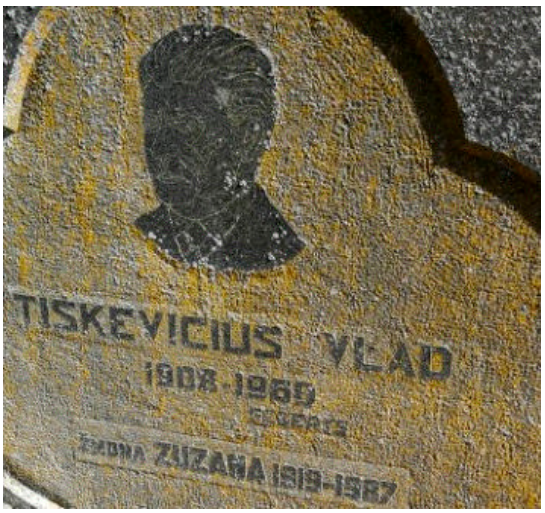

58 pav. *Antkapinis užrašas Garliavos kapinėse* (Žydrūno Šidlausko nuotrauka, 2019).
Unikalus kodas: N2021122201131295596

Kalbinio kraštovaizdžio medžiagos analizė atskleidžia, kokia yra pirmiausia Kauno rajono, vėliau – ir kitų arealų kalbų ir kalbos atmainų įvairovė, užsienio kalbų mokėjimo lygis ir vartojimo dažnumas, leidžia spręsti daugiakalbystės, kalbų pasirinkimo, kalbų statuso klausimus[100].

Išvestiniai ir papildomi duomenys

Tarmynas pildomas ir išvestiniais kalbiniais duomenimis: tai mokslo straipsniai, kuriuose aprašomi konkrečių gyvenamųjų vietovių vietinių kalbos variantų tyrimų rezultatai, įvairūs žemėlapiai (taip pat ir saugomi Geolingvistikos centro Tarmių archyve), diagramos ir kt. (žr. 59–64 pav.).

100 Žr. Gruodytė Joana 2016: Tarmių vartojimas Pabradėje (skelbimų duomenys). – *Taikomoji kalbotyra* 8, 244–264; dar žr. Gorter Durk 2006: *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*, Clevedon, UK: Multilingual Matters, 2; Gorter Durk 2013: Linguistic landscapes in a multilingual world. – *Annual Review of Applied Linguistic* 33, 190–212 ir kt.

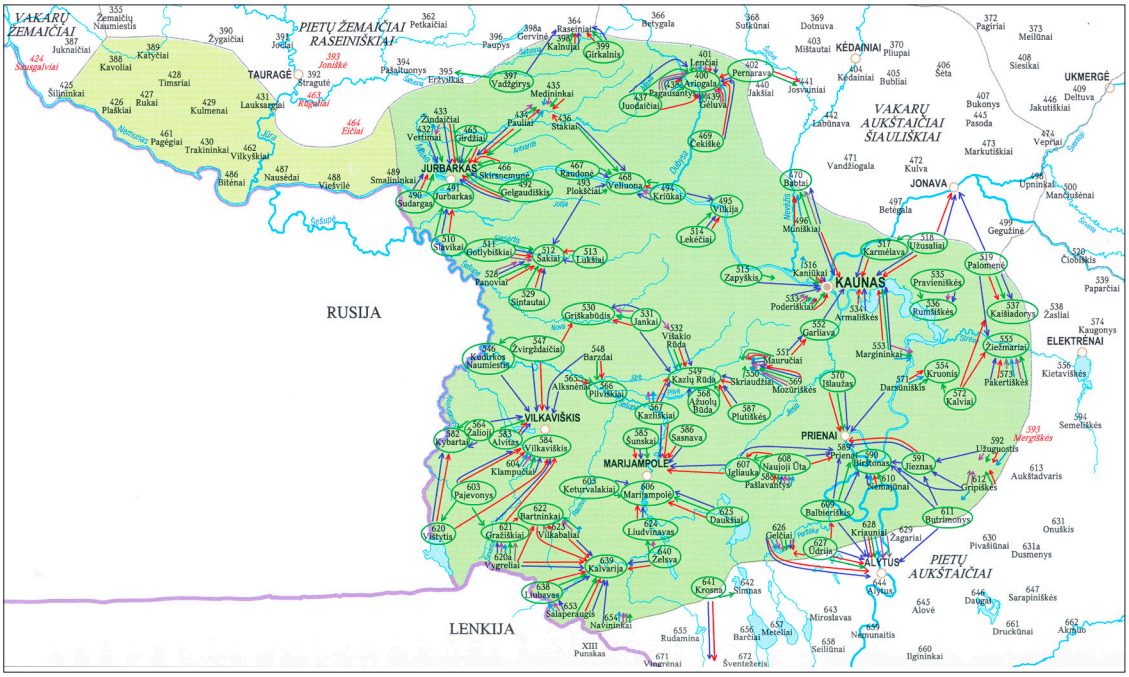

59 pav. *Vakarų aukštaičių kauniškių bendruomenės narių sociokultūriniai tinklai*[101]

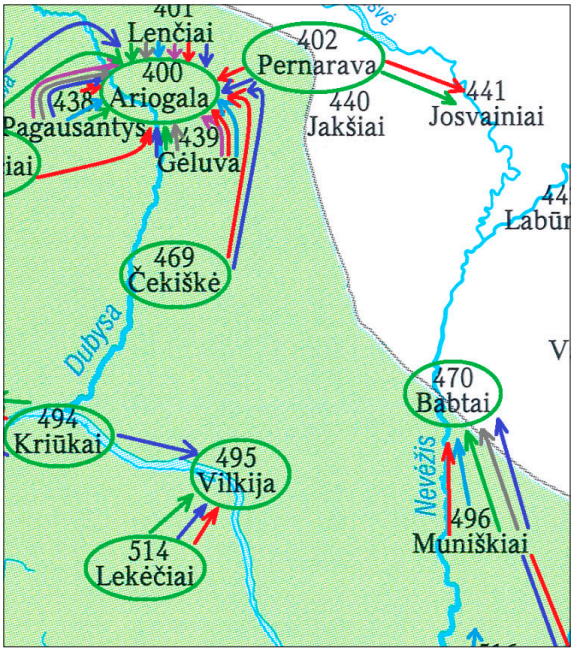

60 pav. *Vakarų aukštaičių kauniškių bendruomenės narių sociokultūriniai tinklai (fragmentas)*

101 Čepaitienė Agnė 2016a: Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. – *Taikomoji kalbotyra* 8, 142. Prieiga internete: https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomojikalbotyra/article/view/95/86; Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 62.

Kitaip nei *Tarmyne* (kaip ir kokiais kiekiais *Tarmynui* renkami naujausi kalbiniai ir statistiniai duomenys, žr. skyriuje „*Tarmyną* papildantys informaciniai duomenys“), visi į duomenyną patenkantys išvestiniai duomenys yra paremti mažesnio kiekio duomenų analize (tai minėto projekto metu surinkta 2011–2014 m. *Sociolingvistiniu* Lietuvių kalbos atlaso *punkto klausimynu* sukaupta medžiaga[102] ir (arba) internete prieinami statistiniai duomenys[103]), tačiau jų nauda yra neabejotina.

Pavyzdžiui, galima palyginti skirtingų šaltinių pagrindu parengtus sociokultūrinių tinklų analizės rezultatus, statistiškai įvertinti gausesnių ir mažesnio kiekio tarminių ypatybių kiekybinę analizę ir pan.

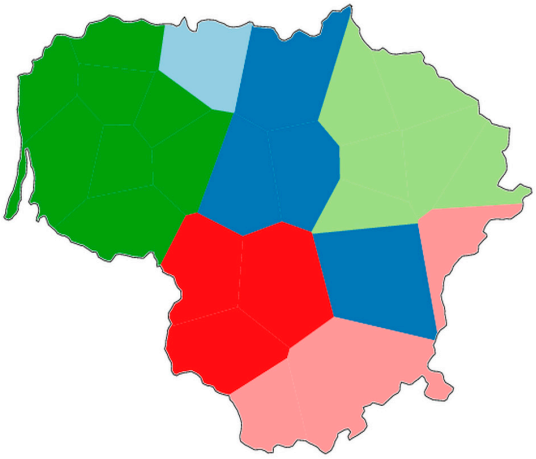

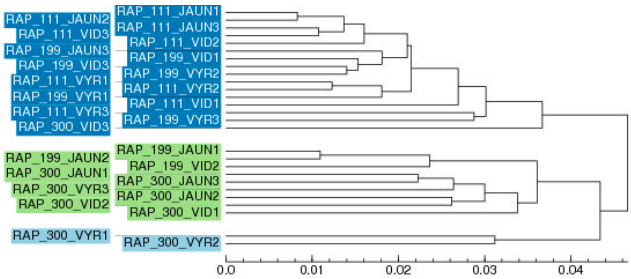

61–62 pav. Lietuvių kalbos atlaso *punktų grupavimasis pagal juose vartojamų tarminių ypatybių panašumus*[104]

102 *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 2 priedas, 378–380. Dar žr. Aliūkaitė Daiva, Jaroslavienė Jurgita, Meiliūnaitė Violeta 2014: Teoriniai medžiagos rinkimo būdai: anketų (klausimynų) sudarymo principai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 49–62.

103 Čepaitienė Agnė 2016a: Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. – *Taikomoji kalbotyra* 8, 136–159. Prieiga internete: https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomojikalbotyra/article/view/95/86; Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

104 Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Bakšienė Rima, Geržotaitė Laura, Kardelytė-Grinevičienė Daiva, Leskauskaitė Asta, Meiliūnaitė Violeta, Vyniautaitė Simona 2019: *Dialektometrinis lietuvių tradicinių tarmių klasifikacijos pjūvis*: *žvalgomasis tyrimas*: kolektyvinė studija, sudarė D. Mikulėnienė, A. Čepaitienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 108.

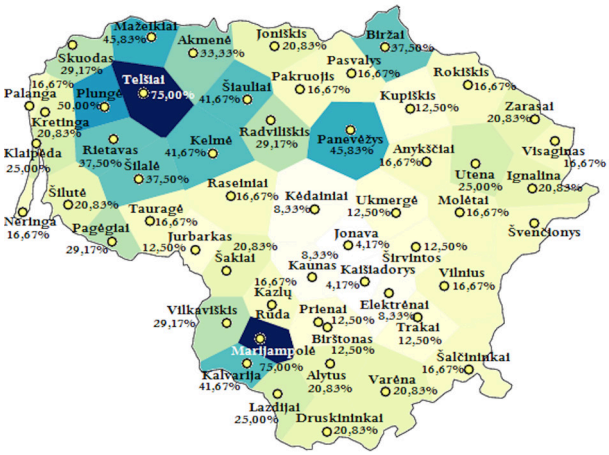

63 pav. *Apibendrintas Ežerėlio jaunuolių tarmiškumo verčių žemėlapis*[105]

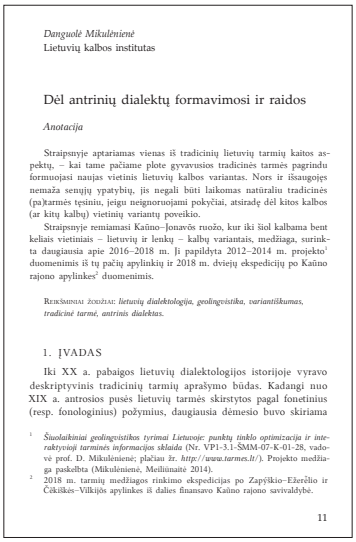

Danguolė Mikulėnienė
Lietuvių kalbos institutas

Dėl antrinių dialektų formavimosi ir raidos

Anotacija

Straipsnyje aptariamas vienas iš tradicinių lietuvių tarmių kaitos aspektų, – kai tame pačiame plote gyvavusios tradicinės tarmės pagrindu formuojasi naujas vietinis lietuvių kalbos variantas. Nors ir išsaugojęs nemaža senųjų ypatybių, jis negali būti laikomas natūraliu tradicinės (pa)tarmės tęsiniu, jeigu neignoruojami pokyčiai, atsiradę dėl kitos kalbos (ar kitų kalbų) vietinių variantų poveikio.

Straipsnyje remiamasi Kaūno–Jonavos ruožo, kur iki šiol kalbama bent keliais vietiniais – lietuviu ir lenkų – kalbų variantais, medžiaga, surinkta daugiausia apie 2016–2018 m. Ji papildyta 2012–2014 m. projekto[1] duomenimis iš tų pačių apylinkių ir 2018 m. dviejų ekspedicijų po Kaūno rajono apylinkes[2] duomenimis.

Reikšminiai žodžiai: *lietuvių dialektologija, geolingvistika, variantiškumas, tradicinė tarmė, antrinis dialektas.*

1. ĮVADAS

Iki XX a. pabaigos lietuvių dialektologijos istorijoje vyravo deskriptyvinis tradicinių tarmių aprašymo būdas. Kadangi nuo XIX a. antrosios pusės lietuvių tarmės skirstytos pagal fonetinius (resp. fonologinius) požymius, daugiausia dėmesio buvo skiriama

[1] *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir inteRaktyviojo tarminės informacijos sklaida* (Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-28, vadovė prof. D. Mikulėnienė; plačiau žr. *http://www.tarmes.lt/*). Projekto medžiaga paskelbta (Mikulėnienė, Meilūnaitė 2014).
[2] 2018 m. tarmių medžiagos rinkimo ekspedicijas po Zapyškio–Ežerėlio ir Čekiškės–Vilkijos apylinkes iš dalies finansavo Kaūno rajono savivaldybė.

11

64 pav. *Išvestinių tyrimų rezultatų pavyzdys.*[106] Unikalus kodas: 6DCB70DB-D96A-4247-95CA-1FD5D99B7AFD

Tarmyne teikiamos tam tikros ar kelių gyvenamųjų vietovių kalbinės analizės mokslinės publikacijos yra patogus duomenų rinkinys tyrėjui, besidominčiam konkretaus arealo lingvistine situacija, bei visuomenei, sekančiai mokslines naujienas apie taip sparčiai kintančius vietinius kalbos (kalbų) variantus.

Prie išvestinių duomenų priskirtinos ir ekspedicijų nuotraukos, kuriose įamžinti mūsų tarmių tyrėjai darbo metu (žr. 65–68 pav.).

Taigi *Tarmynas* apima gausią ir heterogenišką kalbinę medžiagą, šiandieniniuose tyrimuose atskleisiančią išsamų tiriamųjų vietinių kalbos variantų vaizdą. Iš šiame skyriuje aprašytų *Tarmyną* sudarančių kalbinių duomenų matyti ir kita duomenyno funkcija – išsaugoti Geolingvistikos centro Tarmių archyvo eksponatus: į *Tarmyną* patenka visi skaitmenizuoti archyvo ištekliai –pirmiausia tai techniškai sparčiai senstantys magnetinių juostų, kompaktinių plokštelių garso įrašai, blankstantys ir yrantys popieriniai sąsiuviniai, kortelės, senosios anketos, nuotraukos, įvarių laikotarpių žemėlapiai ir kt.

Skirtingo pobūdžio kalbinė medžiaga *Tarmyne* sudaro atskirus duomenų rinkinius, kurie GIS priemonėmis susieti su gyvenamosiomis vietovėmis.

105 Čepaitienė Agnė 2017: Variantų arealų identifikavimas *Gabmap* instrumentais perceptyviojoje dialektologijoje. – Tarptautinė mokslinė konferencija *Tekstai ir kontekstai: paribio fenomenas*: pranešimų santraukos, 12–13. Prieiga internete: https://www.knf.vu.lt/dokumentai/failai/konferenciju/SANTRAUKOS-1.pdf.

106 Mikulėnienė Danguolė 2018: Dėl antrinių dialektų formavimosi ir raidos. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, sudarė R. Bakšienė, N. Morozova, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–25.

65–66 pav. *Archyvinės nuotraukos iš Lietuvių kalbos instituto mokslininkų ekspedicijų, vykusių XX a.*[107]

67–68 pav. *Nuotraukos iš Lietuvių kalbos instituto mokslininkų ekspedicijų, vykusių XXI a. pr.*[108]

107 Nuotraukos saugomos Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve.
108 Nuotraukos saugomos Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve.

Medžiagos rinkimo būdai išmaniaisiais įrenginiais

Tarmyne teikiama galimybė ne tik sugretinti archyvinius ir pačius naujausius kalbinius duomenis, bet ir optimizuoti kalbos duomenų rinkimo procesą, vertinti kalbinę medžiagą realiu laiku.

Archyviniai ir naujausi duomenys renkami naudojantis *ArcGIS* platformos įrankiais sukurtomis anketomis ir programėlėmis, veikiančiomis kompiuteryje ir išmaniuosiuose įrenginiuose (mobiliuosiuose telefonuose ir planšetėse).

KLAUSIMYNAI IŠMANIUOSIUOSE ĮRENGINIUOSE. Kuriant *Lietuvos vietinių kalbos variantų duomenyno modelį*, *ArcGIS* platformos programėle *Survey123* parengtos keturios anketos archyviniams ir naujausiems kalbiniams duomenims kaupti:

- *Sociolingvistinis pateikėjo klausimynas*,
- *Vietovės sociolingvistinė anketa*,
- *Percepcijos tyrimo klausimynas*,
- *Tarminių ypatybių vartojimo dažnių anketa* (žr. 69–76 pav.)[109].

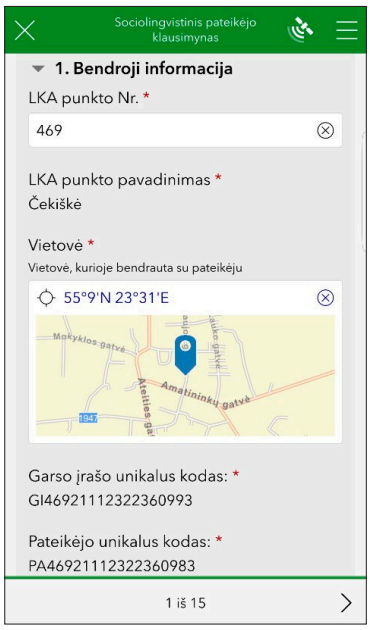

69–70 pav. Sociolingvistinio pateikėjo klausimyno *fragmentai*

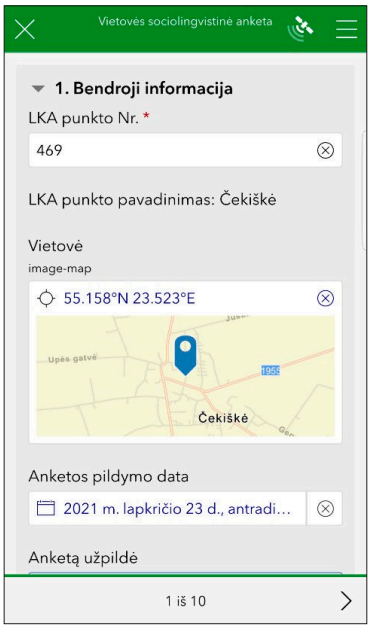

71 pav. Vietovės sociolingvistinės anketos *fragmentas*

109 Pirmąsias tris anketas jau parengtų anketų pagrindu rengė dr. Agnė Čepaitienė ir prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė, paskutinę naujai sukūrė dr. Agnė Čepaitienė, doc. dr. Rima Bakšienė ir prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė.

Visos anketos yra tinkamos ir seniausiems, ir naujausiems duomenims rinkti, tačiau vienos yra universalesnės, paprastesnės naudoti, kitos – specifiškesnės. Norint jas užpildyti, reikia turėti daugiau žinių iš tiriamųjų tarmių fonetikos ir fonologijos.

Anketas išmaniuosiuose įrenginiuose galima pildyti internete, o, jei reikia, ir nesant interneto ryšio (pavyzdžiui, dalyvaujant ekspedicijose miškingose vietovėse). Tokiu atveju į *Tarmyną* surinkta medžiaga bus pateikta vieno mygtuko paspaudimu, kai taps prieinamas interneto ryšys.

Sociolingvistinis pateikėjo klausimynas. Juo renkama bendroji informacija apie respondentus (vardas, pavardė, gimimo metai, vieta, sėslumas, tautybė, išsilavinimas, veikla, vietovė, į kurią vykstama dirbti, ir kt.), jų deklaruotas bendrinės kalbos ar tarminio kodo pasirinkimas įvairių situacijų atvejais, respondentų nuostatos apie bendrinės ir tarminės kalbos vartojimą ir kt. (žr. 69–70 pav.).

Šios anketos naujovė – duomenų automatizavimas: įvedus tiriamosios vietovės LKA punkto numerį, automatiškai nustatomas jo pavadinimas, ir vietovė pažymima žemėlapyje (jei duomenys renkami ne iš LKA punkto, o jam priskiriamų aplinkinių vietovių – žemėlapyje įrašomas tos vietovės pavadinimas), sugeneruojami unikalūs garso įrašo ir pateikėjo kodai. Taip užtikrinama vientisa ir unikali *Tarmyno* duomenų numeracijos sistema.

Garso įrašo failas. Unikaliu garso įrašo kodu pervadinamas ir pats garso įrašas, parengtas diktofonu (dažniausiai šis klausimynas pildomas įrašinėjant pateikėją atskiru įrenginiu).

Dėl didelės apimties garso įrašas į *Tarmyną* teikiamas naudojantis įvairiomis kompiuterio failų perdavimo paslaugomis (pavyzdžiui, *Wetransfer*) – sugeneruota nuoroda į garso įrašo failą siunčiama el. paštu tarmynas@lki.lt.

Vietovės sociolingvistinė anketa. Tai dar vienas klausimynas, kuris paprastai pildomas ekspedicijoje, apklausiant pateikėją (žr. 71 pav.). Juo pirmiausia apibūdinama tiriamoji vietovė – renkami administracijos centrų, mokyklų, darželių, parduotuvių, vietinių internetinių svetainių, televizijos, radijo ir kt. pavadinimai, svarbūs, vertinant vietovės infrastruktūros lygį, bendruomenių aktyvumą, judumą ir kt. Taip pat fiksuojama informacija apie tiriamosios vietovės kalbinį kraštovaizdį, kultūrinį, kalbinį paveldą, vardyną, duomenys apie vietinius gyventojus ir atsikėlėlius, pabaigoje tyrėjo teikiamas vietinės kalbos kaitos įvertinimas.

Duomenų tikslumą užtikrina automatizuotas vietovės, apie kurią klausimynu renkami duomenys, nustatymas – įvedus tiriamosios vietovės LKA punkto numerį, automatiškai nustatomas jo pavadinimas ir vietovė pažymima žemėlapyje.

Percepcijos tyrimo klausimynas. Jis daugiau naudojamas tikslinei grupei tirti – iki šiol nagrinėta Lietuvos gimnazistų geolingvistinė kompetencija ir nuostatos[110]. Klausimynu renkami bendrieji duomenys apie pateikėją, tarminės ir bendrinės kalbos asociatai, prašoma nurodyti savivaldybes, kuriose kalbama tarmine ir bendrine kalba ir kt. (žr. 72–73 pav.)[111].

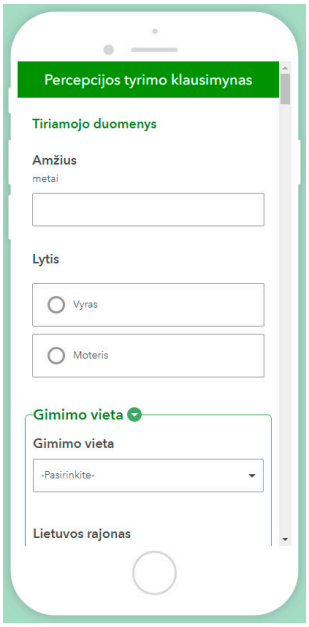

72 pav. Percepcijos tyrimo klausimyno *telefone fragmentas*

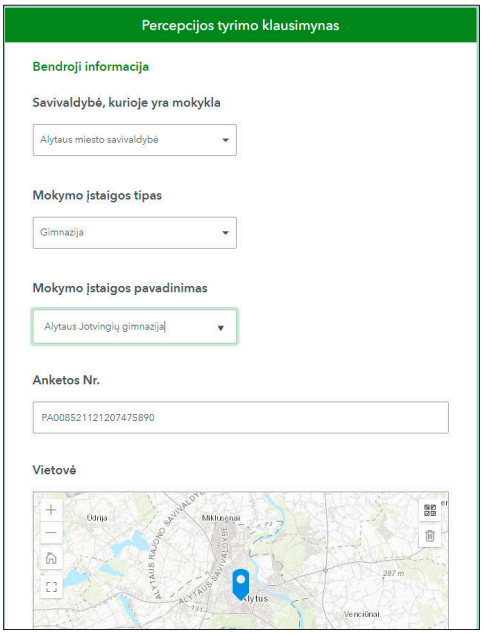

73 pav. Percepcijos tyrimo klausimyno *fragmentas*

Duomenų tikslumą užtikrina anketoje įdiegti klasifikatoriai – savivaldybė, mokymo įstaigos tipas ir mokyklos, kurioje renkami duomenys, pavadinimas pasirenkamas iš išsiskleidžiančių sąrašų (žr. 73 pav.). Juos pasirinkus, mokykla automatiškai lokalizuojama anketos žemėlapyje ir sugeneruojamas unikalus anketos kodas.

110 Žr.: Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Brazaitienė Laura 2020: *Lietuvių kalbos variantai: tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos*: kolektyvinė monografija, sudarė D. Aliūkaitė, D. Mikulėnienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla; Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Geržotaitė Laura 2017: *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*: kolektyvinė monografija, sudarė D. Aliūkaitė, D. Mikulėnienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

111 Ateityje plėtojant *Tarmyną*, numatyta anketoje teikti interaktyvų žemėlapį, suskirstytą savivaldybėmis, ir teikti galimybę jame atlikti žemėlapio užduotis.

Tarminių ypatybių vartojimo dažnių anketa. Penkių dalių anketos turinys apima visus pagrindinius lietuvių tarmių skirstymo kalbinius lygmenis: *Vokalizmo ypatybės: kirčiuoti balsiai*, *Vokalizmo ypatybės: nekirčiuoti balsiai*, *Vokalizmo ypatybės: dvigarsiai*, *Konsonantizmo ypatybės*, *Prozodijos ypatybės* (žr. 74–76 pav.)[112].

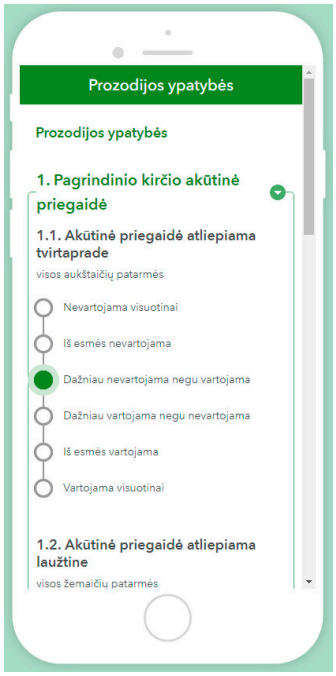

74 pav. Tarminių ypatybių vartojimo dažnių anketos *telefone fragmentas*

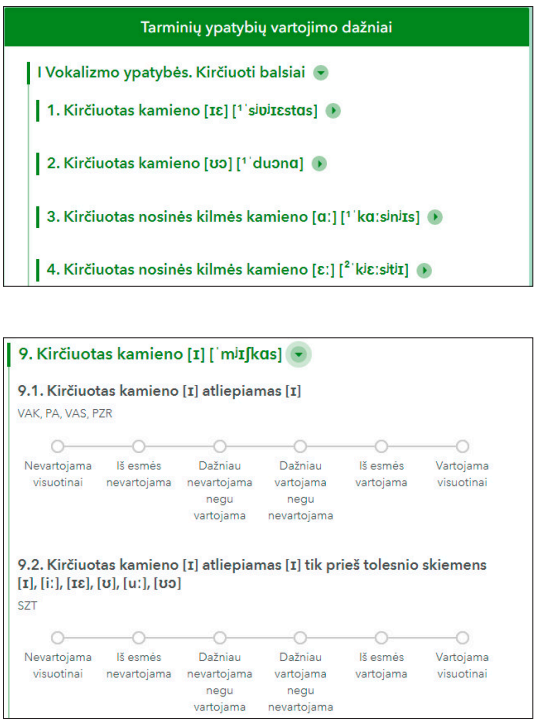

75–76 pav. Tarminių ypatybių vartojimo dažnių anketos *fragmentas*

Pirmieji klausimai yra didesnės tarmių diferencinės reikšmės (pavyzdžiui, skiriamosios aukštaičių ir žemaičių ypatybės), paskutiniai – mažesnės (pavyzdžiui, skiriamieji panevėžiškių ir širvintiškių požymiai). Prie kiekvieno klausimo pateikta po vieną bendrinės kalbos pavyzdį, užrašytą tarptautinės fonetinės abėcėlės simboliais[113].

Smulkesnėse klausimų dalyse pateikti fonetiniai atitikmenys, vartojami lietuvių patarmėse. Prie kiekvieno iš jų pateikti patarmių trumpiniai, rodantys, kurioms tradicinėms

112 Apie anketą ir jos sudarymo principus dar žr. Bakšienė Rima 2021: Kauno rajono kalbinis variantiškumas – „Tarmyno“ modelio kūrimo pagrindas. – *Respectus Philologicus* 39(44), 73–88.

113 Bakšienė Rima, Čepaitienė Agnė 2017a: Tarptautinės fonetinės abėcėlės taikymo lietuvių tarmių garsams galimybės. – *Baltistica* 52(1), 105–135. Prieiga internete: http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/2303/2270.

patarmėms tam tikri atliepiniai yra būdingi[114]. Tačiau jie laikytini tik orientacinėmis gairėmis, nes anketavimo tikslas – fiksuoti realią kalbos ypatybių vartoseną. Todėl fiksuojami visi tiriamojo pateikėjo ištarti garsai. Klausimo pabaigoje įrašomi ir galimi kitokie, klausimo variantuose nepateikti, atliepinių variantai[115].

Viena anketa pildoma vienam pateikėjui – klausantis garso įrašo, fiksuojamos respondento vartojamos tarminės ypatybės.

Duomenų tikslumą užtikrina maksimalus anketos automatizavimas: įvedus tiriamosios vietovės LKA punkto numerį, automatiškai nustatomas jo pavadinimas ir vietovė pažymima žemėlapyje, įrašomas (įklijuojama kopija) *Sociolingvistiniame pateikėjo klausimyne* automatiškai sugeneruotas garso įrašo, kuriame analizuojamos kalbančio pateikėjo kalbos ypatybės, numeris, atsakymų variantams naudojama modifikuota Likerto skalė[116], kuria užfiksuojamas ne tik tarminės ypatybės paplitimas, bet ir vartojimo dažnis (žr. 75–76 pav.).

Anketų vartotojai. Iki šiol aptartomis anketomis naudotis gali tik dviem būdais:

1) jeigu tyrėjas turi paskyrą erdvinių duomenų valdymo sistemoje *ArcGIS Online*, jis turėtų iš programėlių parduotuvės (pavyzdžiui: *Google Play*, *Apple Store* ar kt.) į telefoną ar planšetę atsisiųsti aplikaciją *Survey123*, prisijungti prie paskyros ir atsisiųsti dominančias anketas į savo išmanųjį įrenginį; kaip minėta anksčiau, anketa veikia ir nesant interneto ryšio (žr. 77–79 pav.);

2) paskyrą sistemoje *ArcGIS Online* turintis tyrėjas gali naudotis įrankiu interneto naršyklėje.

Visos anketos registruotiems vartotojams prieinamos *Geolingvistikos portale*.

114 Zinkevičius Zigmas 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis; *Lietuvių kalbos tarmės*: *chrestomatija*, redaktoriai E. Grinaveckienė, K. Morkūnas, Vilnius: Mintis, 1970; *Lietuvių kalbos atlasas* II. *Fonetika*, atsakingasis redaktorius K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1982; *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sudarė R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004 ir kt.

115 Dar žr.: Bakšienė Rima 2021: Kauno rajono kalbinis variantiškumas – „Tarmyno“ modelio kūrimo pagrindas. – *Respectus Philologicus* 39(44), 73–88; Bakšienė Rima, Čepaitienė Agnė 2017a: Tarptautinės fonetinės abėcėlės taikymo lietuvių tarmių garsams galimybės. – *Baltistica* 52(1), 105–135. Prieiga internete: http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/ view/2303/2270.

116 Jamieson Susan 2005: Likert Scales: How to (ab) Use Them. – *Medical Education* 38(12), 1217–1218. Prieiga internete: https://www.researchgate.net/publication/8160021_Likert_Scales_How_to_ab_Use_ Them#fullTextFileContent; Croasmun Jamies T., Ostrom Lee 2011: Using Likert-Type Scales in the Social Sciences. – *Journal of Adult Education* 40(1), 19–22. Prieiga internete: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ961998.pdf.

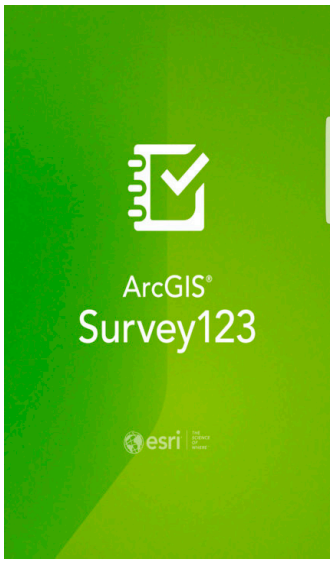

77–78 pav. *Programėlė* Survey123

79 pav. Tarmyno *klausimynai programėlėje* Survey123

Pavyzdžiui, atvykstama į ekspediciją rinkti pateikėjo duomenų ir įrašyti tarmės pavyzdžių. Tokiu atveju atsidaromas į išmanųjį įrenginį parsisiųstas *Sociolingvistinis pateikėjo klausimynas* ir atliekami šie veiksmai:

1) užpildomi žvaigždute pažymėti klausimai: paspaudžiamas mygtukas *Rasti mano vietą* (juo nustatomos vietos, kurioje atliekama apklausa, geografinės koordinatės, įrenginyje įjungta vietovę leidžianti nustatyti paslauga (GPS)); įrašomas LKA punkto Nr., anketos pildymo data ir medžiagą renkančio asmens vardas, pavardė; aplikacijoje bus sugeneruoti garso įrašo ir pateikėjo unikalūs kodai; tuomet galima pasirinkti – anketą pildyti iš karto ar vėliau (įvesti duomenys bus išsaugoti);

2) pasirinktu įrenginiu (mobiliuoju telefonu, planšete, diktofonu ar kt.) pradedama įrašinėti: sukuriama garsinė anotacija (įkalbamas *Sociolingvistiniame pateikėjo klausimyne* automatiškai sugeneruotas garso įrašo ir pateikėjo numeris) ir įkalbami svarbiausi duomenys (ta pati informacija, kaip ir įrašinėjant tradiciniu būdu);

3) įrašomas tekstas (pokalbis su pateikėju).

Kai prieinamas interneto ryšys, užpildyta anketa pateikiama *Tarmynui*. Į kompiuterį perkeliami garso įrašo failai pavadinami anketoje sugeneruotu garso įrašo kodu ir atsiunčiami elektroniniu paštu tarmynas@lki.lt.

Kai garso įrašai yra didelės apimties, jie įkeliami į nemokamą failų siuntimo platformą *Wetransfer* (ar analogišką) ir nurodytu elektroniniu paštu atsiunčiama failų siuntimo platformoje sugeneruota garso įrašo nuoroda.

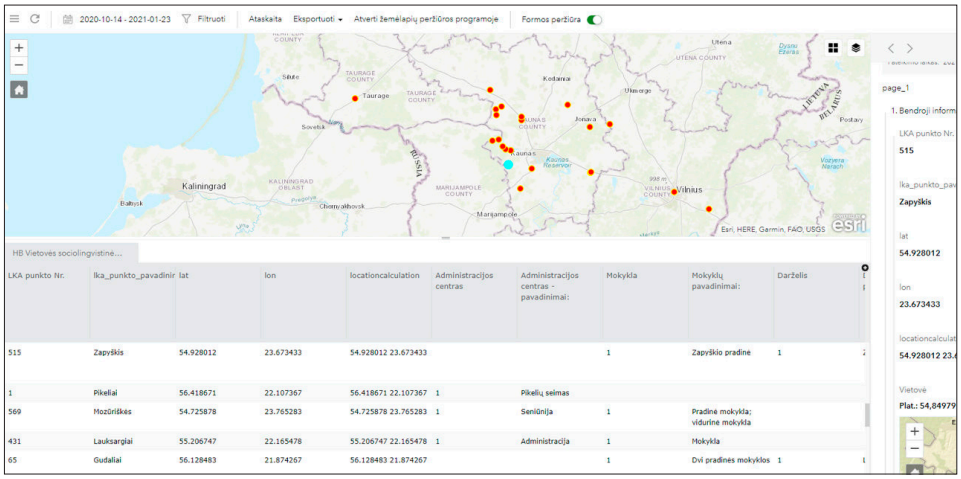

80 pav. Sociolingvistiniu pateikėjo klausimynu *renkami duomenys realiu laiku (fragmentas)*

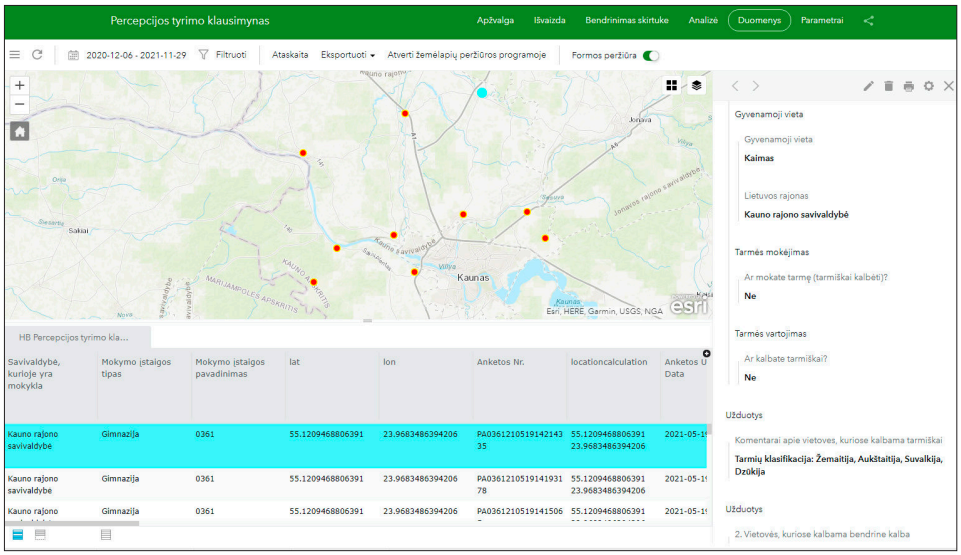

81 pav. Percepcijos tyrimo klausimynu *renkami duomenys realiu laiku (fragmentas)*

Duomenys Tarmyne *realiu laiku*. Aplikacija *Survey123* sukurtų anketų duomenys į *Tarmyną* patenka realiu laiku, vos tarmių medžiagą renkantis tyrėjas pateikia užpildytą anketą (žr. 80–81 pav.).

Žemėlapiuose matomos vietovės, kuriose surinkti duomenys. Juos peržiūrėti ir redaguoti gali klausimynus užpildę tyrėjai, turintys paskyras platformoje *ArcGIS Online*. O visus duomenis matyti, archyvuoti ir analizuoti gali šios platformos administratorius.

Duomenų peržiūros funkcija naudinga ne tik atliekant duomenų patikrą, bet ir planuojant bei kontroliuojant ekspedicijas.

KITOS SAITYNO PROGRAMĖLĖS. Išbandant *Tarmyno* modelį ir ieškant geriausio varianto heterogeniškiems kalbiniams duomenims rinkti, parengtos ir kitokių funkcijų saityno programėlės. Jos sukurtos jau kalbinių duomenų sluoksnių pagrindu (plačiau žr. skyriuje „*Tarmyno* duomenų rinkiniai"). Programėlėse automatiškai paveldimi visi jau įvestų tam tikrų kalbinių duomenų atributai, tačiau naujų duomenų atributai užpildomi naujai.

Vieni ryškesnių dviejų modelyje išbandytų tipų aplikacijų skirtumų būtų šie:

- saityno programėlėmis medžiaga kaupiama atsidarius interaktyvų žemėlapį;
- teikiama galimybė remtis papildomais archyviniais ar naujausiais duomenimis (visada galima prisidėti papildomų duomenų rinkinių sluoksnių) ir kt.

Taip pildoma informacija apie likusią *Tarmyną* sudarančią kalbinę medžiagą: apie tarmių aprašų sąsiuvinius, LKA korteles, Salio anketas *Apklausas 1 (žodžių geografijai)*, garso įrašus, jų fragmentus ir Tarptautinės fonetinės abėcėlės simboliais transkribuotus tekstus, nuotraukas, išvestinius tyrimų rezultatus (žr. 82–88 pav.)[117]. Teikiami šių objektų garsiniai failai, vaizdai, perrašai ir metaduomenys.

Tarmių aprašų sąsiuvinių atributų rinkimo ir redagavimo programėlė. Šios aplikacijos naudojimosi principas panašus, kaip ir transkribuotų garso įrašų fragmentų, tik metaduomenys čia visada įvedami nauji, nepaveldimi iš kitų duomenų rinkinių: pasirenkamas taškas (LKA punktas), kuriame užrašytas sąsiuvinis, ir surašomi atributai – sąsiuvinio numeris, trumpai apibūdinamas turinys, nurodomas sąsiuvinio autorius, užrašymo metai ir kita informacija (žr. 82 pav.).

Atskirame langelyje įrašomas sąsiuvinio unikalus kodas, sugeneruotas duomenų bazę administruojančių naudotojų, ir nuoroda į skaitmeninę sąsiuvinio versiją. Skenuoti sąsiuviniai aplikacijoje nepridedami dėl pernelyg didelės apimties. Kaip įprasta kitose duomenų bazėse, čia teikiama nuoroda į interneto serverį, kuriame saugoma konkretaus sąsiuvinio skaitmeninė kopija.

LKA kortelių atributų rinkimo ir redagavimo programėlė. Šiuo įrankiu renkami LKA kortelių atributai iš esmės sutampa su fiksuotais senoje, neatnaujinamoje Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyvo duomenų bazėje[118] (žr. 83 pav.). Taip pasielgta tikslingai: ateityje, plėtojant *Tarmyną*, numatyta senosios tarmių duomenų bazės duomenis perkelti į naujai sukurtą duomenyną.

117 Šias programėles kūrė dr. Agnė Čepaitienė ir dokt. Aidas Gudaitis. Konsultavo prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė. Medžiagą rinko, testavo ir pasiūlymus pagerinti programėles teikė dr. Agnė Čepaitienė, dr. Laura Brazaitienė, dokt. Žydrūnas Šidlauskas.

118 *Tarmių archyvo duomenų bazė*. Prieiga internete: http://tarmes.lki.lt/.

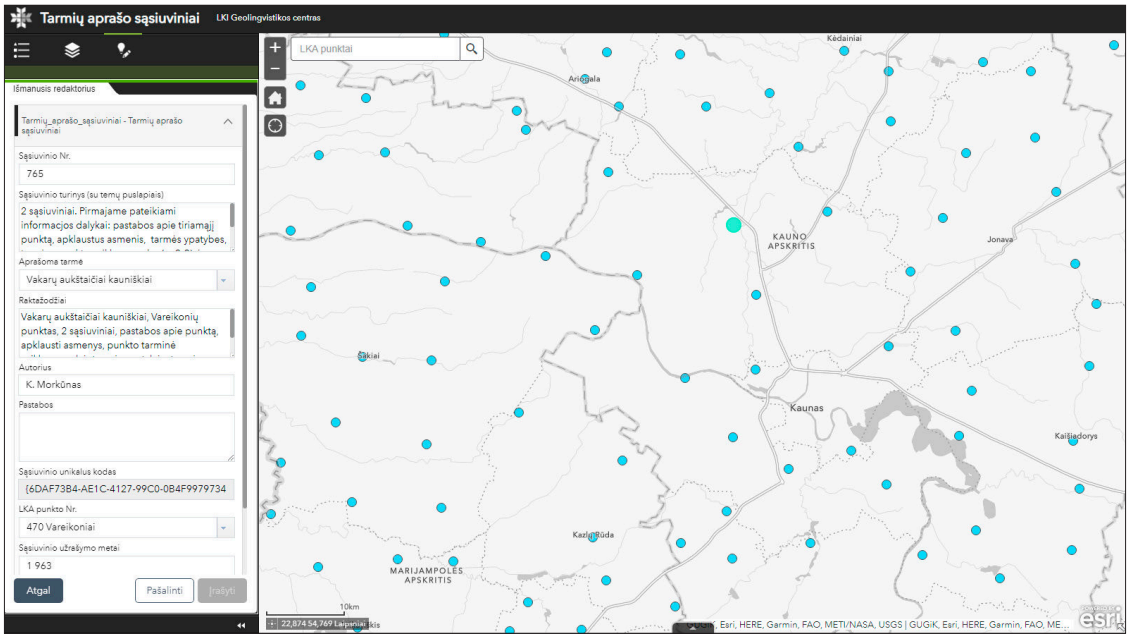

82 pav. *Tarmių aprašų sąsiuvinių atributų rinkimo ir redagavimo programėlė*

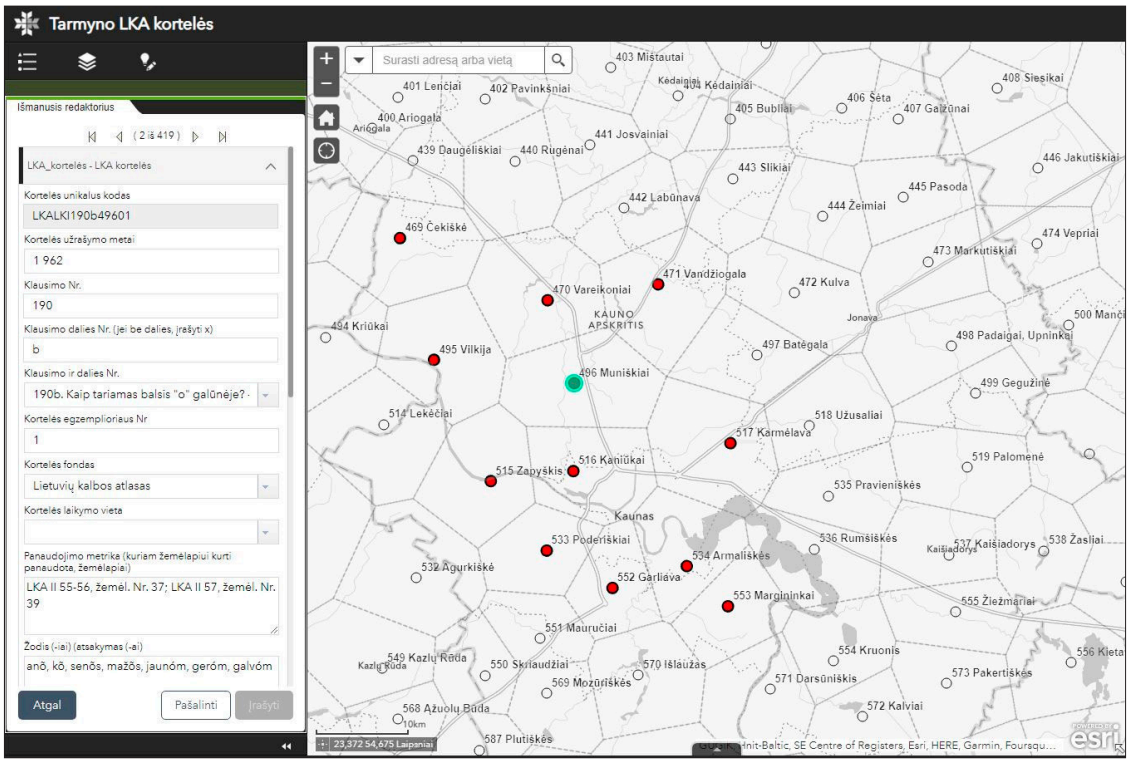

83 pav. *LKA kortelių atributų rinkimo ir redagavimo programėlė*

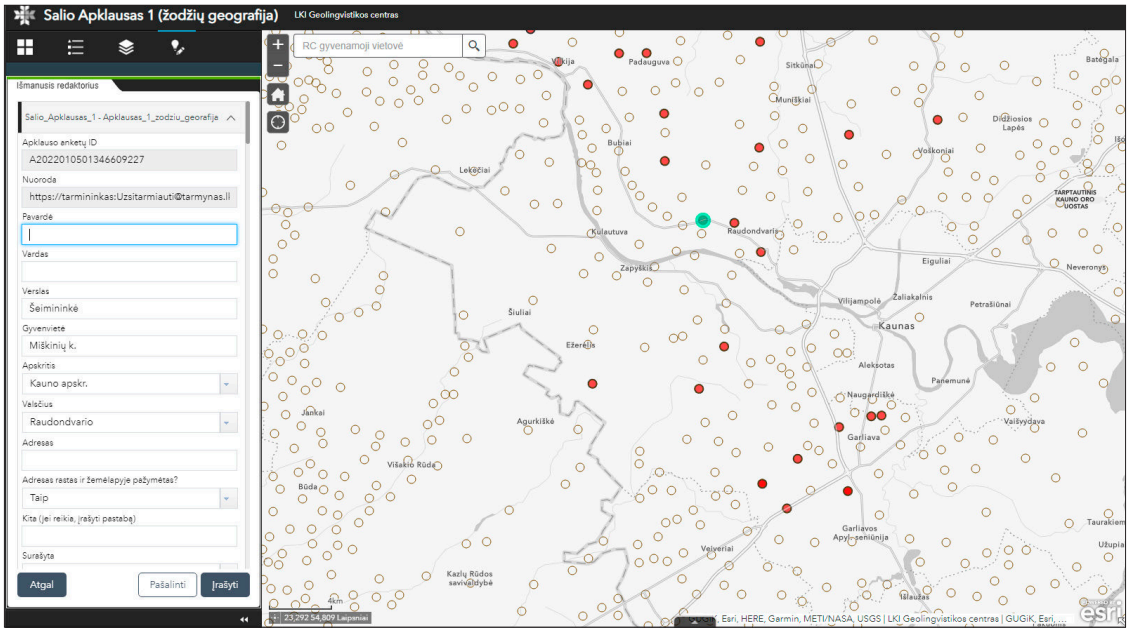

84 pav. *Aplikacija Antano Salio anketos* Apklausas 1 (žodžių geografijai) *duomenims rinkti*

Iš įvestų naujovių dabar minėtinos bent kelios.

Tarmyne galima rasti informacijos, kur panaudoti kortelės duomenys, t. y. kuriam žemėlapiui rengti ir kuriame žemėlapio komentare jie minimi.

Šiame įrankyje taip pat teikiama nuoroda į interneto serverį, kuriame saugoma kiekvienos kortelės skaitmeninė kopija.

Duomenų tikslumą užtikrina aplikacijoje esantis programos klausimų, kuriais remtasi užrašant korteles, klasifikatorius.

Anketos Apklausas 1 (žodžių geografijai) *atributų rinkimo ir redagavimo programėlė*. Ji skirta archyvinei leksikos medžiagai – Salio parengtos anketos pagrindu sukauptiems duomenims – išsaugoti (žr. 84 pav.).

Į *Tarmyną* patenka šiuo klausimynu rinkti duomenys apie pateikėją, jo gyvenamąją vietovę ir tikrintoją, perrašomi ir anketose pateikti atsakymai į klausimus, t. y. užrašyta įvairi leksika, anketos rengėjo suskirstyta į aštuonias grupes – gyvulių, paukščių, roplių, kiaupių, žuvų, bestuburių, augalų, grybų pavadinimai.

Anketoje automatiškai sugeneruojamas anketos unikalus kodas ir nuoroda į skaitmeninę anketos kopiją, taip pat yra automatizuotas valsčiaus ir apskrities pasirinkimas iš išsiskleidžiančio sąrašo, teikiama galimybė pildant duomenis pasinaudoti papildomais informaciniais rinkiniais (pavyzdžiui: archyvine kartografine medžiaga, valsčių ribomis, ieškant jau išnykusių gyvenamųjų vietovių, kuriose užrašytos anketos). Šiame

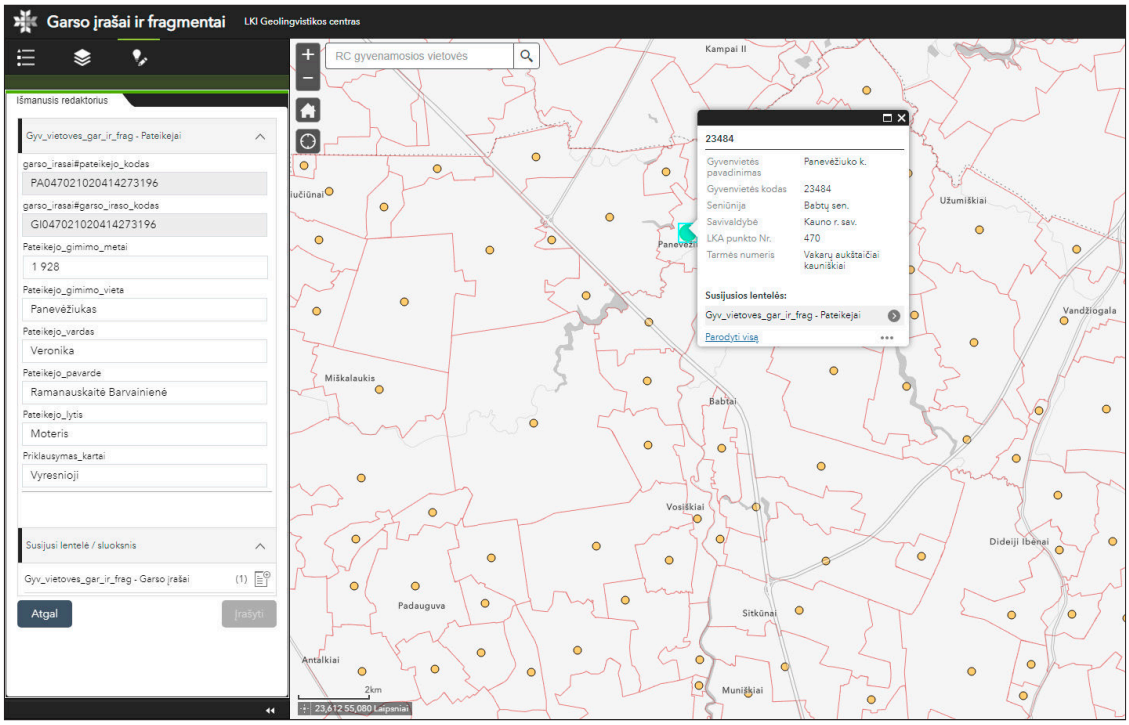

85 pav. *Aplikacija garso įrašų ir jų fragmentų atributams rinkti*

įrankyje teikiama nuoroda į interneto serverį, kuriame saugoma kiekvienos anketos aukštos kokybės skaitmeninė kopija PDF formatu.

Garso įrašų ir fragmentų atributų rinkimo ir redagavimo programėlė. Prieš pildant šią aplikaciją, jau turi būti užpildytas *Sociolingvistinis pateikėjo klausimynas*, kuriame sugeneruojamas unikalus garso įrašo ir pateikėjo kodas ir nustatomos garso įrašo atlikimo vietos tikslios geografinės koordinatės. Ši informacija arba automatiškai patenka į garso įrašų aplikaciją, arba užpildoma rankomis. Naudojantis anketoje užfiksuotomis geografinėmis koordinatėmis, garso įrašai yra geokoduojami, t. y., naudojant Lietuvos geolokatorių[119], lokalizuojami žemėlapyje.

Taip pat saityno programėlėje aprašomi kiti garso įrašo metaduomenys: trukmė, kokybė, trumpai apibūdinamas turinys, nurodomi reikšminiai žodžiai ir kt. (žr. 85 pav.).

Šioje programėlėje matyti su garso įrašų atributais susijusi garso įrašų fragmentų ir jų transkripcijų lentelė. Žemėlapyje teikiami paveldėti jau aprašytų garso įrašų fragmentų ir jų transkripcijų metaduomenys, taip pat galima koreguoti įvestus ar pildyti naujus duomenis.

119 Žr. *ArcGIS Living Atlas of the World – Lietuvos geolokatorius v.2*. Prieiga internete: https://www.gisbaltic.eu/content/dam/distributor-share/gisbaltic-eu/esri-lt/home/2020-la-lietuvos-geolokatorius-v.2.pdf.

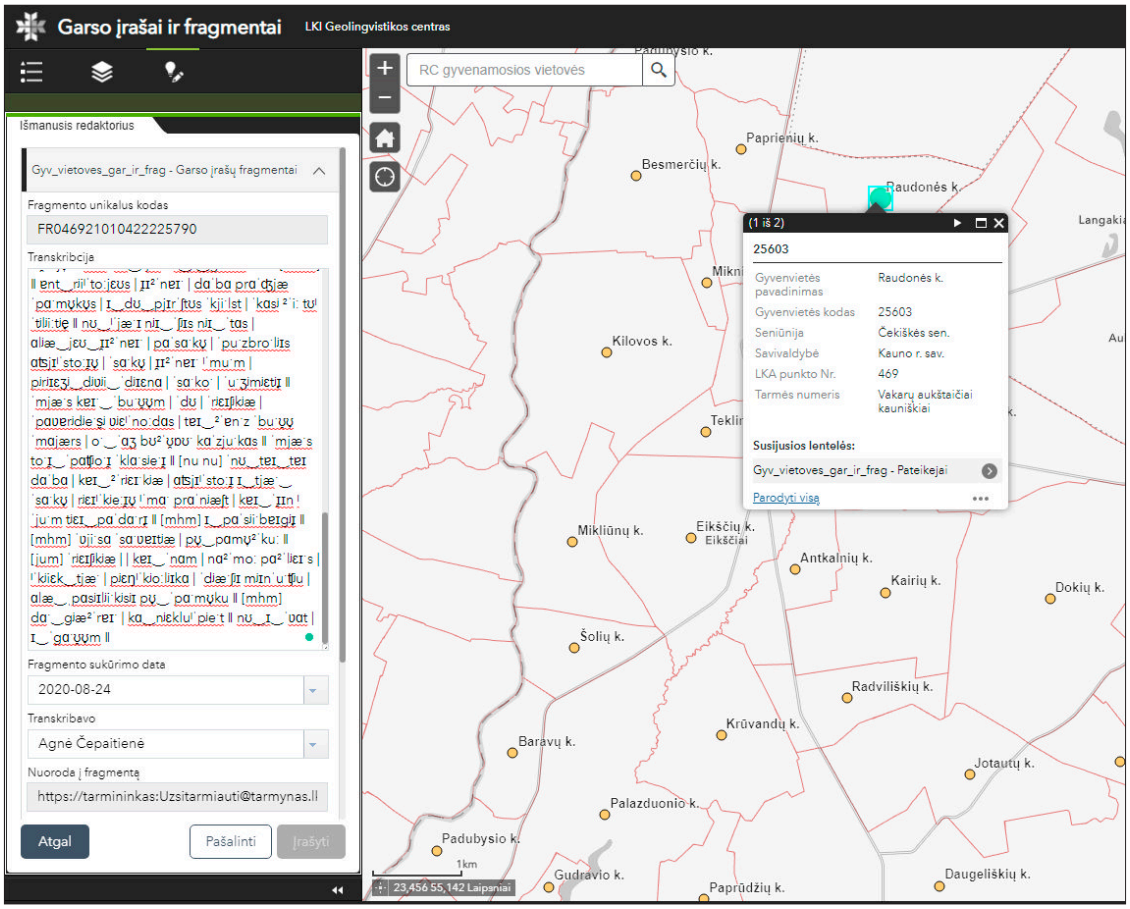

86 pav. *Aplikacija garso įrašų fragmentų ir tarptautine fonetine abėcėle transkribuotų pavyzdžių atributams rinkti*

Jeigu siekiama pridėti naują garso įrašą, jo fragmentą ir (ar) transkribuotą tekstą, aplikacijos žemėlapyje surandama vietovė, kurioje apklaustas pateikėjas, užpildoma informacija apie pasirinktą garso įrašą ir (ar) jo fragmentą, įkopijuojamas ir išsaugomas specialiais simboliais parengtas tekstas (žr. 86 pav.).

Kaip ir kitose aplikacijose, čia galima pasinaudoti papildoma informacija lokalizuojant minėtus objektus. Pavyzdžiui, žemėlapyje parodyti tarmių ar savivaldybių ribas, kitus sukeltus fragmentus, LKA punktų sluoksnį ir bet kokius *Tarmyno* vartotojų parengtus ar kitų Lietuvos ir užsienio šaltinių duomenis.

Vietovių nuotraukų atributų rinkimo ir redagavimo programėlė. Šio įrankio naudojimosi ir pildymo principai iš esmės atitinka tai, kas pasakyta apie tarmių aprašų sąsiuvinių ir LKA kortelių duomenų pateikimą.

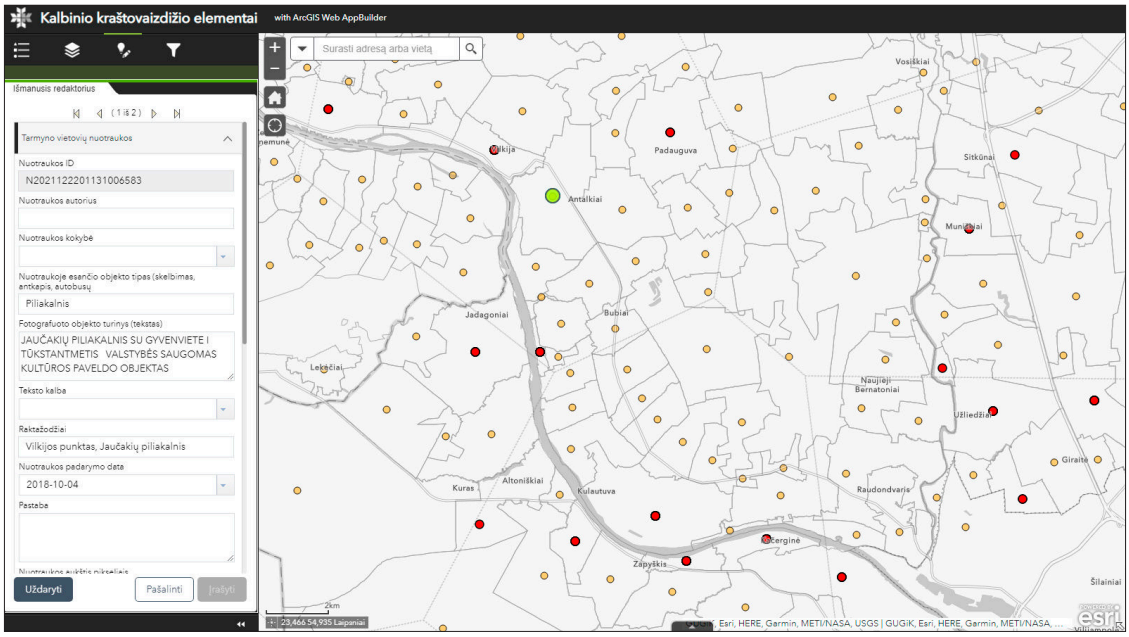

87 pav. *Aplikacija vietovių nuotraukų atributams rinkti*

Skiriasi tik metaduomenys: fiksuojama nuotraukos padarymo ir aprašymo informacija, kokybė, autorius, nuotraukos perrašas, reikšminiai žodžiai, jei objekte yra teksto – nurodomas kalbos variantas ir kt. duomenys (žr. 87 pav.).

Kaip ir tarmių aprašų sąsiuvinių bei LKA kortelių aplikacijose, taip ir čia pats objekto vaizdas nepridedamas, o teikiama nuoroda į interneto serverį, kuriame saugoma skaitmeninė kiekvienos nuotraukos kopija.

Išvestinių tyrimo rezultatų atributų rinkimo ir redagavimo programėlė. Šis įrankis taip pat panašus į tuos, kuriuose teikiama nuoroda į internetinį serverį, kuriame išsaugoti objektų vaizdai ar dokumentai PDF formatu (žr. 88 pav.).

Pasirinkta kaupti informaciją apie išvestinių duomenų tipą (pavyzdžiui, mokslinę publikaciją), autorių, fiksuojamas pavadinimas, leidinio, kuriame publikuotas objektas, duomenys, reikšminiai žodžiai, aprašoma patarmė ir kt.

Skirtingų aplikacijų pasirinkimą *Tarmyno* kalbinei medžiagai kaupti lemia pats kalbinės medžiagos heterogeniškumas: apklausoms tinkamesni atrodo įrankiai, sukurti aplikacija *Survey123*, o archyviniams, istoriniams ar tokiems duomenims, kuriems aprašyti pakanka grupės atributų, – kitomis saityno programėlėmis parengti įrankiai.

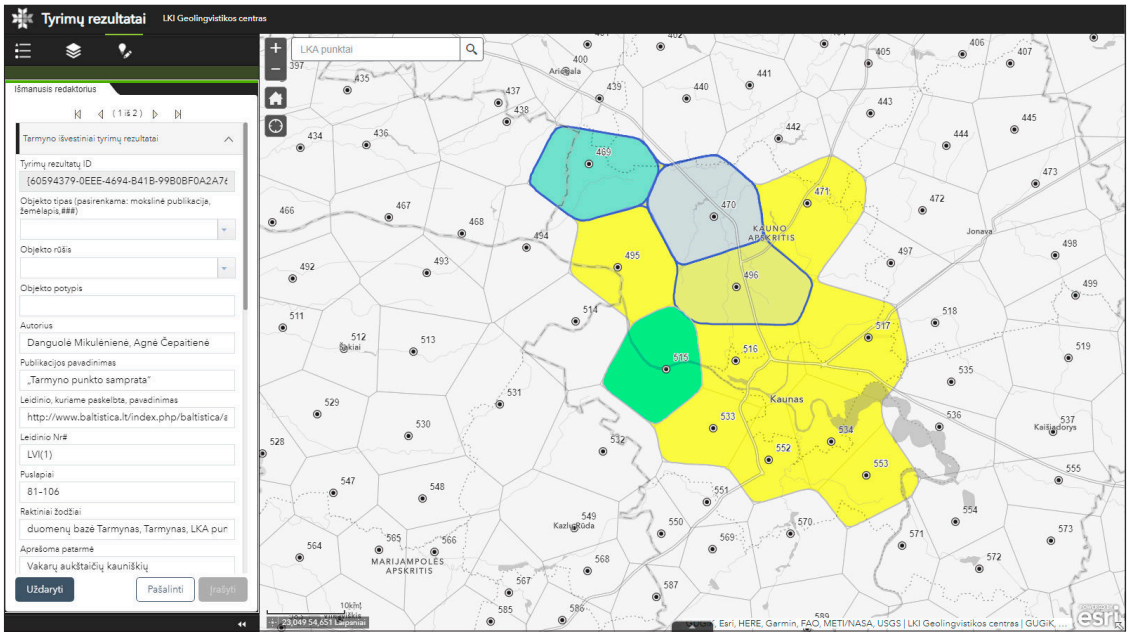

88 pav. *Aplikacija išvestinių tyrimų rezultatų atributams rinkti*

Kurie iš jų yra tinkamesni ir patogesni *Tarmyno* duomenims, paaiškės plėtojant šį duomenyną, pildant kitų Lietuvos arealų medžiaga. Tada ir bus matyti, ar reikėtų išbandyti naujus platformoje *ArcGIS* teikiamus įrankius.

Daugiau siūlymų ir rekomendacijų tikimasi iš tyrėjų, kurie jau įsitraukia į kalbinių duomenų kaupimo darbus.

Tarmyno duomenų rinkiniai

Iš aprašytais įrankiais sukauptų įvairiapusių kalbinių duomenų sudaryti atskiri *Tarmyno* rinkiniai (duomenų sluoksniai): garso įrašų, jų fragmentų, transkribuotų tekstų, LKA kortelių, tarmių aprašų sąsiuvinių, nuotraukų ir kt. Visi duomenų rinkinius sudarantys objektai yra susieti su tikslia geografine vietove[120].

Atliekant pakartotinę sukauptų duomenų patikrą, tikslinant ir analizuojant medžiagą, vienu metu žemėlapyje galima operuoti keliais ar net visais duomenų rinkiniais, filtruoti duomenis, pasirinkti jų simbolizaciją, peržiūrėti, redaguoti lenteles, keisti pagrindo žemėlapį (pavyzdžiui, pasirinkti tokį, kuriame matomas Lietuvos ir pasaulio kelių tinklas), dalytis žemėlapiu su kitais ir kt.

Dar daugiau, naudojantis *Tarmynu*, galima remtis patikimų šaltinių teikiamais papildomais socioekonominiais ir sociokultūriniais duomenimis, istoriniais kartografiniais ir kt. sluoksniais, juos susieti su *Tarmyno* kalbinių duomenų rinkiniais (žr. skyrių „*Tarmyną* papildantys informaciniai duomenys“).

Visų *Tarmyną* sudarančių duomenų rinkinių pagrindu sukurtos patrauklios, paprastos naudoti kalbinės ir nekalbinės medžiagos peržiūros ir perklausos programėlės. Tai interaktyvūs žemėlapiai, kuriais naudojantis galima be GIS technologinių žinių susipažinti su *Tarmyno* turiniu.

Visos kalbinės ir dalies nekalbinės medžiagos peržiūros ir perklausos programėlė. Visą *Tarmyną* sudarančią Kauno rajono kalbinę ir dalį nekalbinės medžiagos galima peržiūrėti ir perklausyti vienoje programėlėje *Tarmyno kalbinė ir nekalbinė medžiaga* (žr. 89 pav.). Pavyzdžiui, ieškant atsakymų į tyrimo klausimus, galima pasirinkti kelis dominančius duomenų sluoksnius – atlikti kelių kartų garso įrašų analizę, analizuojant Salio anketomis *Apklausas 1 (žodžių geografijai)* surinktus duomenis, pasitelkti Lietuvos tarpukario valsčių žemėlapį ir kt.

Garso įrašų perklausos ir jų atributų peržiūros programėlė. Vienas iš svarbiausių *Tarmyno* sluoksnių, kurio pagrindu sukurta programėlė, yra pirminis tarmėtyrinis šaltinis – geokoduotų garso įrašų rinkinys (žr. 90 pav.). Šiuo metu jį sudaro 200 garso įrašų, surinktų 1950–2021 m. Kauno rajone. Garso įrašai žemėlapyje pažymėti interaktyviais taškais.

120 Parengė dr. Agnė Čepaitienė ir dokt. Aidas Gudaitis. Konsultavo prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė. Testavo ir pasiūlymus pagerinti programėles teikė dr. Agnė Čepaitienė, dr. Laura Brazaitienė, dokt. Žydrūnas Šidlauskas.

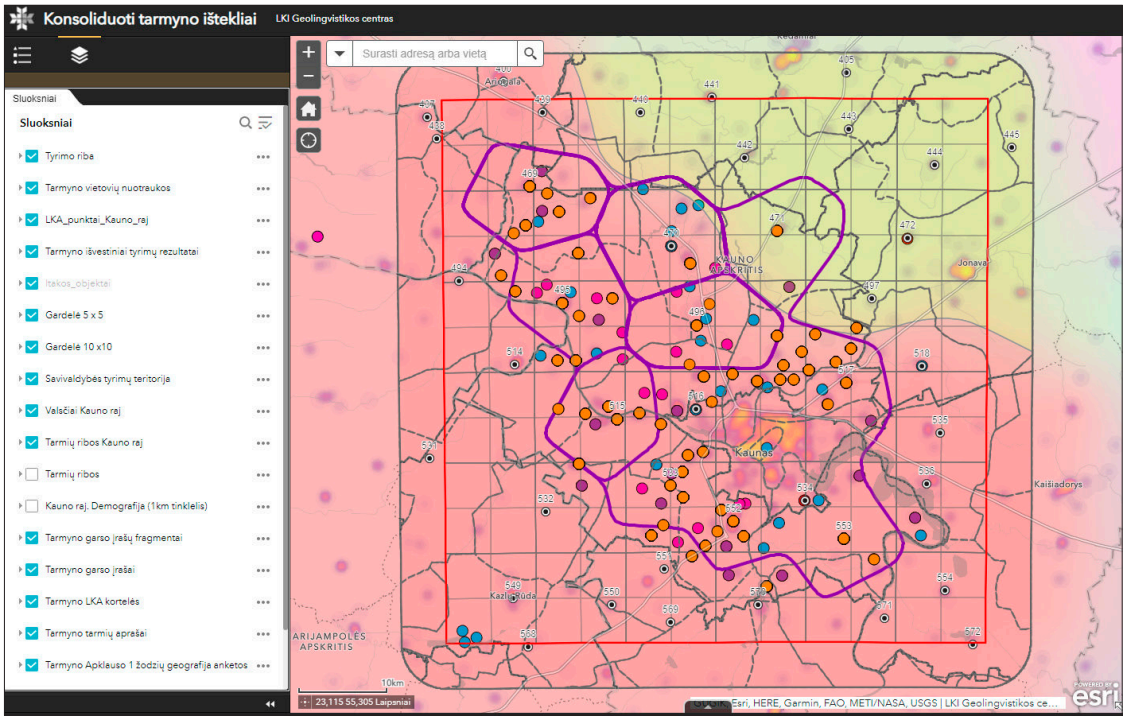

89 pav. Tarmyno *visų kalbinių ir svarbesnių nekalbinių duomenų peržiūros programėlė*

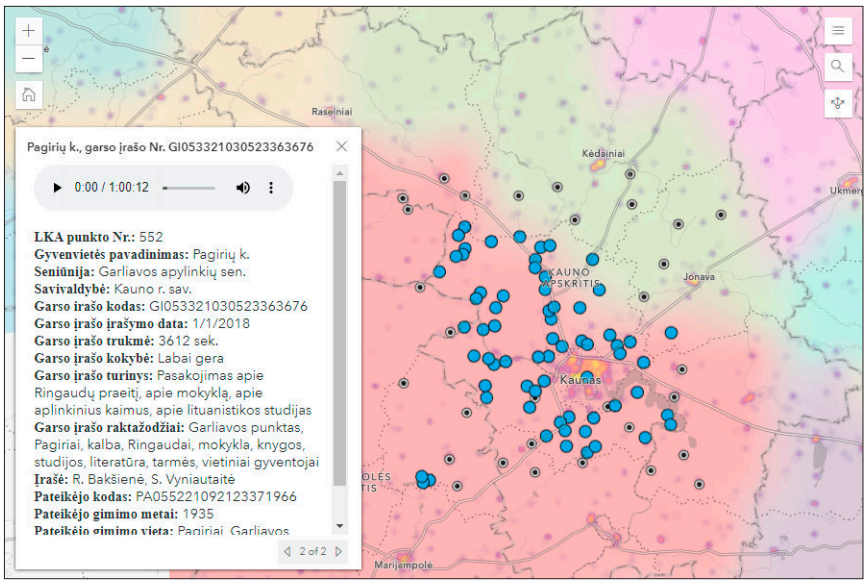

90 pav. *Garso įrašų peržiūra ir perklausa* Tarmyne

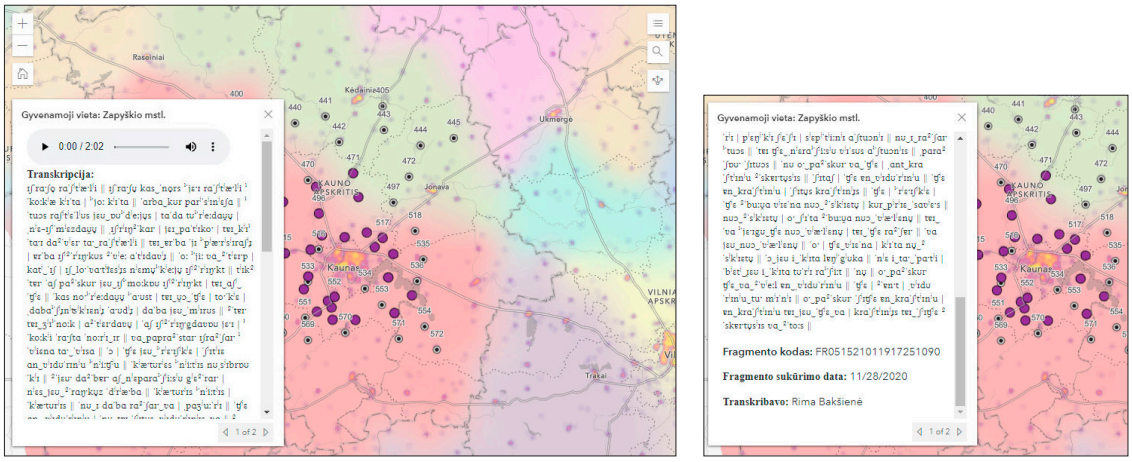

91–92 pav. *Transkribuotų fragmentų peržiūra ir perklausa*

Paspaudus ant kiekvieno žemėlapyje lokalizuoto garso įrašo, iššokančiame lange matyti svarbiausia informacija: garso įrašo trukmė, įrašymo data, įrašytojas, *Tarmyno* (LKA) punktas, nurodyta tarmė pagal tradicinę tarmių klasifikaciją, trumpai apibūdintas garso įrašo turinys, reikšminiai žodžiai ir kt. Taip pat galima bet kokios trukmės garso įrašo perklausa[121].

Taip pateikti garso įrašai naudingi dėl daugelio priežasčių, Pavyzdžiui, visų lokalizuotų garso įrašų žemėlapyje matyti baltosios zonos, iš kurių dar nėra tarmių garso įrašų pavyzdžių. Taigi šis kalbinės medžiagos sluoksnis naudingas taikomosios mokslinės veiklos vadybai, planuojant ekspedicijas tarmių medžiagai rinkti, atliekant vietinių kalbos variantų stebėseną.

Garso įrašų fragmentų peržiūros ir perklausos programėlė. Šioje programėlėje galima išgirsti ir perskaityti tam tikros gyvenamosios vietovės vietinio kalbos varianto pavyzdį (žr. 91–92 pav.). Kiekvieno fragmento trukmė yra apie 2 min., o tai yra apie 300 tarptautinės fonetinės abėcėlės simboliais užrašytų žodžių. Transkribuoti tekstai pateikti *Times New Roman* šriftu.

Šie pavyzdžiai yra nuasmeninti, todėl prieinami ir neregistruotiems portalo vartotojams.

LKA kortelių ir jų atributų peržiūros programėlė. Šioje programėlėje galima peržiūrėti kiekvienos LKA kortelės, užrašytos tam tikroje gyvenamojoje vietovėje (LKA punkte), metaduomenis: klausimo numerį, klausimą su kirčiuotais pavyzdžiais, kortelės

121 *Geolingvistikos portale* visas garso įrašas prieinamas registruotiems mokslininkams, o visuomenei – iliustratyvūs garso įrašų fragmentai.

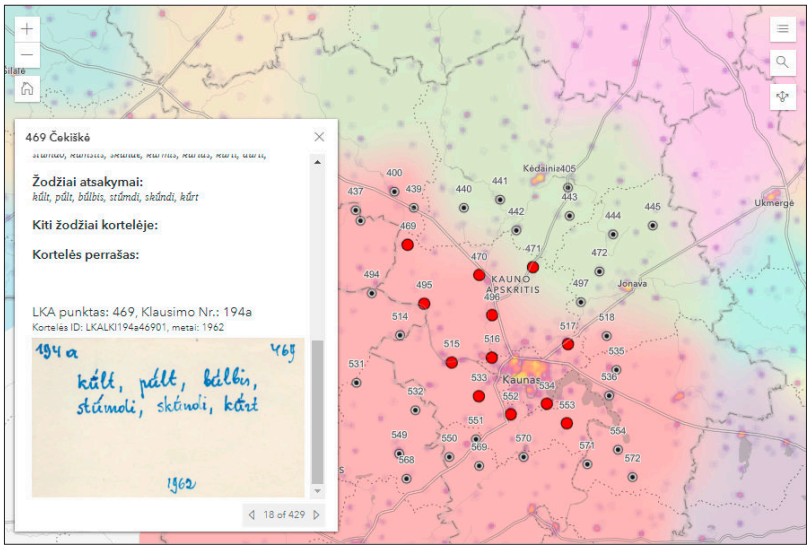

93 pav. *LKA kortelių ir jų atributų peržiūra*

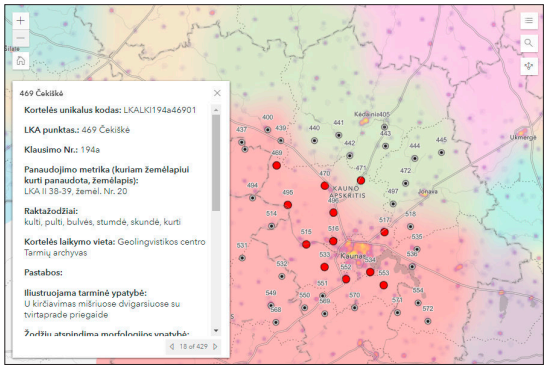

94 pav. *LKA kortelės atributai* Tarmyne

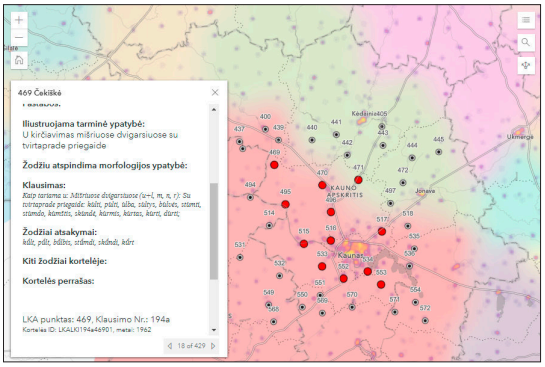

95 pav. *LKA kortelės perrašas ir kiti atributai* Tarmyne

panaudojimo metriką, t. y. žemėlapį ir komentarų knygos puslapius, kuriuose rašoma apie kortelėje iliustruojamą ypatybę (žr. 93–95 pav.).

Čia teikiama ir skaitmeninė LKA kortelės kopija. Paspaudus ant aktyvaus žodžio *Nuoroda*, naujame naršyklės lange atidaromas didelis, geros raiškos kortelės vaizdas.

Tarmių aprašo sąsiuvinio ir jo atributų peržiūros programėlė. Šioje programėlėje teikiami duomenys, aktualūs besidomintiems tradicinių tarmių ypatybėmis, folkloru, istorine socioekonomine gyvenamųjų vietovių situacija ir kt. Paspaudus ant interaktyvaus taško, žyminčio vietovę, kurioje užrašytas sąsiuvinis, galima sužinoti pagrindinę informaciją apie šį objektą: koks tai LKA punktas, glaustas sąsiuvinio turinys, reikšminiai žodžiai, užrašytojai, pastabos (žr. 96–97 pav.).

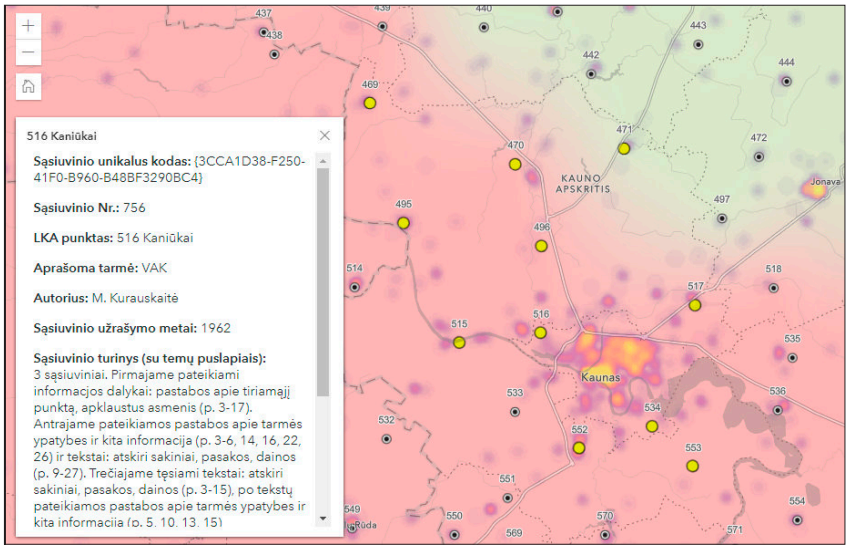

96 pav. *Tarmių aprašo sąsiuvinio atributų peržiūra* Tarmyne

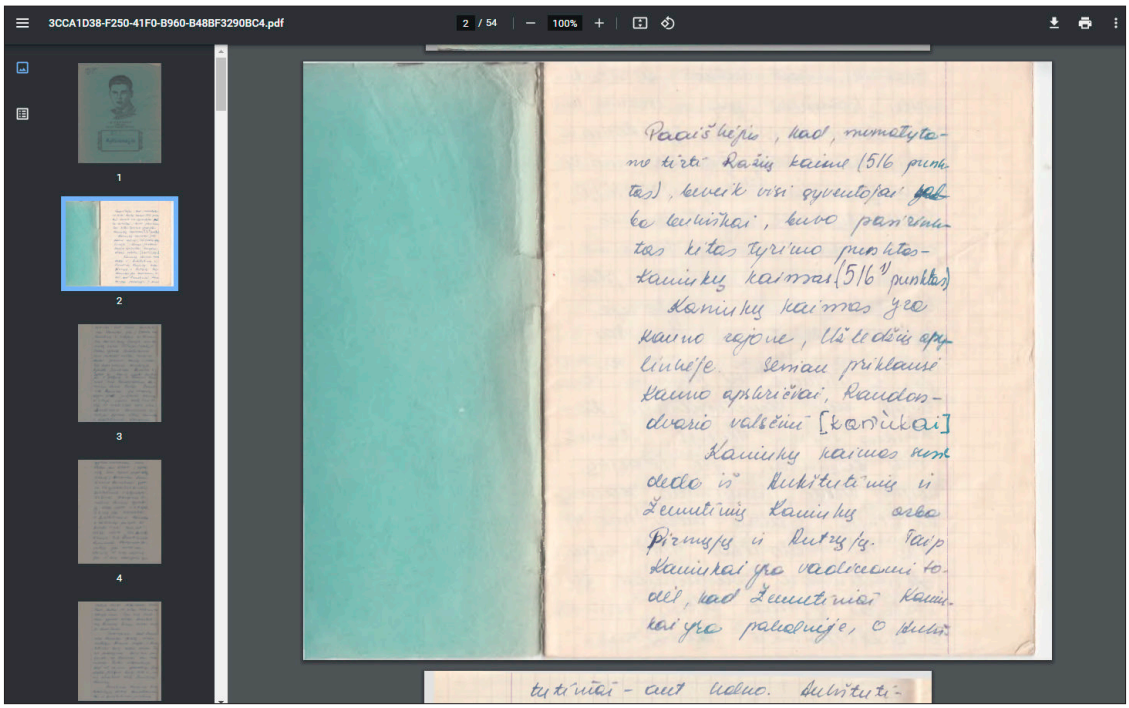

97 pav. *Tarmių aprašų sąsiuvinio skaitmeninė kopija* Tarmyne

Paspaudus ant aktyvaus žodžio *Nuoroda*, skenuotas pasirinkto tarmės aprašo sąsiuvinio vaizdas atsidaro naujame naršyklės lange. Čia galima pavartyti sąsiuvinį, jį atsisiųsti PDF formatu ar atsispausdinti.

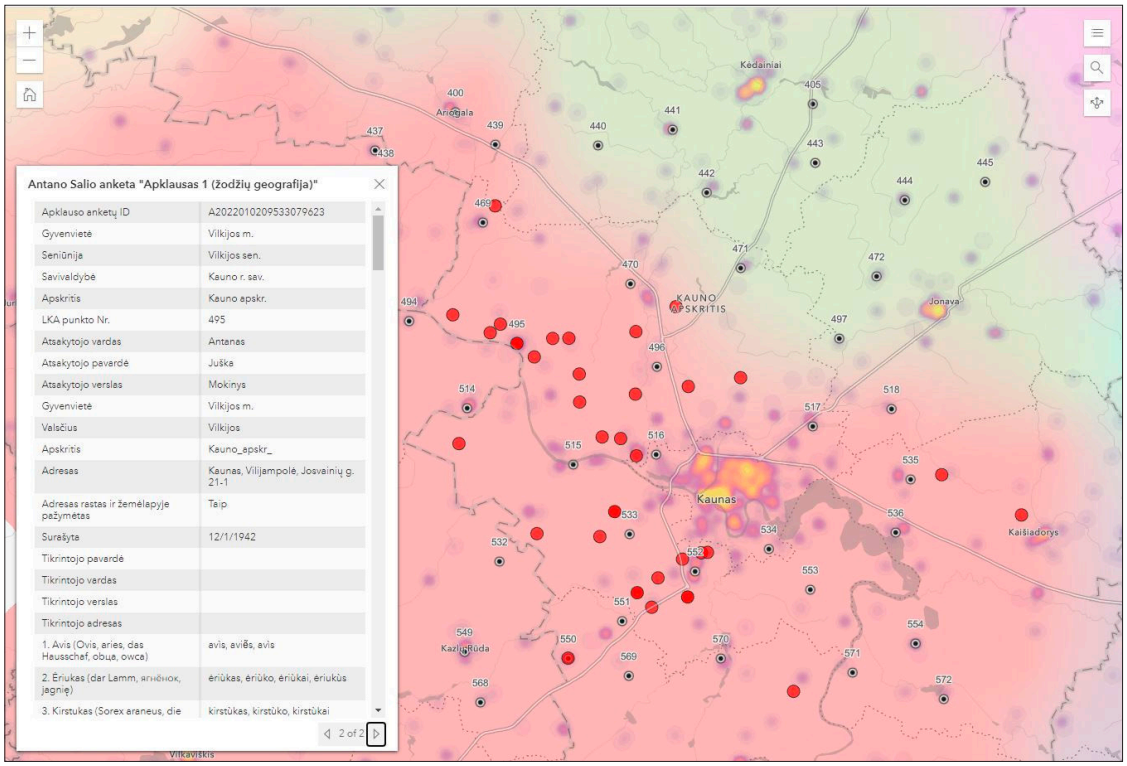

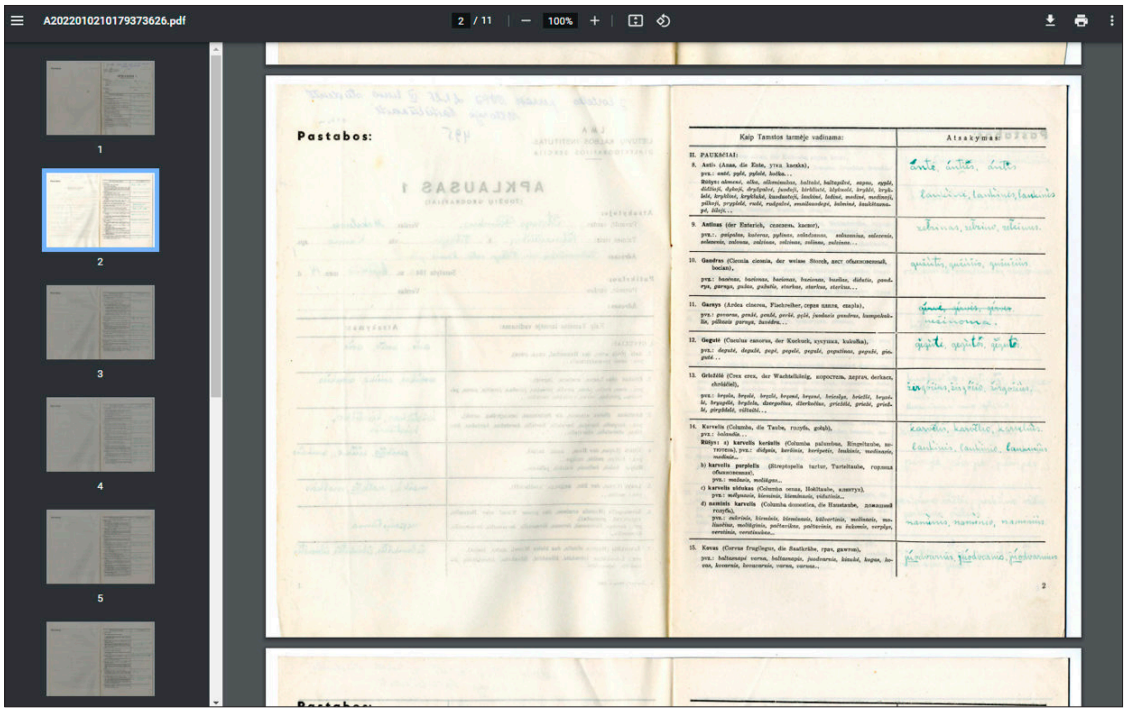

98–99 pav. *Antano Salio anketos* Apklausas 1 (žodžių geografijai) *duomenų iš Kauno rajono peržiūros aplikacija*

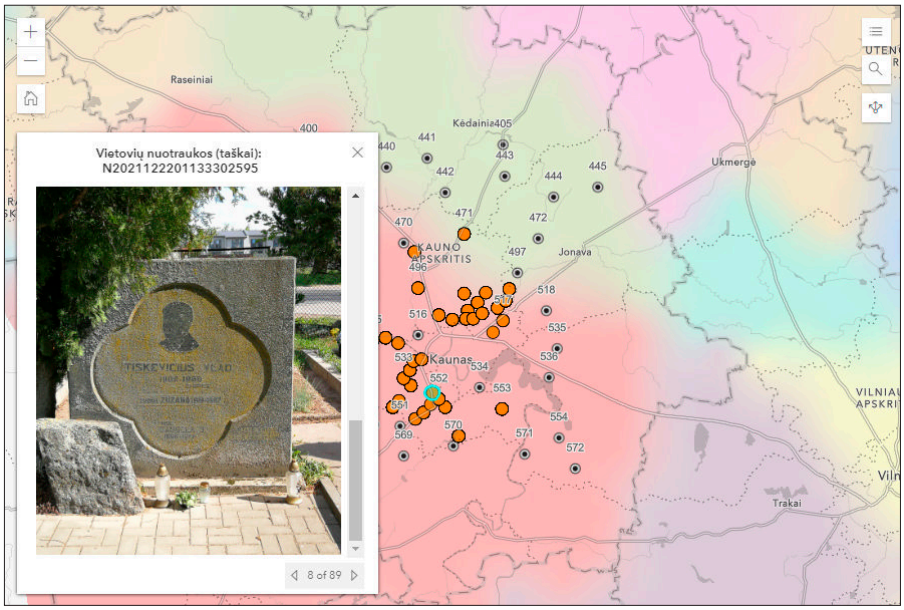

100 pav. *Kalbinio kraštovaizdžio (nuotraukų) ir jų atributų peržiūros aplikacija*

Antano Salio anketos Apklausas 1 (žodžių geografijai) *duomenų peržiūros programėlė*. Tai dar vienas lyginamajai kalbos, ypač leksikos, analizei naudingas šaltinis. Šios ir *LKA kortelių ir jų atributų peržiūros* programėlių veikimo principai sutampa (žr. 98–99 pav.), skiriasi tik atributai.

Vienas iš svarbesnių atributų yra atsakymų į anketos klausimus perrašas. Žodžiai užrašyti originalia rašyba – su kirčio ir kitais transkripcijos ženklais.

Kalbinio kraštovaizdžio (nuotraukų) ir jų atributų peržiūros programėlė. Šioje programėlėje teikiamos skelbimų, iškabų, antkapinių paminklų nuotraukos, iš kurių sprendžiama apie žmonių kalbinį kraštovaizdį (žr. 100 pav.).

Programėlės atributų lentelėje nurodytas unikalus nuotraukos numeris, autorius, kokybė, nufotografuoto objekto tipas, objekto turinys, jei yra tekstas, teksto kalba, padarymo data, LKA punkto Nr. ir kita informacija. Atsidarius nuorodą į kortelės vaizdą, jį taip pat galima parsisiųsti.

Išvestinių tyrimų rezultatų ir jų atributų peržiūros programėlė. Ji sukurta siekiant, kad viskas, ko reikia tyrimui atlikti, – ne tik empirinė medžiaga, bet ir teoriniai darbai – mokslininkui būtų po ranka (žr. 101–102 pav.). Taip pat programėlė naudinga tyrimų rezultatų sklaidai. Kol kas numatyta čia pateikti didžiąją dalį tik viešai prieinamų tam tikro arealo mokslo publikacijų.

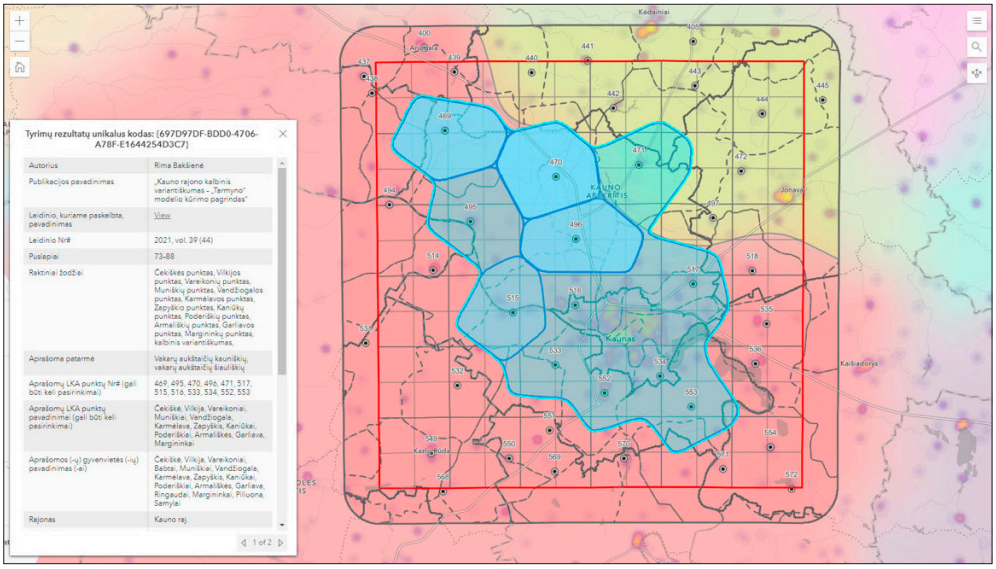

101–102 pav. *Kauno rajono išvestinių tyrimų rezultatų ir jų atributų peržiūros aplikacija*

Programėlė veikia tokiu pačiu principu, kaip ir tos, kuriose, paspaudus nuorodą, atskirame lange galima peržiūrėti dokumentą. Išvestinių tyrimų rezultatų atributinėje lentelėje teikiama išsami bibliografinė informacija, papildomai nurodoma, kokie LKA punktai tyrime aprašomi, kokia kalba parašytas tekstas ir kt.

Taigi, kitaip nei iki šiol, archyvinę ir naujausią empirinę kalbinę medžiagą, susietą su tiksliomis geografinėmis koordinatėmis, tarmėtyrininkas turi vienoje vietoje – viename žemėlapyje. Naujaisiais GIS įrankiais ir metodais jis gali duomenis tikrinti ir nagrinėti, įvertinti juos laike ir erdvėje, sistemiškai atlikti vietinių kalbos variantų stebėseną ir kt.

Tarmyną papildantys informaciniai duomenys

Vertinant kalbinį variantiškumą, *Tarmyne* teikiama galimybė remtis ne tik aptarta archyvine ir naujausia kalbine medžiaga, bet ir gausiais papildomais sociokultūriniais bei socioekonominiais duomenimis, kuriais iki šiol tarmėtyrininkai nesirėmė, – demografiniais, verslo, ekonominiais, kraštovaizdžio ir kt. rodikliais, pavyzdžiui, bedarbystės, gyventojų pagal šeiminę padėtį, vyrų ir moterų skaičiaus, išsilavinimo, gyventojų pajamų, gyventojų skaičiaus, tankio, skirtingo amžiaus grupių santykio, infrastruktūros objektų ir kitais parametrais (žr. 103 pav.).

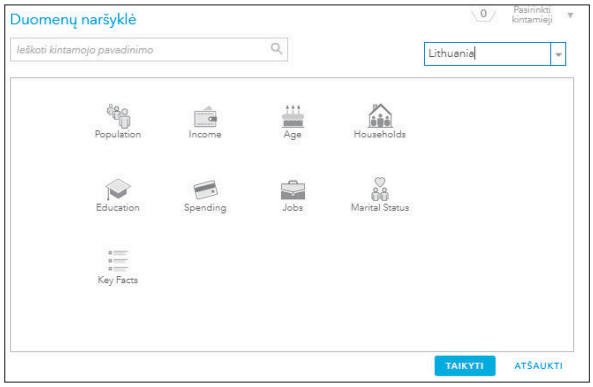

103 pav. *Papildomi socioekonominiai ir sociokultūriniai duomenys* Tarmyne *(fragmentas)*

Kaip jau minėta anksčiau, Thiesseno poligonai GIS technikomis gali būti papildomi iš viso 123 *ArcGIS* platformoje pateikiamais kintamaisiais.

Tai atliekant, naudojamasi Lietuvos institucijų kaupiamais valstybės registrų duomenimis ir kitais šaltiniais: Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos, Valstybinės saugomų teritorijų tarnybos prie Aplinkos ministerijos, Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos, Registrų centro, Lietuvos statistikos, *GIS-centro*, *Eurographics*, ESRI, UAB *Hnit-Baltic* ir kt. Šios atributinės reikšmės *ArcGIS* platformoje išskaičiuojamos poligonų geopraturtinimo (angl. *geo enrichment*) įrankiu[122].

122 Žr.: *About data enrichment.* Prieiga internete: https://doc.arcgis.com/en/esri-demographics/reference/data-allocation-method.htm; *ArcGIS geoenrichment module*. Prieiga internete: https://developers.arcgis.com/python/api-reference/arcgis.geoenrichment.html ir kt.

Šia papildoma medžiaga remiamasi GIS įrankiais atliekant kalbinę analizę. *Tarmyne* teikiama ir jų peržiūra – tai tik dalis aktualiausių socioekonominių ir sociokultūrinių duomenų, kuriuos galima panagrinėti interaktyviose *Socioekonominių rodiklių peržiūros programėlėje* ir *Sociolingvistinių duomenų peržiūros ir analizės programėlėje*. Taip pat tai įvairi istorinė kartografinė medžiaga – skirtingais laikotarpiais parengtus žemėlapius galima peržiūrėti atskirose programėlėse[123]. Panagrinėkime skirtingus papildomos informacijos sluoksnius atskirai.

Remiantis naujausiais Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, galima objektyviai vertinti gyvenamųjų vietovių gyvybingumą, vietinių kalbos variantų kaitą, prognozuoti jų tęstinumą. Pavyzdžiui, 104–105 pav. matyti ryškios gausiausiai ir tankiausiai apgyventos teritorijos aplink didžiuosius ir didesniuosius miestus, taip pat Vidurio Lietuva. Taigi čia vartojami kalbos variantai laikytini gajais, bet nebūtinai homogeniškais – duomenys labiau rodytų naujųjų tarminių darinių formavimosi zonas[124].

Mažiausiai ir rečiausiai apgyventų vietovių nustatyta Lietuvos rytuose ir paribiuose su kitomis valstybėmis. Šiose teritorijose vartojamas vietinės kalbos (ar kalbų) variantas nagrinėtinas išsamiau.

Į gyventojų populiaciją galima pažiūrėti ir kitaip. 106 pav. matyti, koks yra žmonių iki 14 metų ir žmonių nuo 60 metų populiacijos santykis, 107 pav. – gyventojų iki 44-erių ir gyventojų nuo 45-erių metų santykis. Rezultatai rodo, kad panašiai aukštas visų amžiaus grupių gyventojų santykis vyrauja didžiuosiuose miestuose (ten didžiausias ir gyventojų skaičius), panašiai žemas – retai apgyventoje rytų ir iš dalies pietų Lietuvoje, arba rytinių rytų aukštaičių ir pietų aukštaičių patarmių plotuose.

Jauniausieji, arba jaunesnės šeimos, daugiausia telkiasi didesniųjų miestų priemiesčiuose, čia galima ir dažnesnė pakitusios tarmės ar naujųjų tarminių darinių vartosena. Vyresniųjų gyventojų bendruomenės dominuoja rytinėje ir pietinėje Lietuvos ploto dalyse, taigi čia, tikėtina, fiksuotina ir daugiau tradicinių (pa)tarmių ypatybių. Kadangi rytinėje dalyje plyti mažiausiai ir rečiausiai apgyventi punktų Thiesseno poligonai, tai signalizuoja apie turbūt labiausiai pakitusius punktus.

123 Pavyzdžiui, žr. *Lietuvos topografiniai žemėlapiai*. Prieiga internete: https://lmavb.maps.arcgis.com/home/index.html.

124 Dar žr.: Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolektų ir regiolektų formavimosi ypatumai Lietuvoje. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 257–262; Mikulėnienė Danguolė 2019: Tarmiškumo bruožų nomenklatūra: nuo tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų. – *Respectus Philologicus* 35(40), 51–62.

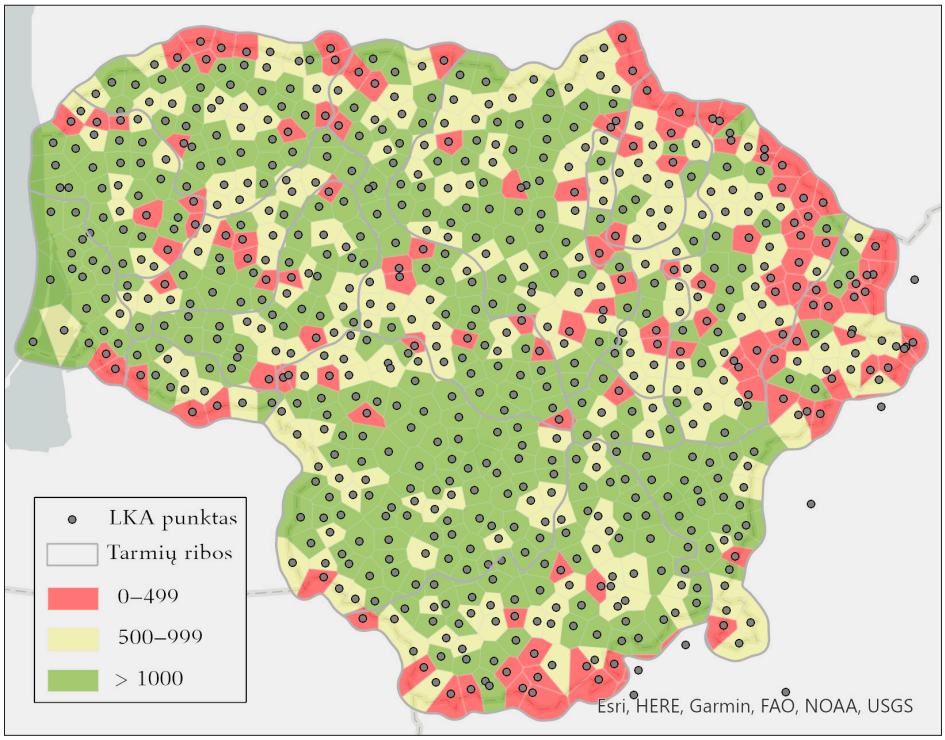

104 pav. *Gyventojų skaičius 2020 m.*

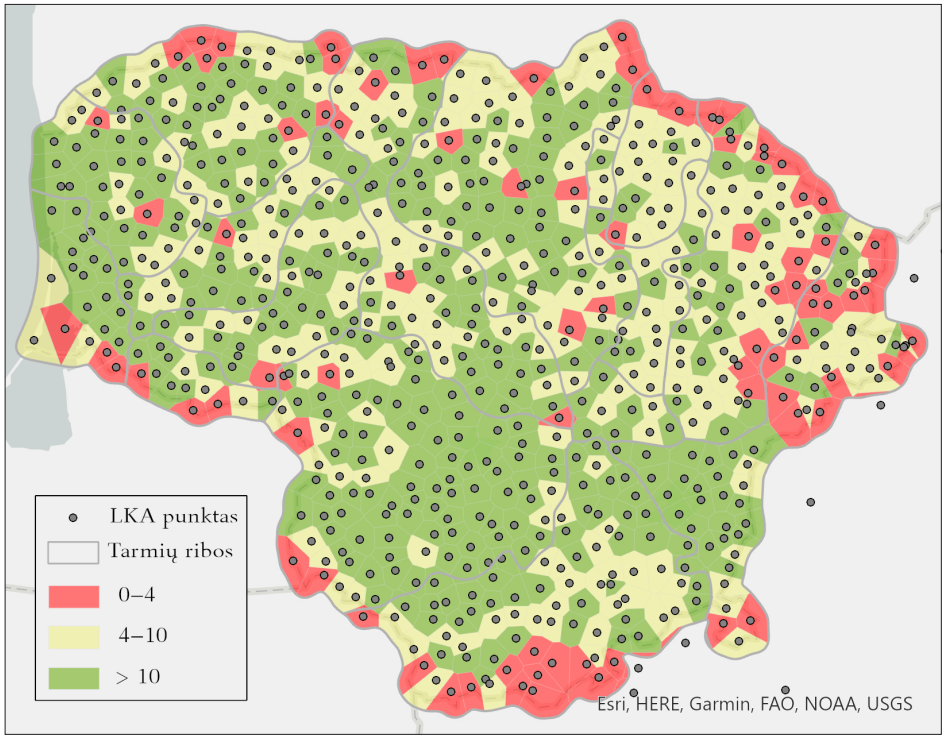

105 pav. *Gyventojų tankis 2020 m.*

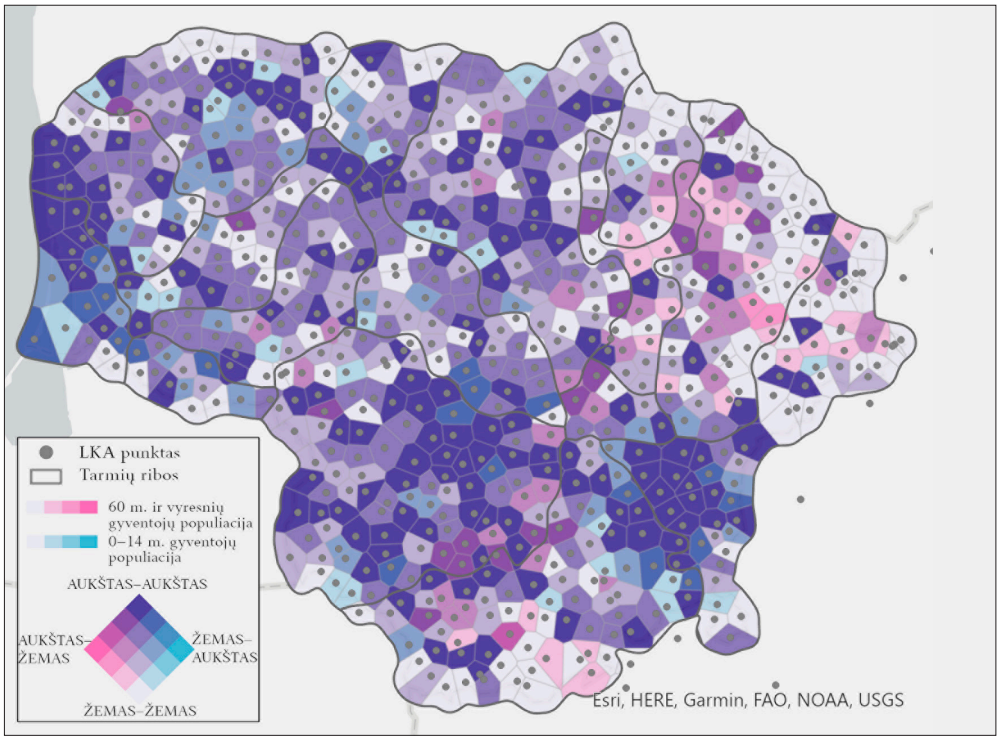

106 pav. *Vyriausiųjų ir jauniausiųjų gyventojų santykis*

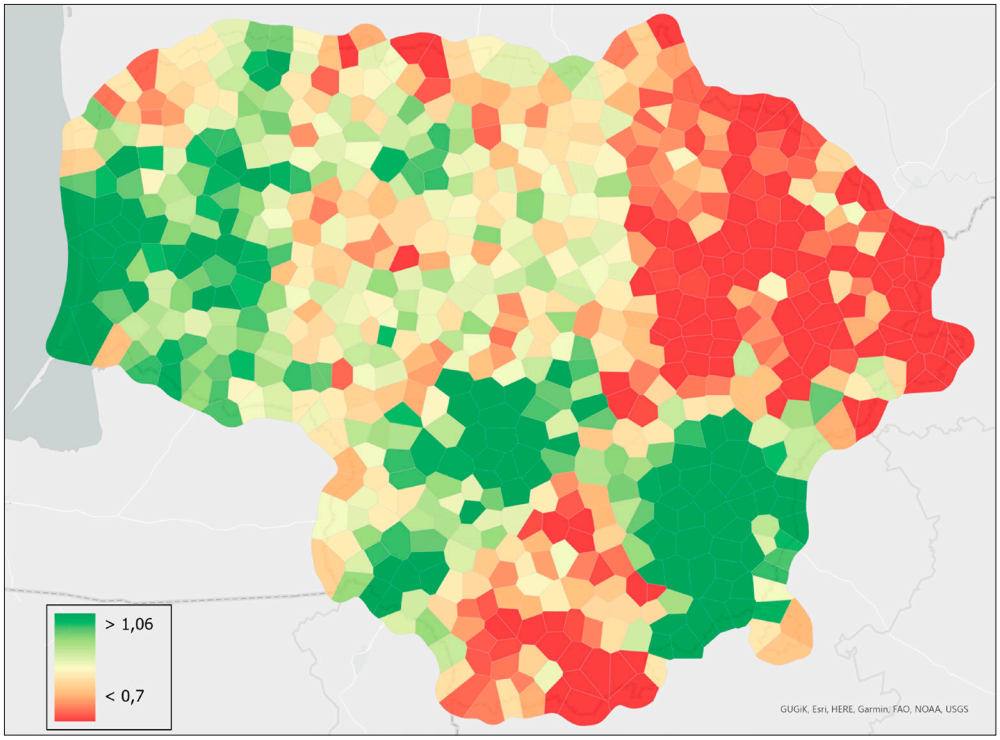

107 pav. *Gyventojų iki 44 m. ir nuo 45 m. populiacijos santykis*

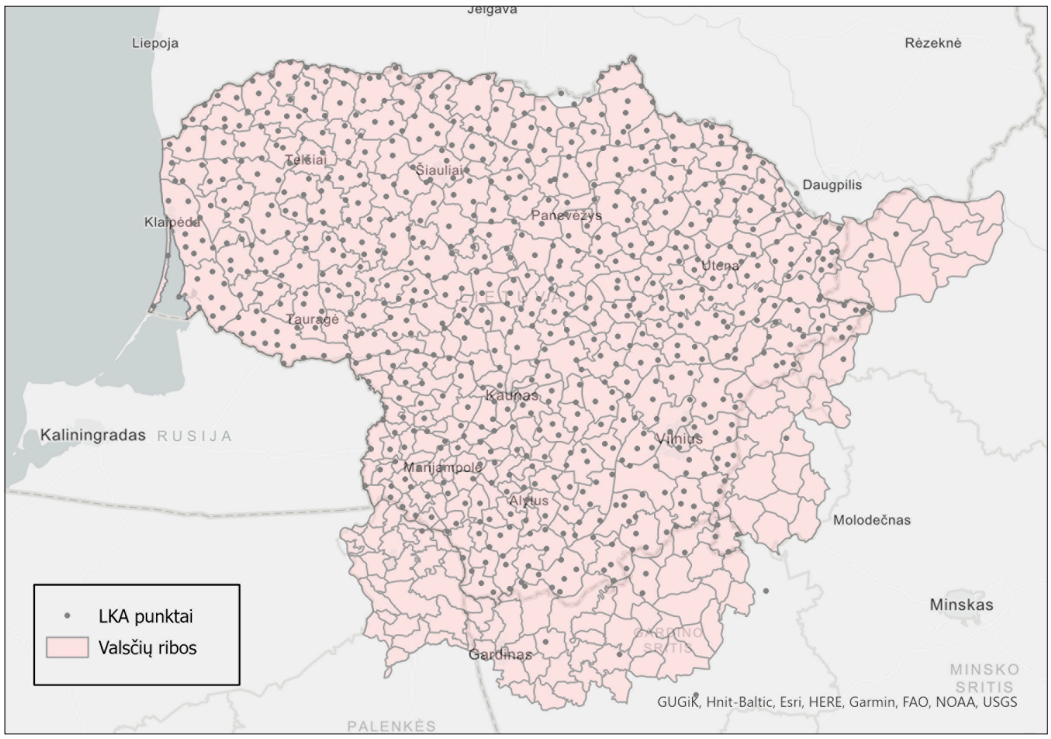

108 pav. *Tarpukario valsčiai ir LKA punktų tinklas*

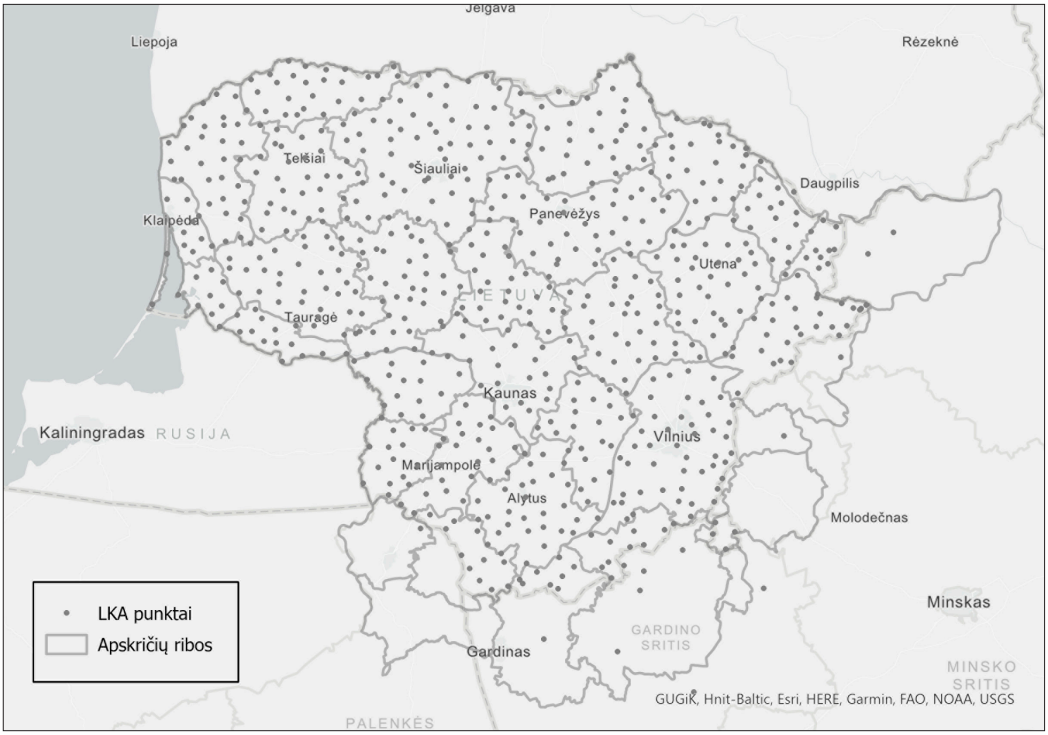

109 pav. *Tarpukario valsčių apskritys*

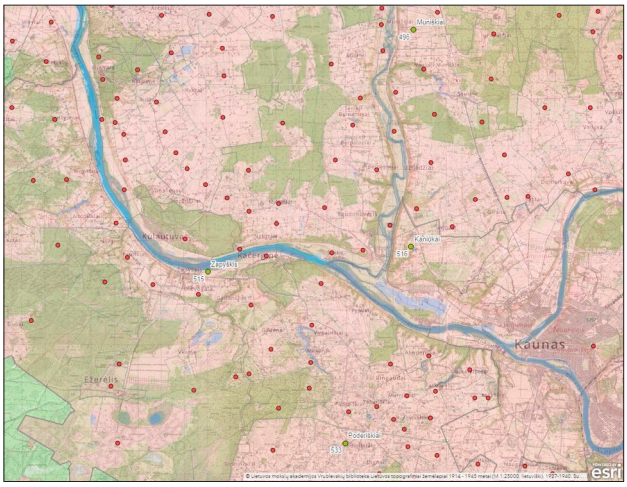

110–111 pav. *LKA punktai ir tarpukario Lietuvos (1933–1940) žemėlapis (fragmentas)* (mastelis 1:25 000 ir 1:100 000)

Net fragmentinė socioekonominių duomenų analizė rodo didžiausią kalbinio ir gyvenamųjų vietovių gyvybingumo grėsmę rytinėje ir pietinėje Lietuvos dalyse. Atliekant analizę, įtrauktini ankstesnių metų duomenys, pasitelktina kalbinių ypatybių analizė ir pan. Tačiau jau dabar matyti, kad šie arealai skubiai nagrinėtini dialektologų ir kitų sričių mokslininkų, kuriems rūpi Lietuvos regionų gyvybingumas.

Atliekant ir archyvinių, ir dabartinių duomenų lyginamąją analizę gyvenamųjų vietovių lokalizavimo procese paranki yra istorinė ir istorinė kartografinė medžiaga. Pavyzdžiui, tarpukario valsčių ir apskričių (108–109 pav.), istoriniai tam tikro arealo žemėlapiai (110–111 pav.).

Be kitų dalykų, ši medžiaga nepaprastai svarbi nagrinėjant archyvinę medžiagą, kurioje esama duomenų apie dabar nebegaliojantį administracinį šalies skirstymą (Salio *Apklausas 1 (žodžių geografijai)*), nustatant kaimus ir miestelius, jau išnykusius iš dabartinio Lietuvos žemėlapio.

Istoriniai ir istoriniai kartografiniai duomenų sluoksniai padengiami ant analizei pasirinkto žemėlapio ir gretinami su šių dienų ir istorine informacija.

Vietovių infrastruktūros lygis, bendruomenių judumas objektyviai įvertinamas remiantis tiksliais gyvenviečių infrastruktūros duomenimis (žr. 112–115 pav.). Į *Tarmyną* įtraukti 16-os objektų tinklai Lietuvoje: mokyklų (atskirai profesinių, gimnazijų, progimnazijų, pradinių), priešmokyklinio ir ikimokyklinio ugdymo įstaigų, ligoninių, vaistinių, kultūros centrų ir bendruomenių namų, prekybos vietų, turgaviečių, bibliotekų, muziejų ir kt.

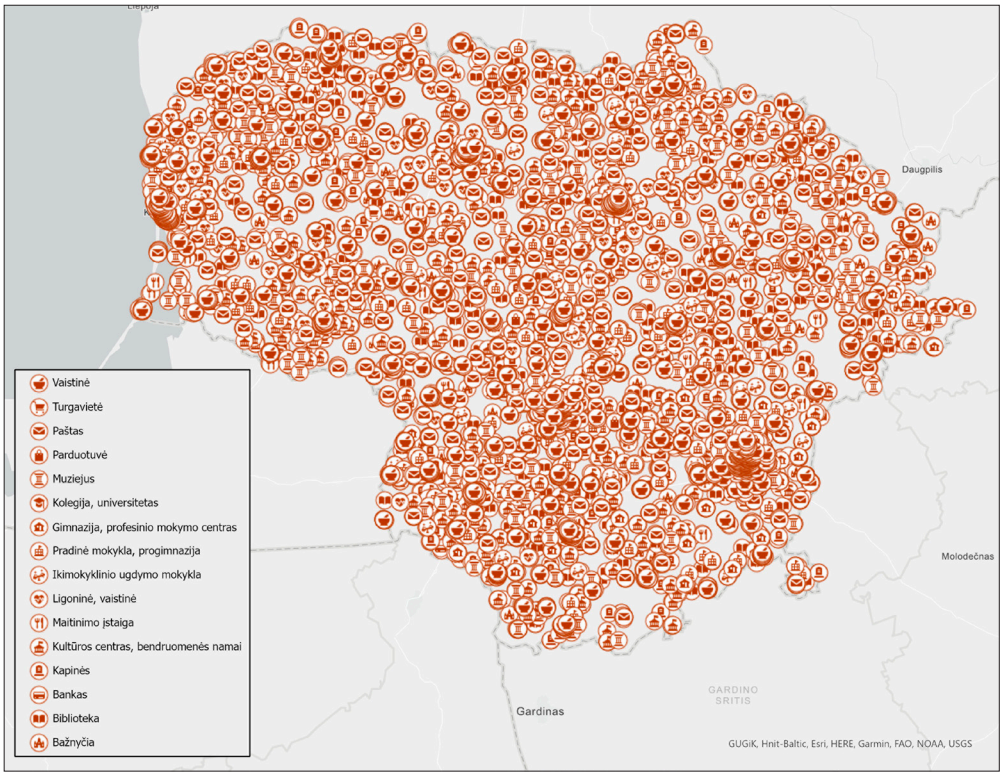

112 pav. *Infrastruktūros objektų tinklai Lietuvoje*

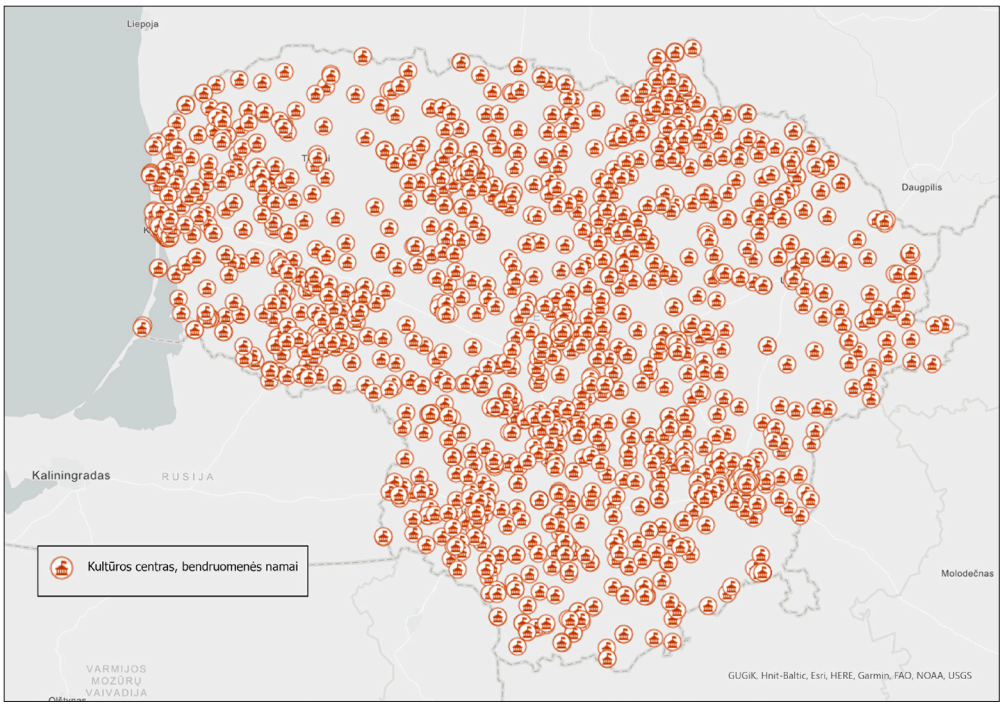

114 pav. *Kultūros centrų tinklas Lietuvoje*

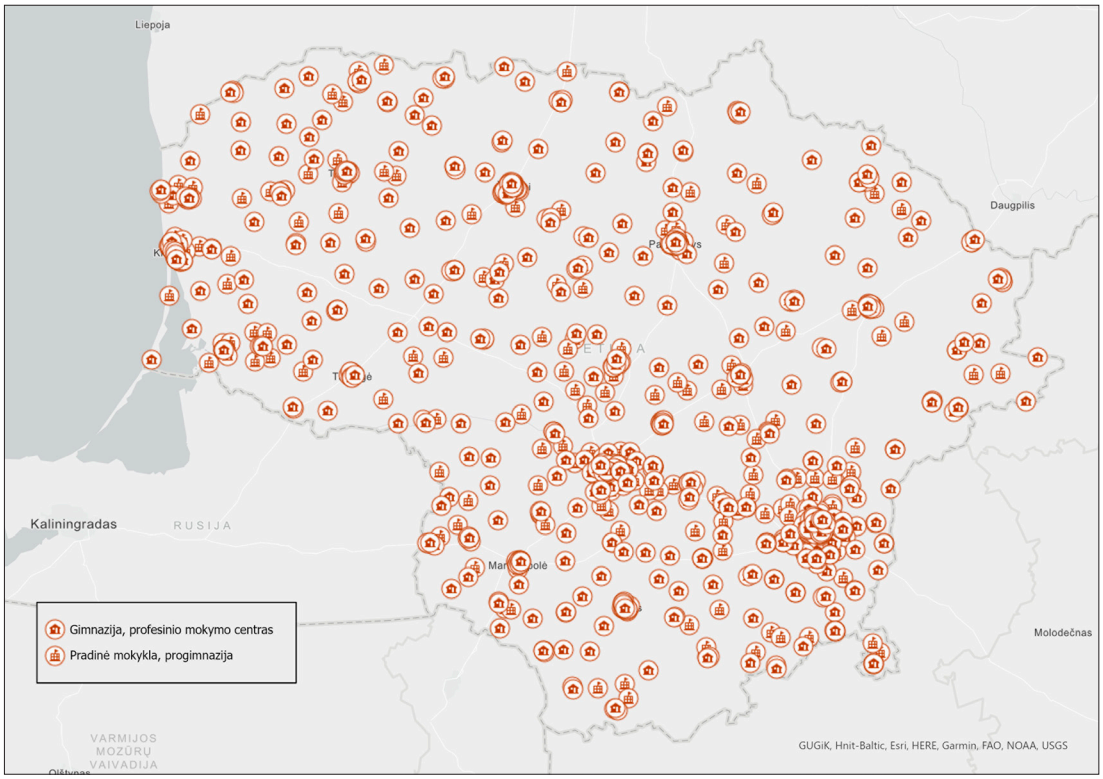

113 pav. *Gimnazijų ir progimnazijų tinklas Lietuvoje*

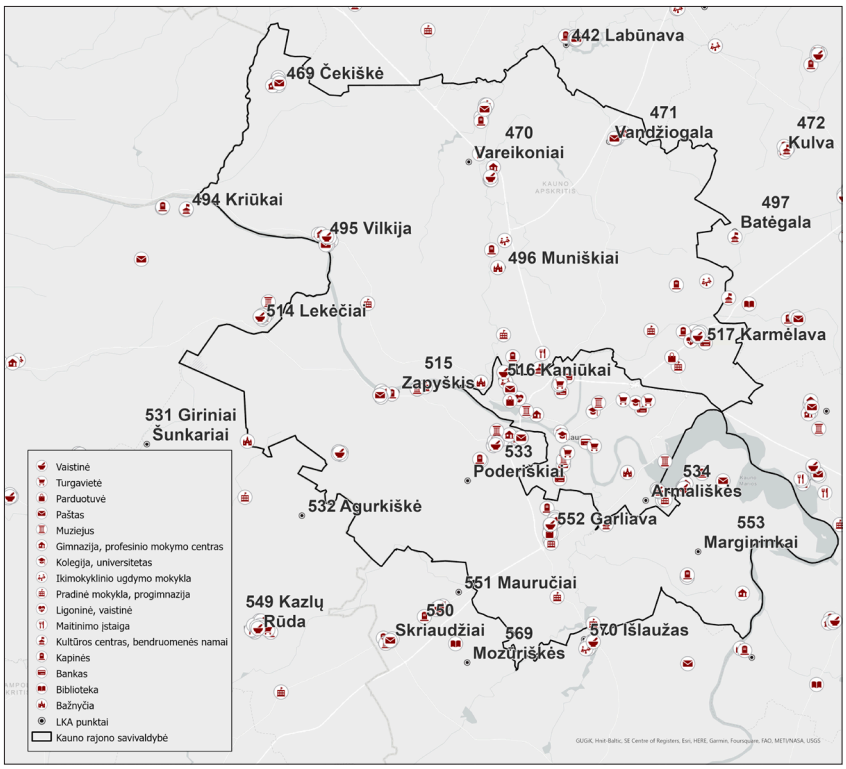

115 pav. *Infrastruktūros objektų tinklai Kauno rajone*

Pavyzdžiui, iš 115 pav. matyti, kad infrastruktūra neišplėtota pietiniuose Kauno rajono LKA punktuose. Visų kitų punktų infrastruktūros lygis yra gana vidutinis. Kadangi ploto centre yra vienas didžiausių urbanistinių centrų – Kauno miestas, – hipotetiškai vertintina, kad tiriamajame plote judėjimas yra minimalus, daugiausia judama bent jau tos pačios vakarų aukštaičių kauniškių patarmės plote[125].

Iškeltos prielaidos tikslintinos atlikus geoerdvinę infrastruktūros ir papildomų duomenų analizę.

125 Tai patvirtina ir iki šiol atlikti tyrimai. Žr.: Čepaitienė Agnė 2016a: Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. – *Taikomoji kalbotyra* 8, 136–159. Prieiga internete: https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji kalbotyra/article/view/95/86; Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 61–78.

Fragmentinė *Tarmyno* duomenų geoerdvinė analizė

GIS metodais ir įrankiais atliekama geoerdvinė *Tarmyną* sudarančios heterogeniškos kalbinės medžiagos analizė: pavyzdžiui, interpoliuojami kiekybiniai duomenys, klasterizuojami duomenų tankio rezultatai, atliekama tinklinė duomenų analizė ir kt. Taip kalbinė medžiaga įvertinama erdvės ir laiko dimensijose, identifikuojami karštieji taškai, kalbiškai probleminės, todėl tirtinos nuodugniau, sritys ir kt.

GIS technologija kuriant *Tarmyną*, pagrindinis tikslas buvo parengti duomenų bazės modelį Kauno rajono kalbinės medžiagos pagrindu. Kitaip tariant, pirmiausia koncentruotasi į duomenų bazės modelio struktūros kūrimą ir išgryninimą, naujų įrankių duomenims rinkti ir išsaugoti kūrimą, duomenų peržiūros ir patikros įrankių rengimą. Kuriant duomenyną atlikta per 15 geoerdvinių sukauptos medžiagos ir papildomų socioekonominių bei sociokultūrinių duomenų analizių: minėtinas geoerdvinės analizės įrankiais parengtas LKA punktų tinklas, jų Thiesseno poligonai, keturios tradicinių tarmių ir naujųjų tarminių darinių klasifikacijos, vyresniųjų ir jaunesniųjų gyventojų paplitimo, bedarbystės, gyventojų skaičiaus ir tankio LKA punktų poligonuose žemėlapiai ir kt.[126] Ateityje numatyta išbandyti daugiau geoerdvinės analizės įrankių[127].

Išsamiau kaip geoerdvinės analizės pavyzdžius galima pateikti du vienas kitą papildančius Kauno rajono infrastruktūros ir vietinių bendruomenių sociokultūrinių tinklų tyrimus. Jie atlikti keliais etapais.

126 Daugiau žr. *Geolingvistikos portalas*. Prieiga internete: https://maps.lki.lt/.

127 Dar žr. ir Kauno rajono, ir kitų Lietuvos arealų kalbinės medžiagos pagrindu atliktos geoerdvinės analizės pavyzdžius: Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė 2021: *Tarmyno* punkto samprata. – *Baltistica* 56(1), 81–106; Čepaitienė Agnė, Gudaitis Aidas 2021a: Rytų aukštaičių panevėžiškių diferencinio požymio kaita: geoerdvinis aspektas. – *Acta Linguistica Lithuanica* 84, 149–172; Čepaitienė Agnė, Mikulėnienė Danguolė 2021: Geolinguistics in Lithuania: contemporary inventory discourses. – *Tabula gratulatoria*, 291–306; Čepaitienė Agnė, Gudaitis Aidas 2021: Petro Būtėno aprašytų XX a. pradžios okuojančių šnektų ribų rekonstrukcija. – *Kultūros studijos Panevėžyje. Petras Būtėnas*, Panevėžys: Komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba“, 59–77 (spausdinama); detaliausiai Kauno rajonas GIS metodais nagrinėjamas baigiamoje rengti kolektyvinėje monografijoje *(Ne)atrasti Pakaunės turtai: kalbinis variantiškumas sociogeolingvistikos požiūriu*, žr. Čepaitienė Agnė 2022: Vietinių bendruomenių sociokultūriniai tinklai ir gyventojų judumas. – *(Ne) atrasti Pakaunės turtai: kalbinis variantiškumas sociogeolingvistikos požiūriu*: kolektyvinė monografija, sudarė D. Mikulėnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (rengiama spaudai).

Pirmiausia siekta išsiaiškinti, kurie bendruomenių traukos centrai (infrastruktūros objektai) daro didžiausią įtaką tarmės kaitai. Tam parengta anketa ir apklausta dvidešimt kalbotyros srities mokslininkų (žr. 116 pav.)[128].

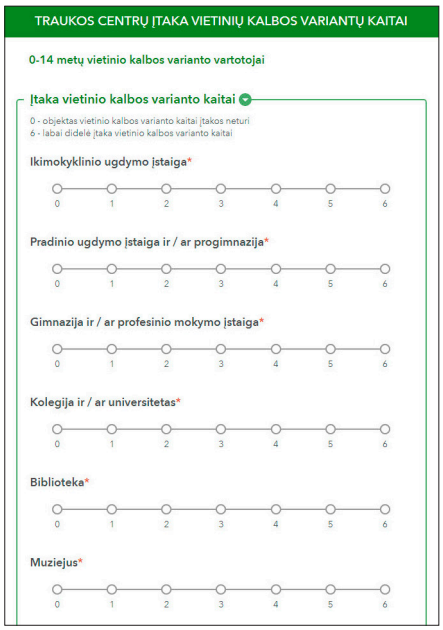
TRAUKOS CENTRŲ ĮTAKA VIETINIŲ KALBOS VARIANTŲ KAITAI

0-14 metų vietinio kalbos varianto vartotojai

Įtaka vietinio kalbos varianto kaitai

0 - objektas vietinio kalbos varianto kaitai įtakos neturi
6 - labai didelė įtaka vietinio kalbos varianto kaitai

Ikimokyklinio ugdymo įstaiga*
0 1 2 3 4 5 6

Pradinio ugdymo įstaiga ir / ar progimnazija*
0 1 2 3 4 5 6

Gimnazija ir / ar profesinio mokymo įstaiga*
0 1 2 3 4 5 6

Kolegija ir / ar universitetas*
0 1 2 3 4 5 6

Biblioteka*
0 1 2 3 4 5 6

Muziejus*
0 1 2 3 4 5 6

116 pav. *Anketa* Traukos centrų įtaka vietinių kalbos variantų kaitai *(fragmentas)*[129]

Pavyzdžiui, respondentų klausta, kokią įtaką pačių jauniausiųjų tarmei daro mokyklos lankymas, kokią įtaką vyriausiųjų vartojamai kalbai turi lankymasis bažnyčioje, paslaugų centruose ir pan.

Gauti apklausos rezultatai suvidurkinti ir suskaičiuoti traukos centrų įtakos koeficientai kiekvienai amžiaus grupei (žr. 117 pav.). Nustatyta, kad visų amžiaus grupių kalbos kaitai didžiausią įtaką daro lankymasis aktyviausio kalbos vartojimo objektuose – kultūros centruose ir bendruomenių namuose, gana didelė grėsmė kisti vietiniam kalbos variantui yra lankantis maitinimo įstaigose, prekybos centruose, bažnyčiose ir bibliotekose, taip pat veikia lankymasis turguje, ligoninėje ir vyresnių mokinių – gimnazistų – mokymosi įstaigose. Ekspertų nuomone, vietinio kalbos varianto kaita iš esmės negalima kapinėse, arba pasyviojo kalbos vartojimo zonoje[130].

128 Plačiau žr. Čepaitienė Agnė, Gudaitis Aidas 2021b: Sociokultūrinių tinklų tyrimo modelis tarmės kaitai nustatyti. – *XIII tarptautinis baltistų kongresas*: pranešimų tezės, sudarė K. Mežapuķe, Ryga: Latvijos universitetas, 53–54.

129 *Cit. veik.*

130 Plačiau žr. *cit. veik.*

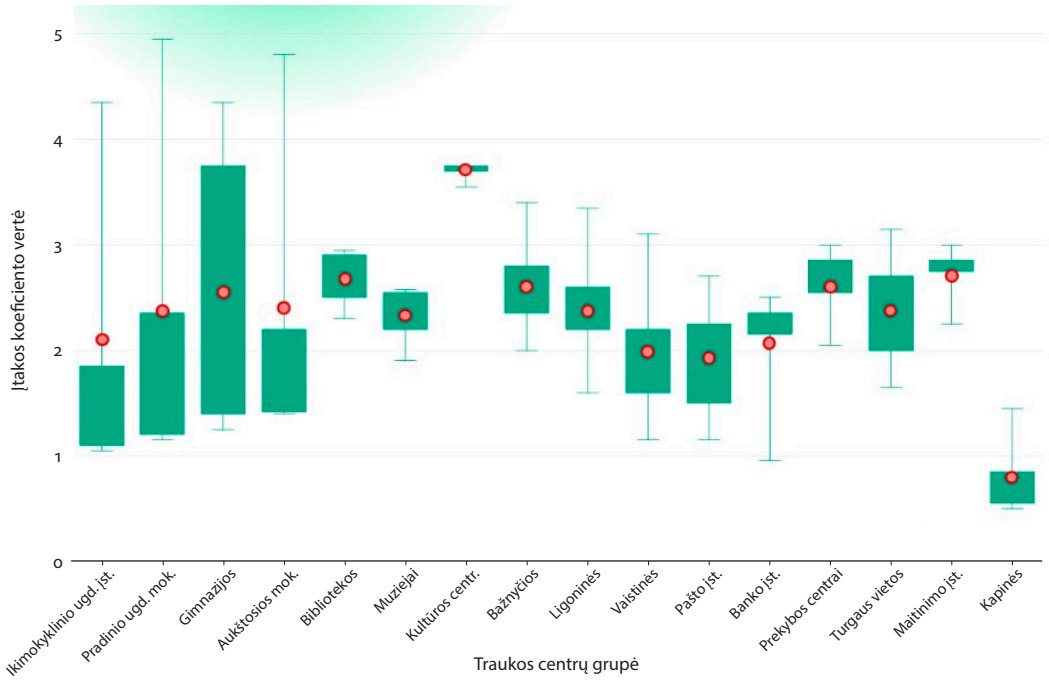

117 pav. *Apibendrinti traukos centrų grupių įtakos kalbinei kaitai koeficientai*[131]

Apibendrinti apklausos duomenys objektų įtakos kalbos kaitai koeficientų karščio žemėlapyje rodo, kad daugiausia didelę įtaką kalbai darančių traukos objektų sutelkta Garliavos (LKA 552), Vilkijos (LKA 495) ir Čekiškės (LKA 469) punktuose (žr. 118 pav., dar plg. infrastruktūros objektus Kauno rajone 115 pav.). Didžiausiu traukos centru laikytinas, žinoma, urbanistinis centras – Kaunas.

Kauno rajono užribyje didesni traukos objektai yra didesniuosiuose miestuose, pavyzdžiui, Marijampolėje. Tačiau labiau tikėtinos bendruomenių narių judumo kryptys į didesnį miestą Kauną.

Mažiausi įtakos kalbos kaitai centrai, taigi ir aukštesnio bendruomenių narių judumo intensyvumo arealai, yra Muniškiai (LKA 496), Poderiškiai (LKA 533), Armališkės (LKA 534) (iš dalies) ir Margininkai (LKA 553)[132].

Kitu tyrimo žingsniu – *ArcGIS Pro* įrankiu *Surasti artimiausią objektą* (angl. *Find closest facility*) – nustatyti artimiausi atstumai nuo kiekvieno Kauno rajone esančio LKA punkto iki kiekvieno tyrimui pasirinkto traukos objekto: mokyklos, darželio, bažnyčios, parduotuvės, turgavietės ir kt.

131 *Cit. veik.*

132 Išsamesnę analizę žr. *cit. veik.*

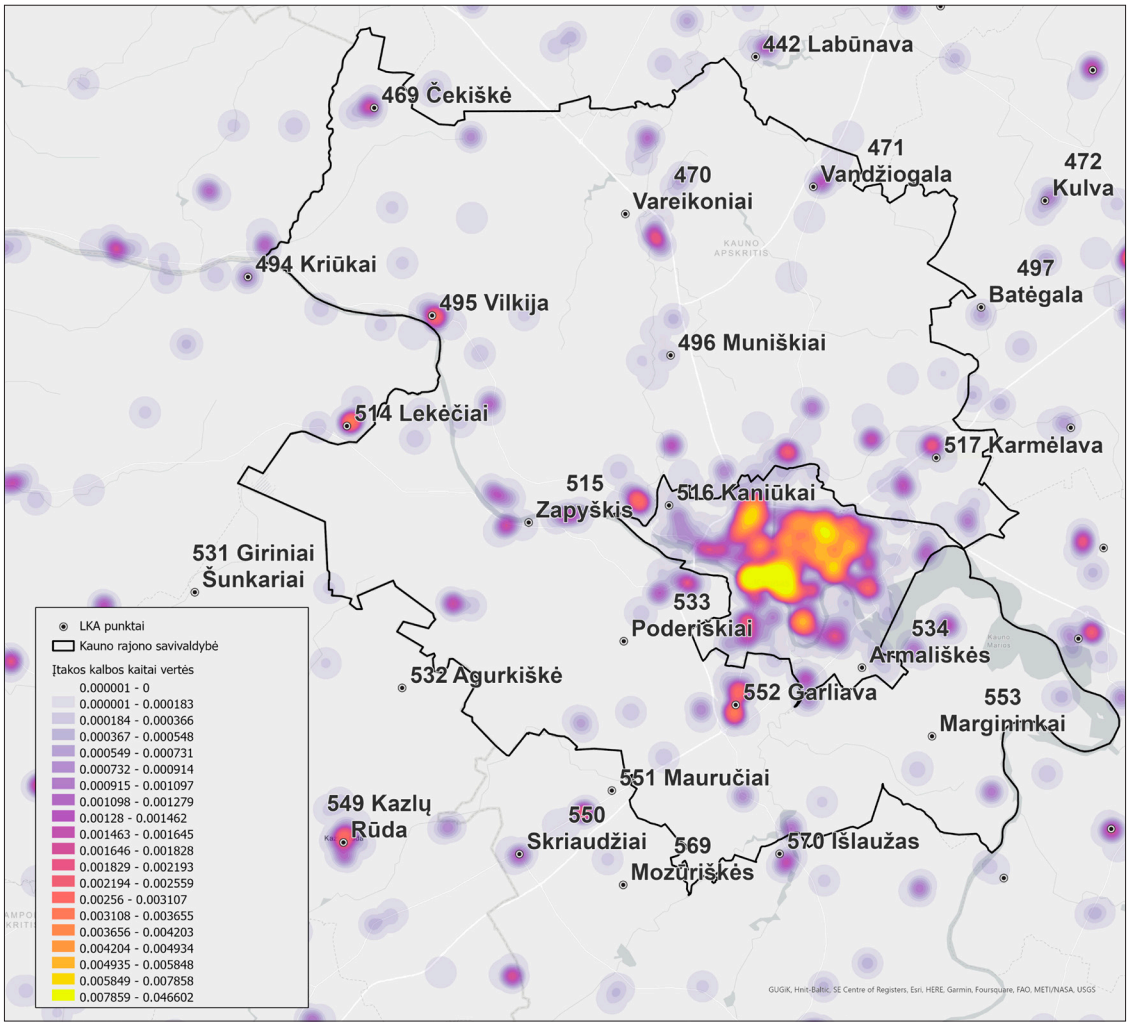

118 pav. *Traukos centrų įtakos kalbinei kaitai zonos Kauno rajone*[133]

Tai atliekant, laikytasi kelių pagrindinių principų – remtasi trumpiausio kelio (km) ir trumpiausio važiavimo laiko (min.) parametrais. Minėtu įrankiu nubraižytas Kauno rajono LKA punktams artimiausių objektų tinklas (žr. 119 pav.).

133 Čepaitienė Agnė 2022: Vietinių bendruomenių sociokultūriniai tinklai ir gyventojų judumas. – *(Ne)atrasti Pakaunės turtai: kalbinis variantiškumas sociogeolingvistikos požiūriu*: kolektyvinė monografija, sudarė D. Mikulėnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (rengiama spaudai).

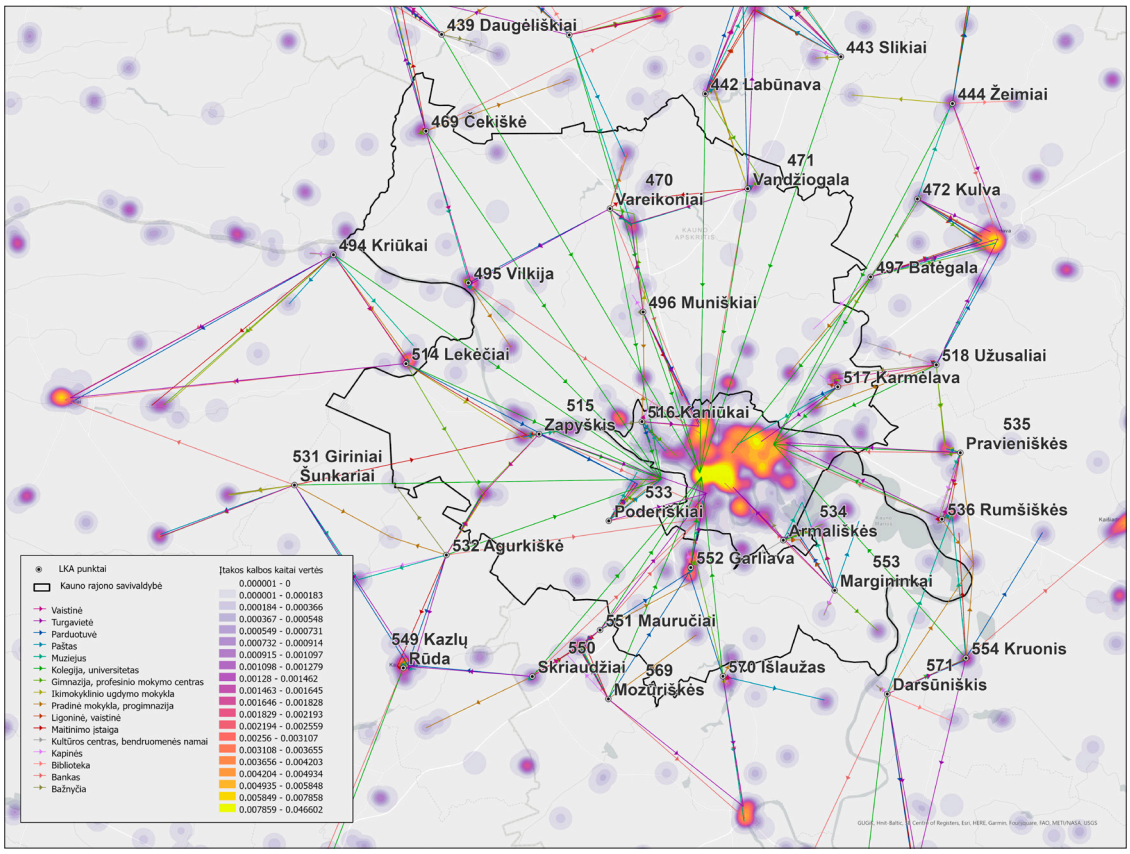

119 pav. *Kauno rajono sociokultūriniai tinklai*[134]

Rezultatai rodo, kad aptariamų punktų bendruomenių narių judumo arealas iš esmės apsiriboja Kauno rajono ir Kauno miesto teritorija. Kaip tai veikia vietinius kalbos variantus, yra išsamesnių kalbinių tyrimų klausimas[135].

Taigi GIS metodais ir įrankiais įvertinti kalbiniai ir papildomi kitokio plataus spektro duomenys (istorinė kartografinė, socioekonominė ir sociokultūrinė) leidžia statistiškai pagrįstai vertinti kalbos variantiškumą Lietuvoje ir prognozuoti vietinių kalbos variantų kaitą ir jų tąsą. Gautų rezultatų sklaida yra ir bus vykdoma tobulinant sukurtus ir kuriant naujus atvirojo formato geoerdvinius duomenų rinkinius, t. y. skaitmeninius, interaktyvius žemėlapius (saityno programėles), kalbinių duomenų suvestines ir kt.

134 *Cit. veik.*
135 *Cit. veik.*

Viešinimas *Geolingvistikos portale*

Tarmyno medžiaga ir GIS technikomis sukurti įrankiai prieinami ir mokslininkams, ir visuomenei Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro mokslininkų administruojamame Lietuvių kalbos instituto *Geolingvistikos portale*. Jame teikiama *Tarmyno* medžiaga, sudaryta vartotojams aiškiai suprantama ir patogia naudotis tvarka (žr. 120–123 pav.):

1) viešai (neregistruotiems vartotojams) prieinami nuasmeninti kalbiniai duomenys – garso įrašų fragmentai, išvestiniai tyrimų rezultatai, kalbinį kraštovaizdį iliustruojančios nuotraukos ir LKA kortelės, taip pat vienos kalbinės ypatybės paplitimo ir lietuvių tarmių ribų žemėlapiai (žr. 120–121 pav.);

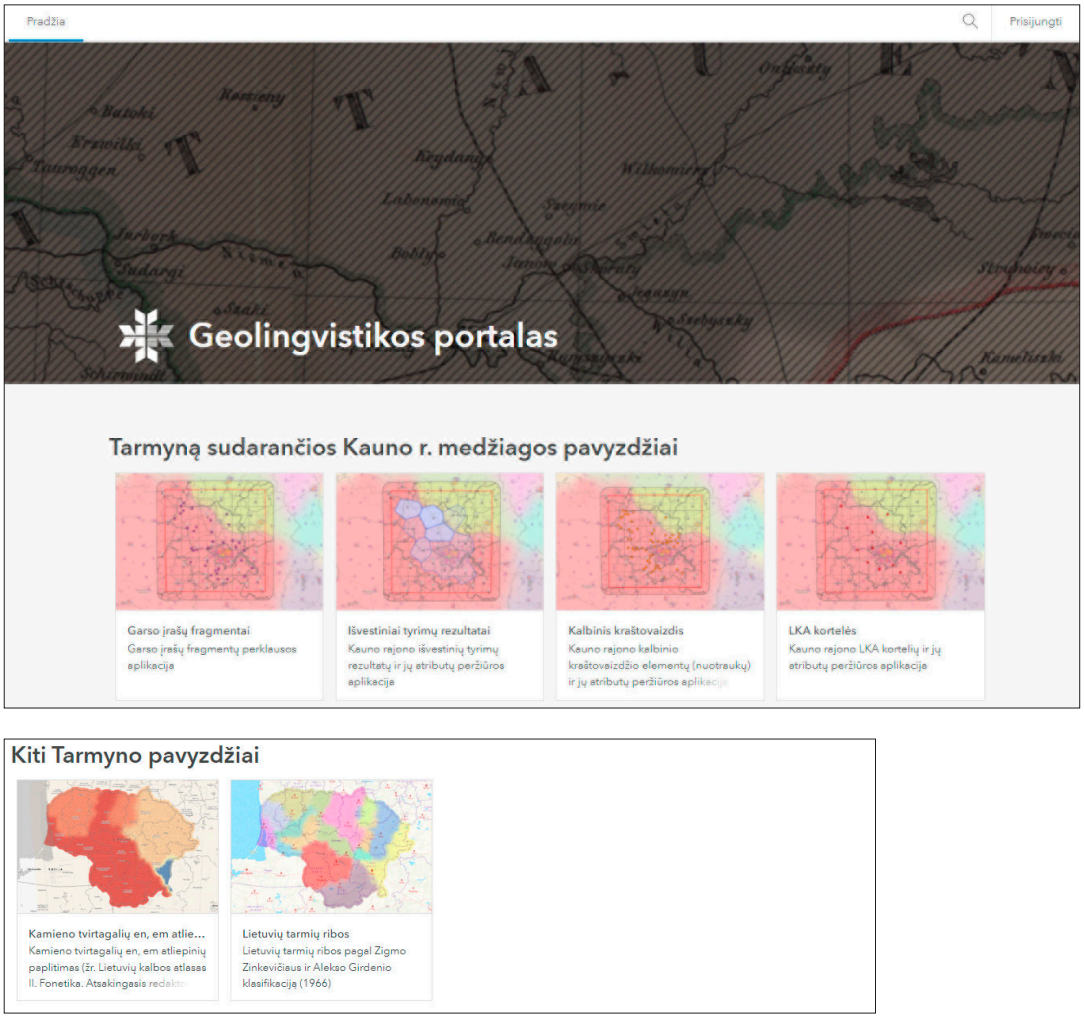

120–121 pav. Geolingvistikos portalas. *Neregistruotiems vartotojams prieinami duomenys*

2) tik registruotiems vartotojams prieinami visi *Tarmyną* sudarantys kalbiniai duomenys: paminėti a punkte, taip pat garso įrašai, Salio anketų duomenys ir vienoje aplikacijoje peržiūrima *Tarmyną* sudaranti visa kalbinė ir dalis nekalbinės medžiagos (žr. 122 pav.);

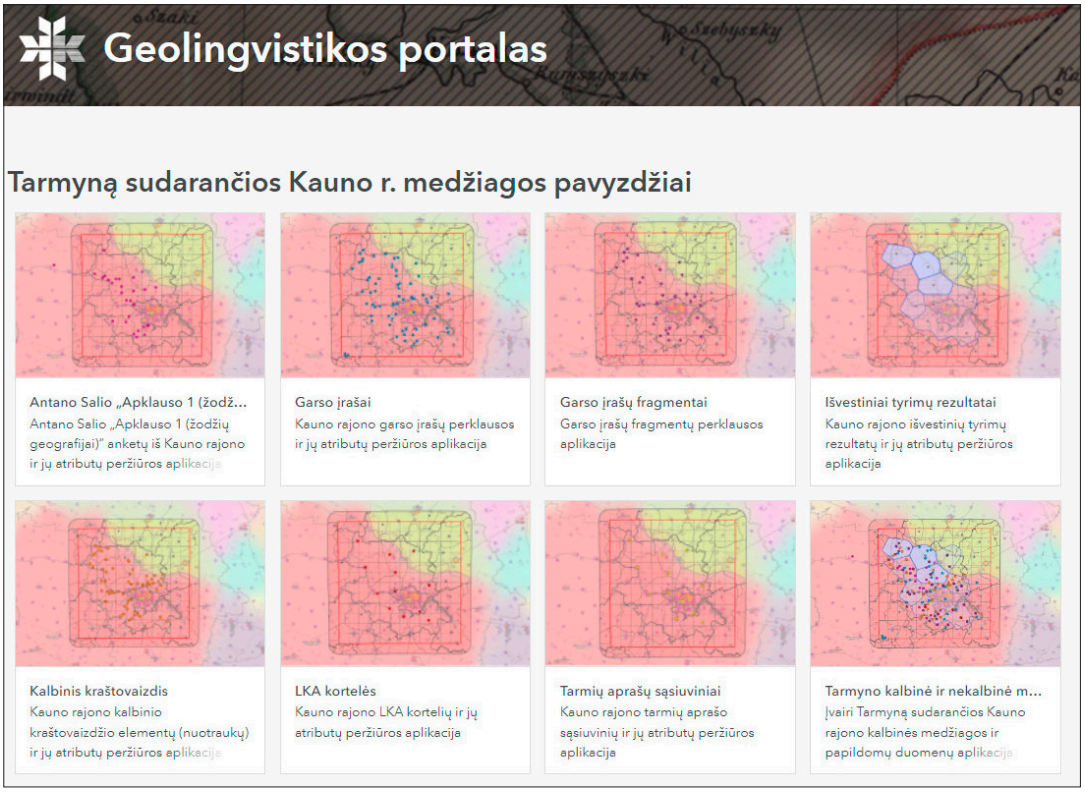

122 pav. Geolingvistikos portalas. *Registruotiems vartotojams prieinama kalbinė medžiaga*

3) tik registruotiems vartotojams prieinami kiti *Tarmyno* pavyzdžiai: lietuvių tarmių klasifikacijos, geoerdvinės analizės pavyzdžiai, socioekonominiai rodikliai, archyviniai kartografiniai duomenys ir kt. (žr. 123 pav.);

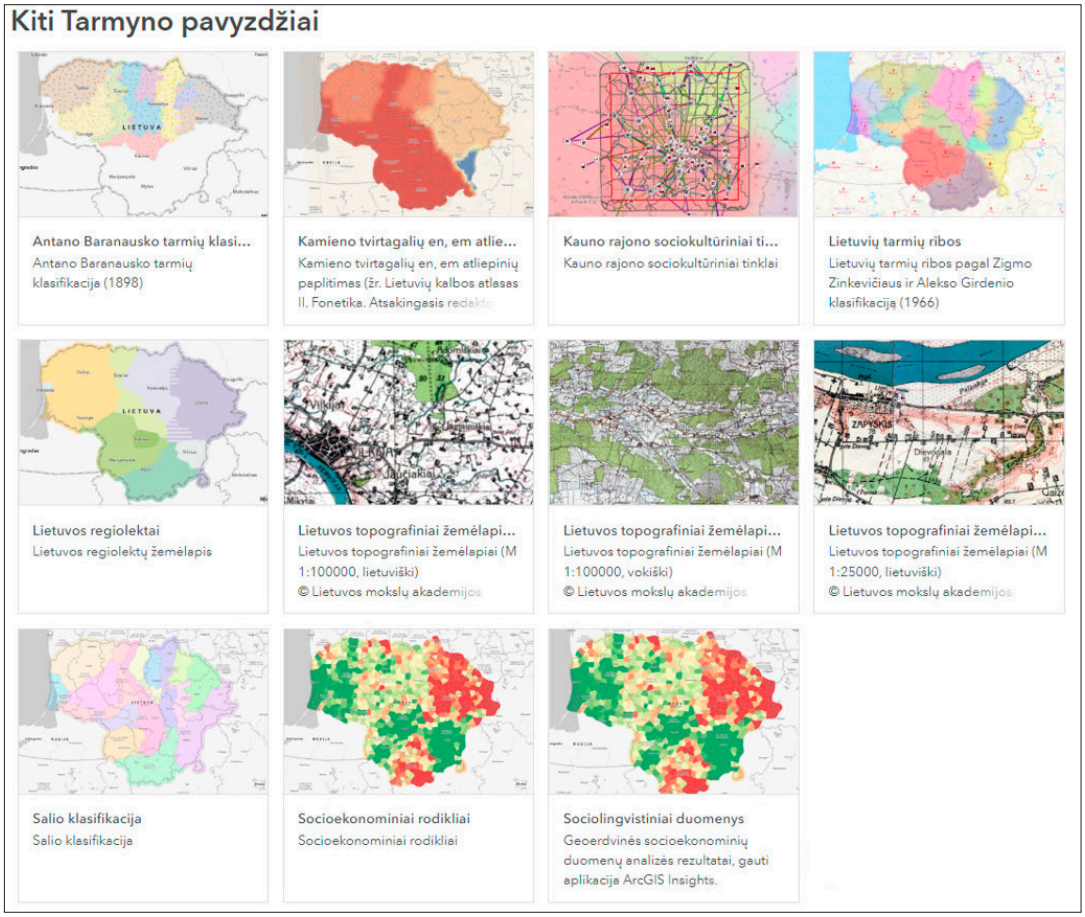

123 pav. Geolingvistikos portalas. *Registruotiems vartotojams prieinami kiti* Tarmyno *pavyzdžiai*

4) tik registruotiems vartotojams prieinami kiekvienai *Tarmyno* išteklių rūšiai rinkti sukurti įrankiai (žr. 124 pav.).

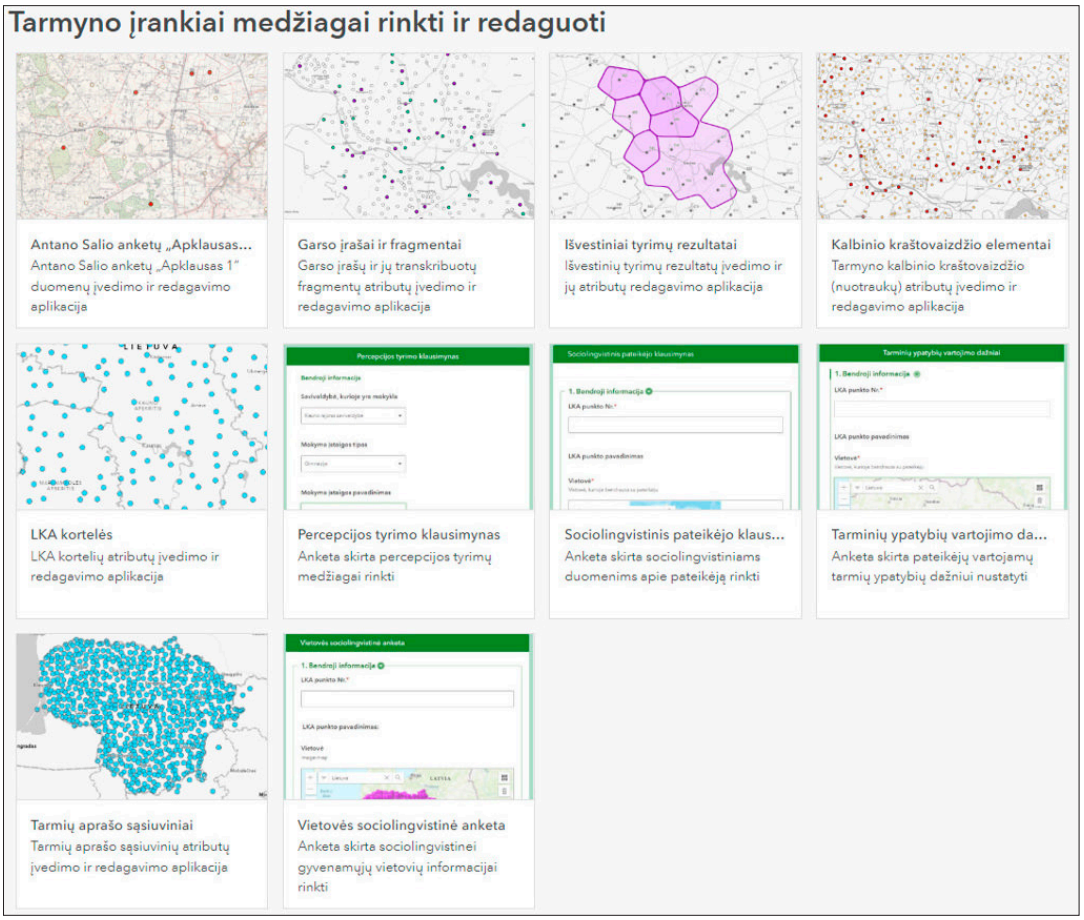

124 pav. Geolingvistikos portalas. *Registruotiems vartotojams prieinami įrankiai kalbinei medžiagai rinkti*

Matyti, kad *Tarmyne* kalbiniai ir nekalbiniai duomenys bei įrankiai jiems rinkti prieinami nevienodu lygiu. Mokslininkams teikiama galimybė GIS įrankiais ir metodais pildyti *Tarmyną*, analizuoti visą jį sudarančią kelių laikotarpių heterogenišką kalbinę medžiagą, pagal kartografines taisykles maketuoti žemėlapius, duomenimis dalytis su kolegomis, ateityje numatytas tarpinstitucinis duomenų dalijimosi modelis.

GIS pagrindu atlikto tyrimo statistiškai patikimi rezultatai bus eksplikuojami mokslo leidiniuose, Lietuvos vietinių kalbos variantų pavyzdžiai bus teikiami tarminių tekstų knygose, žodynuose ir kt. Taip tarmės ir kaip mokslo, ir kaip Lietuvos kultūros objektai bus išsaugotos ateities kartoms.

Visiems prieinami yra *Tarmyno* skaitmeniniai ir interaktyvūs žemėlapiai, patrauklios suvestinės, supažindinančios su istoriniais ir šiuolaikiniais kalbiniais bei statistiniais duomenimis, taip pat teikiama galimybė išgirsti ir perskaityti vietinių kalbos variantų pavyzdžių, susipažinti su vietovių kalbiniu kraštovaizdžiu, nuolat atnaujinamais Lietuvos vietinių kalbos variantų tyrimų rezultatais, sužinoti, kaip vietinių kalbos variantų atstovai vertina gimtąją ir kitų vartojamą tarmę.

Apibendrinimas

Taikomasis mokslo studijos pobūdis ir praktinis tikslas – supažindinti su *Tarmynu* ir išmokyti juo naudotis – neleido autorėms atskleisti visų galimybių, kurias teikia ir dar teiks Lietuvių kalbos instituto *Geolingvistikos portale* esantis *Tarmynas*. Tačiau jau dabar akivaizdus *Tarmyno* unikalumas.

Tarmyną sudaro suskaitmeninta įvairių laikotarpių heterogeniška kalbinė medžiaga. Atliekant geoerdvinę jų analizę, papildomai galima pasitelkti naujausius ir patikimus demografinius, verslo, ekonominius, kraštovaizdžio ir kitus duomenis.

Tarmynas yra ne tik kaupykla, skirta mūsų gausiems archyviniams ištekliams išsaugoti, naujai surinktiems duomenims saugiai laikyti, bet ir statistiškai patikimos analizės įrankis. GIS metodais ir įrankiais atliekamos analizės pobūdį, pavyzdžiui, kiekybinių duomenų interpoliaciją, duomenų tankio rezultatų klasterizaciją, tinklinę duomenų analizę ir kt., renkasi patys tyrėjai. GIS metodais ir įrankiais įvertinta medžiaga leidžia statistiškai pagrįstai vertinti kalbos variantiškumą Lietuvoje. Vietinių kalbos variantų kaita ir jų tąsos prognostika atliekama, atsižvelgiant ir į kalbinius, ir į kitokius plataus spektro duomenis.

Kitaip tariant, *Tarmynu* ne tik įtvirtinama multimodaliosios dialektologijos, bet ir pradedama GIS analizės pagrindu atliekamų tyrimų kryptis Lietuvoje.

Nuo kitų iki šiol sukurtų duomenų bazių *Tarmynas* skiriasi keliais aspektais.

Pirma, visa empirinė kalbinė medžiaga, iki šiol saugota Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve, yra siejama su konkrečiu stebėsenos (LKA) punktu, kitaip tariant, prie jo „pririšama“, todėl lengvai pasiekiama *Tarmyno* vartotojų.

Antra, kalbiniai duomenys *Tarmynui* jau gali būti renkami šiuolaikiškai, išmaniaisiais įrenginiais. GIS technikomis sukurti *Tarmyno* įrankiai kalbinei medžiagai rinkti yra paprasti naudoti, todėl tikimasi, kad į kalbinių duomenų rinkimą įsitrauks ir visuomenė. Taip bus keliamas tiek tradicinių tarmių, tiek ir kitokių Lietuvos vietinių kalbos atmainų prestižas.

Trečia, kalbininkams *Tarmynas* yra ne tik medžiagos kaupimo, bet ir stebėsenos bei mokslinės analizės įrankis. Tokio įrankio Lietuvos kalbininkai dar nebuvo sukūrę. *Tarmynas* sukuria galimybę:

- optimizuoti medžiagos rinkimo procesą;
- modernizuoti seniausių ir naujausių duomenų archyvavimą;

- atlikti geoerdvinę gausios heterogeniškos kalbinės ir papildomos socioekonominės bei sociokultūrinės medžiagos analizę;
- nustatyti kalbos kaitos ir įvairių socialinių, ekonominių ir kt. veiksnių koreliaciją;
- įvertinti kalbos reiškinius laike ir erdvėje;
- nustatyti „karštuosius“ taškus, kalbiškai problemines sritis Lietuvos teritorijoje ir kt.

Tarmyno modelio kūrėjai tikisi, kad naujosiomis programėlėmis bus užtikrintas nuolatinis kalbinės medžiagos kaupimo *Tarmynui* procesas ir naujausių kalbinių duomenų panaudojimas lietuvių kalbos variantiškumo tyrimuose.

Tarmynu pradedama nauja GIS pagrindu atliekamų tyrimų kryptis Lietuvos tarmėtyroje.

Literatūra ir šaltiniai

About data enrichment. Prieiga internete: https://doc.arcgis.com/en/esri-demographics/reference/data-allocation-method.htm.

Ayad Yasser, Luthin Herb 2009: Mapping Dialect: GIS Applications in Studying Dialect of Western Pennsylvania. – *The 2009 ESRI International User Conference Proceedings,* 13–17 July, San Diego, California, USA, 1–26. Prieiga internete: http://proceedings.esri.com/library/userconf/proc09/uc/papers/pap_1686.pdf.

Aliūkaitė Daiva, Jaroslavienė Jurgita, Meiliūnaitė Violeta 2014: Teoriniai medžiagos rinkimo būdai: anketų (klausimynų) sudarymo principai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 49–62.

Aliūkaitė Daiva, Meiliūnaitė Violeta, Mikulėnienė Danguolė 2014: Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Aktualumas ir naujumas. Metodologinių tyrimų principų šaltiniai. – *XXI a. pradžios tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 25–28.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 257–262.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014a: Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 29–47.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Brazaitienė Laura 2020: *Lietuvių kalbos variantai: tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos*: kolektyvinė monografija, sudarė D. Aliūkaitė, D. Mikulėnienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Geržotaitė Laura 2017: *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*: kolektyvinė monografija, sudarė D. Aliūkaitė, D. Mikulėnienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Anketos Apklausas 1 (žodžių geografijai) *atributų rinkimo ir redagavimo programėlė.* Prieiga internete: https://maps.lki.lt/portal/apps/webappviewer/index.html?id=7b74b19719e44ce0aa9cce4252092388.

Antano Salio anketos Apklausas 1 (žodžių geografijai) *duomenų peržiūros aplikacija.* Prieiga internete: https://maps.lki.lt/portal/apps/instant/media/index.html?appid=a3021341fe8c47cab2a7004f11271a80.

ArcGIS. Data apportionment. Prieiga internete: https://developers.arcgis.com/rest/geoenrichment/api-reference/data-apportionment.htm#ESRI_SECTION1_206F094B25E540B3A01DB46E499EB08C.

ArcGIS geodatabase. Prieiga internete: https://desktop.arcgis.com/en/arcmap/latest/manage-data/geodatabases/what-is-a-geodatabase.htm.

ArcGIS geoenrichment module. Prieiga internete: https://developers.arcgis.com/python/api-reference/arcgis.geoenrichment.html.

ArcGIS Living Atlas of the World – Lietuvos geolokatorius v.2. Prieiga internete: https://www.gisbaltic.eu/content/dam/distributor-share/gisbaltic-eu/esri-lt/home/2020-la-lietuvos-geolokatorius-v.2.pdf.

ArcGIS. Prieiga internete: https://www.esri.com/en-us/arcgis/about-arcgis/overview.

Bakšienė Rima 2021: Kauno rajono kalbinis variantiškumas – „Tarmyno" modelio kūrimo pagrindas. – *Respectus Philologicus* 39(44), 73–88.

Bakšienė Rima, Čepaitienė Agnė 2017: Lietuvių tarmių transkripcija: tradicija ir IPA. – *Linguistica Lettica* 25, 203–229.

Bakšienė Rima, Čepaitienė Agnė 2017a: Tarptautinės fonetinės abėcėlės taikymo lietuvių tarmių garsams galimybės. – *Baltistica* 52(1), 105–135. Prieiga internete: http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/ view/2303/2270.

Bernhardsen Tor 2002: *Geographic Information Systems: An Introduction*, 3rd Edition, New York: Wiley.

Bukantis Jonas 2007: Vakarų žemaičių tarmės ypatybės. – *Tautosakos darbai* 34: *Žemaičių folkloro tyrimai*, 194–206.

Bukantis Jonas 2013: Kai mūsų nebeliks, tarmės dar gyvens. – *Vakarų ekspresas*, 2013-02-08. Prieiga internete: http://www.ve.lt/naujienos/kultura/kulturos-naujienos/jonas-bukantis-kai-musu-nebeliks-tarmes-dar-gyvens-923616/.

Croasmun Jamies T., Ostrom Lee 2011: Using Likert-Type Scales in the Social Sciences. – *Journal of Adult Education* 40(1), 19–22. Prieiga internete: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ961998.pdf.

Čepaitienė Agnė 2016: Kiekybinis diferencinių tarminių požymių tyrimas: rytų aukštaičių panevėžiškių ir širvintiškių atvejis. – *Acta Linguistica Lithuanica* 74, 143–174.

Čepaitienė Agnė 2016a: Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. – *Taikomoji kalbotyra* 8, 136–159. Prieiga internete: https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji kalbotyra/article/view/95/86.

Čepaitienė Agnė 2017: Variantų arealų identifikavimas *Gabmap* instrumentais perceptyviojoje dialektologijoje. – Tarptautinė mokslinė konferencija *Tekstai ir kontekstai: paribio fenomenas*: pranešimų santraukos, 12–13. Prieiga internete: https://www.knf.vu.lt/dokumentai/failai/konferenciju/SANTRAUKOS-1.pdf.

Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Čepaitienė Agnė 2020: Application of Dialectometric Methods in Research on Lithuanian Dialects. – *Lithuanian Dialectology Profiles: Problems and Findings*, sudarė V. Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 217–248.

Čepaitienė Agnė 2022: Vietinių bendruomenių sociokultūriniai tinklai ir gyventojų judumas. – *(Ne)atrasti Pakaunės turtai: kalbinis variantiškumas sociogeolingvistikos požiūriu*: kolektyvinė monografija, sudarė D. Mikulėnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (rengiama spaudai).

Čepaitienė Agnė, Gudaitis Aidas 2021: Petro Būtėno aprašytų XX a. pradžios okuojančių šnektų ribų rekonstrukcija. – *Kultūros studijos Panevėžyje. Petras Būtėnas*, Panevėžys: Komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba", 59–77.

Čepaitienė Agnė, Gudaitis Aidas 2021a: Rytų aukštaičių panevėžiškių diferencinio požymio kaita: geoerdvinis aspektas. – *Acta Linguistica Lithuanica* 84, 149–172.

Čepaitienė Agnė, Gudaitis Aidas 2021b: Sociokultūrinių tinklų tyrimo modelis tarmės kaitai nustatyti. – *XIII tarptautinis baltistų kongresas*: pranešimų tezės, sudarė K. Mežapuķe, Ryga: Latvijos universitetas, 53–54.

Čepaitienė Agnė, Mikulėnienė Danguolė 2021: Geolinguistics in Lithuania: contemporary inventory discourses. – *Tabula gratulatoria*, 291–306.

Dambrauskienė Diana 2021: *Pietų žemaičių raseiniškių kalbinis pereigiškumas: horizontalusis ir vertikalusis variantiškumas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

ESRI 2004: *ArcGIS Desktop Help*, Redlands: ESRI Press.

Freiburgo universiteto Anglų kalbos tarmių tekstynas. Prieiga internete: https://fred.ub.uni-freiburg.de/.

Gabmap. Prieiga internete: https://www.gabmap.nl.

Garso įrašų fragmentų peržiūros ir perklausos programėlė. Prieiga internete: https://maps.lki.lt/portal/apps/instant/media/index.html?appid=28dc84f4689d4db0b65b79d397c3d113.

Garso įrašų ir fragmentų atributų rinkimo ir redagavimo aplikacija. Prieiga internete: https://maps.lki.lt/portal/apps/webappviewer/index.html?id=2dca26d498584ebe9ea5b85d381a6d01.

Garso įrašų perklausos ir jų atributų peržiūros programėlė. Prieiga internete: https://maps.lki.lt/portal/apps/instant/media/index.html?appid=463668c893b244b5a50fc0d4e7fe0b38.

Geolingvistikos portalas. Prieiga internete: https://maps.lki.lt/.

Gerulis Jurgis 1930: *Litauische dialektstudien von Georg Gerullis*, Leipzig: Markert & Petters.

Gerullis Jurgis, Stang Christian Schweigaard 1933: *Lietuvių žvejų tarmė Prūsuose*: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys Nr. 379 / *Lietuvių kalbos tarmės*, sąs. 1, Kaunas: „Spindulio“ b-vės spaustuvė.

Geržotaitė Laura 2009: *Rankos pirštų pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse*: magistro darbas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Geržotaitė Laura 2011: Anties pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse. – *Baltu filoloģija* 20(2), 13–23.

Geržotaitė Laura 2014: Antano Baranausko tarmių klasifikacija (rekonstrukcija): žemėlapis ir komentarai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, II žemėlapis (spalvota įklija).

Geržotaitė Laura 2016: *Lietuvos tarmių klasifikacijos tyrimas geolingvistiniu aspektu*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Geržotaitė Laura, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolektų ir regiolektų formavimasis Lietuvoje. Žemėlapis ir komentarai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, XIII žemėlapis (spalvota įklija).

Girdenis Aleksas, Zinkevičius Zigmas 1966: Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. – *Kalbotyra* 14, 139–147.

Goodchild Michael F. 1992: Geographical information science. – *International Journal of Geographical Information Systems* 6(1), 31–45.

Goodchild Michael F. 2009: Geographic information systems and science: today and tomorrow. – *Annals of GIS* 15(1), 3–9.

Gorter Durk 2006: *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*, Clevedon, UK: Multilingual Matters.

Gorter Durk 2013: Linguistic landscapes in a multilingual world. – *Annual Review of Applied Linguistic* 33, 190–212.

Gruodytė Joana 2016: Tarmių vartojimas Pabradėje (skelbimų duomenys). – *Taikomoji kalbotyra* 8, 244–264.

Yamada Ikuho 2016: Thiessen polygon. – Douglas Richardson, Noel Castree, Michael F. Goodchild, Audrey Kobayashi, Weidong Liu, Richard A. Marston (eds.). *The International Encyclopedia of Geography*, John Wiley & Sons, Ltd, 2–6.

International Phonetic Alphabet 2020. Prieiga internete: https://www.internationalphoneticalphabet.org.

Išvestinių tyrimo rezultatų atributų rinkimo ir redagavimo programėlė. Prieiga internete: https://maps.lki.lt/portal/apps/webappviewer/index.html?id=c431b881f5fb4810adbf77b6f7ba8446.

Išvestinių tyrimų rezultatų ir jų atributų peržiūros programėlė. Prieiga internete: https://maps.lki.lt/portal/apps/instant/media/index.html?appid=a2701589b1d247dcb6f3d6255d816069.

Jamieson Susan 2005: Likert Scales: How to (ab) Use Them. – *Medical Education* 38(12), 1217–1218. Prieiga internete: https://www.researchgate.net/publication/8160021_Likert_Scales_How_to_ab_Use_Them#fullTextFileContent.

Jeszenszky Péter, Stoeckle Philipp, Glaser Elvira, Weibel Robert 2018: A gradient perspective on modeling interdialectal transitions. – *Journal of Linguistic Geography* 6, 78–99.

Jonikas Petras, 1939: *Pagramančio tarmė / Lietuvių kalbos tarmės*, sąs. 2, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija.

Kalbinio kraštovaizdžio (nuotraukų) ir jų atributų peržiūros programėlė. Prieiga internete: https://maps.lki.lt/portal/apps/instant/media/index.html?appid=6282cadcec054692b27b40ecf842c979.

Kardelis Vytautas, 2020: Salzburgo dialektometrija ir Lietuvių kalbos atlasas. – Tarptautinė mokslinė konferencija *Lietuvių kalba Lietuvoje ir pasaulyje*, Vilnius, 2020-11-13. Prieiga internete: http://www.kalboskatedrosjubiliejus.flf.vu.lt/wp-content/uploads/2020/11/Lietuvi%C5%B3-kalba-Lietuvoje-ir-pasaulyje_11_09-2.pdf.

Labov William 1972: *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Lee Jay, Jiajun Qiao, Han Dong 2018: GIS in Linguistic Research. – *Computer Science*, 152–156.

Lee Jay, Kretzschmar William A. 1993: Spatial analysis of linguistic data with GIS functions. – *International Journal of Geographic Information Systems* 7(6), 541–560.

Lee Jay, Kretzschmar William A. Jr 2007: Spatial analysis of linguistic data with GIS functions. – *International Journal of Geographical Information Systems* 7(6), 541–560.

Leemann Adrian 2016: Analyzing geospatial variation in articulation rate using crowdsourced speech data. – *Journal of Linguistic Geography* 4, 76–96.

Lietuvių kalbos atlasas I. *Leksika*, atsakingasis redaktorius K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1977.
Lietuvių kalbos atlasas II. *Fonetika*, atsakingasis redaktorius K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1982.
Lietuvių kalbos atlasas III. *Morfologija*, atsakingasis redaktorius K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1991.
Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukcija, redagavo B. Larinas, K. Ulvydas, paruošė J. Senkus, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.
Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa, 2-asis leidimas, sudarė J. Balčikonis, B. Larinas, J. Senkus, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.
Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa, sudarė J. Balčikonis, B. Larinas, J. Senkus, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1951.
Lietuvių kalbos enciklopedija, sudarė V. Ambrazas, A. Girdenis, K. Morkūnas, A. Sabaliauskas et al., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
Lietuvių kalbos tarmės: *chrestomatija*, redaktoriai E. Grinaveckienė, K. Morkūnas, Vilnius: Mintis, 1970.
Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija, sudarė R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004.
Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa. Kirčiavimas, sudarė D. Mikulėnienė, B. Stundžia, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1996.
Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa. *Leksika*, sudarė A. Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1995.
Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa. *Sociolingvistika*, sudarė V. Čekmonas, L. Grumadienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1997.
Lietuvių kalbos žodyno redakcijos byla 1931 m., LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1031, l. 69.
Lietuvos kelių atlasas, redaktorius M. Baltrušaitis, Vilnius: Briedis, 2010.
Lietuvos topografiniai žemėlapiai. Prieiga internete: https://lmavb.maps.arcgis.com/home/index.html.
Lygiagretusis tekstynas. Prieiga internete: http://tekstynas.vdu.lt/page.xhtml;jsessionid=925BD4C9DDD1495F7CBE0742015D3DB1?id=parallelCorpus.
LKA kortelių atributų rinkimo ir redagavimo programėlė. Prieiga internete: https://maps.lki.lt/portal/apps/webappviewer/index.html?id=7f2a05b0dd4a4c338c8c4e3391776dff.
LKA kortelių ir jų atributų peržiūros programėlė. Prieiga internete: https://maps.lki.lt/portal/apps/instant/media/index.html?appid=3fb499d3f3c24996ba43e4e828c5a405.
Longley Paul A., Goodchild Michael F., Maguire David J., Rhind David W. 2010: *Geographic Information Systems and Science*, New York: Wiley.
Luo Wei, Hartmann John F., Li Jinfang, Sysamouth Vinya 2000: GIS Mapping and Analysis of Tai Linguistic and Settlement Patterns in South China. – *Geographic Information Sciences* 6(2), 129–136.
Mikulėnienė Danguolė 2013: Lietuvių tarmių tinklas: jo ištakos ir optimizacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 68, 71–82.
Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolingvistikos raida Lietuvoje. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 81–104.

Mikulėnienė Danguolė 2018: Dėl antrinių dialektų formavimosi ir raidos. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, sudarė R. Bakšienė, N. Morozova, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–25.

Mikulėnienė Danguolė 2018a: *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai* 1: *Ikitarmėtyrinis laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Mikulėnienė Danguolė 2018b: Multimodalusis tarmėtyros modelis: vietinės lenkų kalbos variantiškumo Lietuvoje tyrimo galimybės. – *Lietuvos lenkų tarmės*. Prieiga internete: http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/files/mikuleniene_%20tarmetyros_modelis.pdf.

Mikulėnienė Danguolė 2019: Tarmiškumo bruožų nomenklatūra: nuo tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų. – *Respectus Philologicus* 35(40), 51–62.

Mikulėnienė Danguolė 2020: Issues of Periodization: Dialectological Thought, Methodological Development and Ideological Turns. – *Lithuanian Dialectology Profiles: Problems and Findings*, sudarė V. Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 8–37.

Mikulėnienė Danguolė 2020a: New Trends in Lithuanian Dialectology: Multimodal Research Model. – *Acta Linguistica Lithuanica* 82, 11–33.

Mikulėnienė Danguolė 2021: *Lietuvių kalbos instituto istorija* 1: *Lietuvių kalbos ir kalbotyros institucionalizacija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė 2021: *Tarmyno* punkto samprata. – *Baltistica* 56(1), 81–106.

Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Bakšienė Rima, Geržotaitė Laura, Kardelytė-Grinevičienė Daiva, Leskauskaitė Asta, Meiliūnaitė Violeta, Vyniautaitė Simona 2019: *Dialektometrinis lietuvių tradicinių tarmių klasifikacijos pjūvis*: *žvalgomasis tyrimas*: kolektyvinė studija, sudarė D. Mikulėnienė, A. Čepaitienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta 2017: Tarmiškumo matmuo Lietuvos etnografinių regionų struktūroje. – *Naujos regionų tapatybės konstravimas. Integralumas, sumanumas, konkurencingumas*, sudarė A. Augustinaitis, J. Zabarskaitė, D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, L. Labanauskas, A. Kiškienė, R. Venckus, K. Rudokas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 169–195.

Morkūnas Kazys 1977: Įvadas. – Elena Grinaveckienė, Aldona Jonaitytė, Janina Lipskienė, Kazys Morkūnas, Marija Razmukaitė, Birutė Vanagienė, Aloyzas Vidugiris. *Lietuvių kalbos atlasas* 1: *Leksika*, atsakingasis redaktorius K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 7–18.

Morkūnas Kazys 1980: *Pažintis su lietuvių kalbos tarmėmis*, Vilnius: Mokslas.

Morkūnas Kazys 2000: Jurgio Gerulio kursai tarmėms tirti. – *Archivum Lithuanicum* 2, 283–290.

Morkūnas Kazys, Sabaliauskas Algirdas 2006: Kalbininkas Juozas Senkus. – Juozas Senkus. *Kalbotyros darbai*, sudarė D. Mikulėnienė, R. Senkutė-Kašėtienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–24.

Percepcijos tyrimo klausimynas. Prieiga internete: https://survey123.arcgis.com/share/bd6db41093d544a7a806e748e30ebf45.

Pickl Simon, Spettl Aaron, Proll Simon, Elspaß Stephan, Konig Werner, Schmidt Volker 2014: Linguistic Distances in Dialectometric Intensity Estimation. – *Journal of Linguistic Geography* 2, 25–40.

RugG/L04. Prieiga internete: http://www.let.rug.nl/~kleiweg/L04/.

Sabaliauskas Algirdas 1979: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: iki 1940 m.*, Vilnius: Mokslas.

Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas. Prieiga internete: http://sakytinistekstynas.vdu.lt/index.php.

Salys Antanas 1930: Die žemaitischen Mundarten. – *Tauta ir žodis* 6, 141–286.

Salys Antanas 1933: Kelios pastabos tarmių istorijai. – *Archivum Philologicum* 4, 21–34.

Salys Antanas 1942: *Apklausas 1 (žodžių geografijai)*, Kaunas: Švyturys. Anketa saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve.

Salys Antanas 1992: *Raštai* 4: *Lietuvių kalbos tarmės*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.

Sankoff Gillian Age 2006: Apparent Time and Real Time. – *Elsevier Encyclopedia of Language and Linguistics* 1, Second edition, eds. K. Brown, Oxford: Elsevier, 110–116.

Schrijnen Jos 1933: Lituanie. – *Essai de bibliographie de géographie linguistique générale / Publications de la Commissions d'Enquête Linguistique* 2, Nimegue: N. V. Dekker & van de Vegt en J. W. Van Leeuwen, 77.

Seselskytė Adelė 1981: *Lietuvių kalbos ir literatūros institutas*, Vilnius: Mokslas.

Socioekonominių rodiklių peržiūros programėlė. Prieiga internete: https://maps.lki.lt/portal/apps/webappviewer/index.html?id=1bc4569b45424407ac8ab5a4b5db6e3f.

Sociolingvistinis pateikėjo klausimynas. Prieiga internete: https://survey123.arcgis.com/share/9c74cc3473754471b7dcba7cceadca37?portalUrl=https://lieki.maps.arcgis.com.

Sociolingvistinių duomenų peržiūros ir analizės programėlė. Prieiga internete: https://insights.arcgis.com/#/view/2bb928cbd6594f448b4cdfd4a371a402.

Susirašinėjimas su Švietimo ministerija, instituto skyriais ir įvairiais mokslininkais instituto darbo organizavimo ir veiklos klausimais. (Byloje yra 1933–1938 m. Švietimo ministerijos skyrių: Lietuvių tautosakos archyvo ir Lietuvių kalbos žodyno redakcijos medžiagos), (pradėta 1939 m. sausio mėn. 18 d., baigta 1939 gruodžio mėn. 30 d.), LCVA, f. 680, ap. 1, b. 12, l. 37.

Šiaurės Europos kalbų tekstynas. Prieiga internete: http://www.tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/.

Šidlauskas Žydrūnas 2021: Tradicinių patarmių ribos: rekonstrukciniai Kauno marių dugno tarminio ploto aspektai. – *Lietuvių dialektologijos profiliai: XXI amžiaus pradžios regioniniai variantai, jų santykiai ir perspektyvos*: kolektyvinė studija, sudarė V. Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 37–57.

Tarminių ypatybių vartojimo dažnių anketa. Prieiga internete: https://survey123.arcgis.com/share/5bfbe357bcf64534ba56aff845335986.

Tarmyno kalbinės ir nekalbinės medžiagos peržiūros ir perklausos programėlė. Prieiga internete: https://maps.lki.lt/portal/apps/webappviewer/index.html?id=7cb2f57f17b8461e89c09c0172e08a97.

Tarmių aprašo sąsiuvinio ir jo atributų peržiūros programėlė. Prieiga internete: https://maps.lki.lt/portal/apps/instant/media/index.html?appid=c13b262734224bfa89e725e65624bbe0.

Tarmių aprašų sąsiuvinių atributų rinkimo ir redagavimo programėlė. Prieiga internete: https://maps.lki.lt/portal/apps/webappviewer/index.html?id=90a7a6b16f2242628c7a50812d47f49e.

Tarmių archyvo duomenų bazė. Prieiga internete: http://tarmes.lki.lt/.

Tarmių tekstynas. Prieiga internete: http://tarmiuarchyvas.lki.lt/pradinis.php?sutrump=bnd.

Tartu universiteto Estų kalbos tarmių tekstynas. Prieiga internete: http://www.murre.ut.ee/estonian-dialect-corpus/.

Teerarojanarat Sirivilai, Tingsabadh Kalaya 2011: Using GIS for Linguistic Study: A Case of Dialect Change in the Northeastern Region of Thailand. – *Procedia Social and Behavioral Sciences* 21, 362–371.

Teerarojanarat Sirivilai, Tingsabadh Kalaya 2011a: A Gis-Based Approach for Dialect Boundary Studies. – *Dialectologia* 6, 55–75.

Vakarų žemaičiai, sudarė J. Bukantis, A. Leskauskaitė, V. Salienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.

VDU Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas. Prieiga internete: http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/.

Vietovės sociolingvistinė anketa. Prieiga internete: https://survey123.arcgis.com/share/c3dbce30366543fb9de1278459dc7f46.

Vietovių nuotraukų atributų rinkimo ir redagavimo programėlė. Prieiga internete: https://maps.lki.lt/portal/apps/webappviewer/index.html?id=b2797c442bd542aea4dfe3a84c3c6489.

Visuotinė lietuvių enciklopedija VI, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2004.

Visuotinė lietuvių enciklopedija XX, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-gyvenamosios-vietoves/.

Visuotinė lietuvių enciklopedija XXI, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012.

Vokiečių lingvistinės geografijos informacinė sistema. Prieiga internete: https://www.regionalsprache.de/SprachGIS/Map.aspx.

VU Lietuvių mokslo kalbos tekstynas. Prieiga internete: http://tekstynas.vdu.lt/page.xhtml;jsessionid=925BD4C9DDD1495F7CBE0742015D3DB1?id=parallelCorpus.

Wang Fahui, Hartmann John F., Luo Wei, Huang Pingwen 2006: GIS-Based Spatial Analysis of Tai Place Names in Southern China: An Exploratory Study of Methodology. – *Geographic Information Sciences* 12(1), 1–9.

Xiong Hui, Shekhar Shashi, Zhou Xun 2008: *Encyclopedia of GIS,* Springer, Boston, MA.

XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai), sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis.

XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai), sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 2 priedas, 378–380.

XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai), sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 3 priedas, 381–384.

XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai), sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 6 priedas, 405–438.

XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai), sudarė D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 7 priedas, 439–454.

Zinkevičius Zigmas 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Барановскій Антоній 1898: *Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарѣ*, Санктпетербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ.

Tarmynas – the Model of Lithuanian Local Language Variants Database

Collecting, Searching and Applying Geolinguistic Data

Summary

The changes affecting many traditional dialects across the world today mean that the ways to analyse these variants are altering too. Repositories of heterogenous linguistic material are being developed with the help of AI technologies, the accumulated Big Data is handled and analysed through the application of quantitative and qualitative methods, while the mapping and visualization of results are performed using the most advanced solutions.

Application of geographic information systems (GIS), which first emerged in the mid-20th century, has increased over the last few decades, enabling easier management of spatial and descriptive information – its collection, archiving, visualization, editing, integration and analysis. A rapid development of GIS technologies (new infrastructure for storing and sharing spatial data, improved location identification, data collection, dissemination and analysis), opened up new opportunities for their use not only in geography but in many other scientific fields, dialectology being one of them.

Various GIS tools are also being systematically applied by geolinguists in Lithuania, who are currently developing the *Database of Lithuanian Local Language Variants*, or *Tarmynas*, as a model of *ArcGIS* geodatabase in a multiuser relational database management system. The new database *Tarmynas* is the object of this study.

The aim of this study is to provide a more detailed overview of *Tarmynas* and its capabilities. In order to achieve this goal, the following tasks have been set: 1) to briefly discuss the basis for *Tarmynas* (the Archive of the Dialects at the Centre of Geolinguistics, Institute of the Lithuanian Language); 2) to overview the structure of *Tarmynas* in relation to its theoretical basis; and 3) to present the capabilities of *Tarmynas* in the research of linguistic variation (data collection, analysis and publishing).

The study is illustrated with the heterogenous research material of *Tarmynas*. It consists of linguistic data collated throughout several chronological periods (audio recordings, texts transcribed in the International Phonetic Alphabet, primary and unedited material for the *Atlas of the Lithuanian Language*, manuscripts of various

linguists, etc.), data on linguistic environments (adverts, signage, gravestone photos, information on infrastructure, sociocultural networks of communities, etc.), and data showing the linguistic self-esteem of local variant users (sociolinguistic and perceptive dialectology questionnaires). The afore-mentioned elements are all part of the multimodal (multifunctional) model of dialectology and are discussed in more detail across various sections of this study.

The model of *Tarmynas*, developed under the project *Creation of A Database for Lithuanian Local Language Variants* (2020-2021; contract number K-1012020/SK-5) is primarily based on data from various locations within the district of Kaunas. In addition to the development and successful testing of the model itself, new primary data was also collected during the course of the project. It was obtained from every location in the Kaunas district and included 200 audio recordings, more than 1000 questionnaires and more than 4000 photographs. The project was funded by the Programme of the Usage, Standardization and Dissemination of the State Language, overseen by the State Commission of the Lithuanian Language.

Linguistic corpora and databases are, of course, by no means a new phenomenon in Lithuania. There are several examples of written, spoken and other collections of linguistic data in the country. However, one single database covering the entire territory of the Lithuanian language with all of its local variants has not been developed until now. Two previous databases – the Collection of Dialectal Texts and the Archive Dialect Database (both developed from the materials held at the Archive of Dialects in the Centre of Geolinguistics, Institute of the Lithuanian Language) are relatively small and no longer updated. They are not suitable for spatial analysis of linguistic data, nor do they reflect the actual picture of Lithuanian dialects used in the 21st century. In other words, these databases no longer reflect the main principles of data collection and research currently applied in Europe in order to analyse traditional dialects and other language variants.

The limitations of research methods and tools currently available to Lithuanian linguists, combined with a growing demand for monitoring the variation of language(s), prompted the development of a geographical collection of data. This portal will not only link the materials obtained using different methods (perceptive dialectology, dialectometry, traditional material collection and analysis, etc.), but will also have the capabilities to automate the results, to model the geographical spread of language change and development, as well as identifying mathematical and logical links between different geographical locations. All of these features will be provided by the tools of ArcGIS platform, which is being used to develop the *Tarmynas*.

The choice of this GIS-based platform was determined by its many advantages. It allows generation and structuring of different types of data (audio, video recordings, etc.), as well linking the data from various scientific studies to specific locations. The platform will also enable territorial integration of the existing data held by other Lithuanian institutions within their information systems and registers. In addition, functions such as multifactorial geospatial statistical analysis of data will be available too.

The theoretical and practical novelty of the *Tarmynas* database comes from the heterogeneity of its linguistic materials and the chosen tool (ArcGIS will be used to conduct geospatial analysis of linguistic phenomena) for collecting and analysing the data.

The GIS tools of *Tarmynas,* used to collect linguistic materials, are easy to use, allowing an opportunity for the wider public to get involved in the process. It will encourage interest in dialects and strengthen the prestige of Lithuania's local language variants. It will also ensure a continuous flow of linguistic materials into *Tarmynas*, providing the researchers of Lithuanian language variation access to the most recent linguistic data.

The structure of this study is dictated not only by the main goals and tasks but also by the need to introduce the reader to innovative ways of collecting linguistic materials, to explain the structure of *Tarmynas* (its layers as well as the primary and secondary sets of linguistic data), and to highlight the analytical capabilities of handling heterogenous material. Features such as clusterization of data density and network analysis are also likely to be of particular interest to the users of the new database.

The availability of linguistic, socioeconomic and sociocultural materials will enable the assessment of data within the dimensions of time and space. This analysis will also allow identification of any 'hot' points and linguistically problematic areas which require further investigation. In addition, the new database will help determine any non-linguistic factors and other sociocultural realities of Lithuania which are affecting the variation of the Lithuanian language.

The study includes the *Abstract*, the *Introduction* and nine main chapters detailing the *Tarmynas*: 1) the history of the database; 2) the theoretical basis; 3) the network of monitored points; 4) the data; 5) new methods of data collection; 6) datasets and applications for viewing and querying them; 7) additional information data; 8) data analysis capabilities; 9) publishing of materials on the Geolinguistic portal.

The study concludes with the *Summary*. The research is based on 149 sources and references. The study is supplemented by 124 figures and 3 tables.

Agnė ČEPAITIENĖ
Danguolė MIKULĖNIENĖ

TARMYNAS – LIETUVOS VIETINIŲ KALBOS VARIANTŲ DUOMENŲ BAZĖS MODELIS

Ko ieškoti, ką galima rasti ir kaip lengva juo naudotis

Mokslo studija

Redagavo *Irutė Raišutienė*
Maketavo *Silva Jankauskaitė*

Išleido Lietuvių kalbos institutas, Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius